

HILSCHER REZSŐ
ALAPÍTVÁNY

Vol. 34. (2023) No. 3.

DOI 10.48007/esely.2023.3

chance

Journal of
Social
Policy

C
J
S
P

esély

Társadalom- és
szociálpolitikai
folyóirat

e
s
é
l
y

ISSN 0865-0810

Kiadja a Hilscher Rezső Alapítvány

Szerkesztőségi cím:

✉ esely@esely.org

Főszerkesztő:

DR. CZIBERE IBOLYA

SZERKESZTŐSÉG:

Szerkesztők:

Dr. Czibere Ibolya
Dr. Farkas Zsombor
Dr. Juhász Gábor
Dr. Rácz Andrea

Olvasószerkesztő:

Dr. Nemes-Zámbó Gabriella

Tördelőszerkesztő:

Juhászné Marosi Edit

Szerkesztőségi titkár:

Dr. Molnár Éva

ISSN 0865–0810

www.esely.org

DOI 10.48007/esely.2023.3

Megjelenik évente négyszer.

Tartalom

TANULMÁNYOK

- 3 GYŐRI ÁGNES – PERPÉK ÉVA
Mobilitási szándék és munkahelyváltási tervek a szociális szakemberek körében
- 27 BIHARI ILDIKÓ – KOVÁCS JUDIT – TIBORI TIMEA
A szociális kompetenciák a hátránykompenzációban, valamint a hátránykompenzáció elvei és gyakorlata az oktatásban Magyarországon a 21. században
- 45 BENEDEK NOÉMI
Reziliencia-narratívák és protektív faktorok gyermekvédelmi háttérű fiatalok élettörténeteiben
- 75 KOVÁCS FRUZSINA
Új tendenciák a jólét kapcsán. *Napjaink jóléti modelljének szakirodalmi elemzése*

Mobilitási szándék és munkahelyváltási tervek a szociális szakemberek körében¹

Győri Ágnes – Perpék Éva

GYŐRI ÁGNES: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont; gyori.agnes@tk.hu

PERPÉK ÉVA: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont; perpek.eva@tk.hu

ABSZTRAKT Annak ellenére, hogy széles körben kutatott az erős érzelmi-mentális megterheléssel járó segítő szakmákban dolgozók – elsősorban az orvosok, ápolók – munkaerő-áramlása, kevés kutatás elemzi a szociális területen dolgozók mobilitási folyamatait, pedig kiemelt jelentőségű (lenne) a humán munkaterületen belül ez utóbbi professzió vizsgálata is. Magyarországon kifejezetten hiányoznak az ilyen jellegű vizsgálatok. Jelen kutatásunk célja és újdonsága az, hogy a magyarországi szociális szakemberek mobilitási szándékát és munkahelyváltással kapcsolatos elképzeléseit vizsgálja. Kutatásunk módszertani újszerűségét a kvantitatív és az online kvalitatív módszerek integrálására épülő kevert módszertan adja. A szociális alap- és szakszolgáltatásokat nyújtó intézményekben dolgozó szakemberek körében készített országos reprezentatív kérdőíves felmérés adatai alapján megvizsgáljuk a mobilitási szándék és a munkahelyváltási elképzelések mögötti szociodemográfiai és munkával, munkahellyel kapcsolatos ismérveket. A szociális szakemberek által rögzített kommentek elemzése pedig kiegészíti, árnyalja és emberközelibbé teszi a kérdőíves adatelemzés következtetéseit.

Kulcsszavak: szociális szakemberek, mobilitási szándék, munkahelyváltás, pályaelhagyás, kevert módszertan

Turnover intention and job change plans among social professionals

ABSTRACT Despite extensive research on the labour flow of those working in helping professions accompanied by high emotional and mental strain – primarily of doctors and nurses – there is a notable gap in the study of mobility processes among social work professionals, even though the latter would be of particular importance within the human services work area. In Hungary, there is a distinct lack of such investigations. The aim and novelty of our research is to investigate the turnover intention and job change plans of Hungarian social professionals. The methodological innovation of our research is the mixed methodology based on the integration of quantitative and online qualitative methods. Based on the data of a nationally representative survey conducted among professionals working in institutions providing basic and specialised social services, we examine the socio-demographic, work- and workplace-related characteristics behind turnover intentions and job change plans. The analysis of comments recorded by social professionals supplements, nuances, and brings a human perspective to the conclusions of the survey data analysis.

Keywords: social professionals, turnover intention, job change, exit, mixed methodology

¹ A tanulmány a „Segítők vagy segitendők? Szakmai munkakörülmények, mentális egészség és mobilitás a szociális szektorban” c. kutatási projekt (projektszám. FK 138315) keretében az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az FK_21 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

BEVEZETÉS

A humán foglalkozásokban tapasztalható fluktuáció és a szakemberek mobilitása számos magyar és külföldi kutatás tárgya volt az elmúlt évtizedekben (Jordan 2003, Ryan 2009, Lyons – Hanna 2011, Holdaway 2015). Míg ezen belül az orvosokra és ápolókra nagy figyelem irányult, a szociális szférában dolgozókat az utóbbi évekig jóval kevesebb kutatás helyezte fókuszba. Magyarországon a szociális szektor munkavállalói kifejezetten alulfizetettek, különösen a részleges bérrendezésben részesült egészségügyi szektorhoz képest; a szakma megbecsültsége, presztízse alacsony (Domszky 1999, Papp – Rácz 2015, KSH 2016).

Elemzésünk azon kutatások sorába illeszkedik, amelyek a humán – ezen belül a szociális – szektorban tapasztalható mobilitást, fluktuációt komplexen vizsgálják és több tényezővel magyarázzák. A vizsgálat elméleti hátterét a három kutatási irányzat adja, amely a szociális szférában dolgozók mobilitását a munkával és munkahellyel kapcsolatos tényezőkkel, az egyéni jellemzőkkel, illetve a szektor helyzetével magyarázza. Jelen tanulmányban, kevert módszertanú kutatásunk első eredményeit bemutatva ezek közül a következőkre koncentrálnunk. A kvantitatív – kérdőíves – adatelemzésben a munkavégzéssel kapcsolatos tényezőket és az egyéni jellemzőket járjuk körbe. Ezen belül olyan sarokpontokra fókuszálunk, mint az ellátási szakterület, a munkahely fenntartójának típusa, a munkavégzés és a munkarend jellege, a munkahelyek száma. Egyéni jellemzőkként pedig a szociodemográfiai tényezőket (nem, életkor, családi állapot, gyermekek száma, iskolai végzettség, anyagi helyzet) vizsgáljuk. Végül a big data alapú kvalitatív adatelemzés során a szociális szektor helyzetére, belső és külső megítélésére térünk ki a mobilitással összefüggésben. A szociális szakemberek csoportja heterogén, illetve összetétele országonként eltérő lehet. Saját adatfelvételünk a szociális alapszolgáltatás, a család- és gyermekjóléti szolgáltatás és alapellátás, a szakosított ellátás és a gyermekvédelem munkavállalóira² vonatkozott, és következtetéseink is rájuk érvényesek.

A SZAKEMBEREK JELLEMZŐI ÉS A MUNKAVÉGZÉS KÖRÜLMÉNYEI

A kutatási eredmények szerint a szociális és egyéb humán foglalkozásúak mobilitását több egyéni szintű változó befolyásolja. A szociodemográfiai tényezők közül nem szerint inkább a férfiakat, életkor szerint a fiatalabbakat, anyagi helyzet szerint a nehéz körülmények között élőket, valamint a párkapcsolatban élőket érinti inkább a munkahelyváltás (Su 2020, Gray – Phillips 1994). Továbbá: a szociális ellátásban dolgozók körében pozitív kapcsolatot mutattak ki az iskolázottság szintje és a kilépési szándék között (Kim – Kao 2014).

Mor Barak et al. (2001) metaanalízise ehhez képest éppen arra világít rá, hogy a gyermekjóléti, a szociális és más humán területeken dolgozó szakemberek körében a munkahely-elhagyási szándék legfőbb prediktorai nem az egyénhez, hanem a munkához és a szervezethez köthetők. Ilyenek a munkahelyi stressz, a munkával való elégedetlenség, a további munkalehetőségek elérhetősége, az alacsony elkötelezettség és a szociális támogatás hiánya. A munka

² Kvantitatív felmérésünk családsegítők, családgyógyógyók, esetmenedzserek, szociális munkatársak, terápiás munkatársak, szociális asszisztensek, szociális segítők, falu-, illetve tanyagyógyók, gyermekfelügyelők, gyermekvédelmi ügyintézők, kisgyermeknevelők, nevelőszülők, illetve örökbefogadási tanácsadók, gyermekvédelmi gyámok körében készült.

jellemzői és a munkavégzés körülményei közül további számos kutatás szentel kiemelt figyelmet a soft munkahelyi tényezőknek, a szervezeti kultúrának, a vezetés, a munkahelyi légkör, a kapcsolatok fontosságának. Cho és Song (2017) dél-koreai kutatása azt mutatta ki, hogy a szociális munkások által végzett intenzív érzelmi munka jelentősen befolyásolja a munkahely elhagyását.

Park és Pierce (2020) a szervezeti kultúra egyik eleme, a transzformatív³ vezetési stílus hatását vizsgálta a kilépési szándékra gyermekjóléti szakemberek körében. Azt találta, hogy a dolgozókra inspirálóan ható transzformatív vezetési stílus nagyobb eséllyel tartja a szervezetben a munkatársakat. Ezért a kutatók a vezetők fejlesztésének fontosságát hangsúlyozzák. Egyes kínai eredmények szerint a munkahely-elhagyási terveket főként a személyközi igazságtosság⁴ határozza meg (Wang 2021). Bizonyítást nyert továbbá, hogy a munka minősége az egyik legfontosabb faktor a szociális szféra munkavállalóinak megtartásában. A minőségi munkavégzés ugyanis a munka és a munkahely iránti elkötelezettséget és a munkával való elégedettséget egyaránt befolyásolja, a biztonságos pszichológiai környezet pedig hozzájárul a munkával való elégedettséghez (Geisler et al. 2019). Freund (2005) eredményei szerint a szociális szakemberek munkahelyen maradását leginkább a munkával való elégedettség és a szakmai lojalitás határozza meg. Tham (2007) szintén a szervezeti kultúra, az elismerés, a jóllét és a gondoskodás fontosságára hívja fel a figyelmet kilépési szándék kapcsán.

A humán szolgáltatási területeken dolgozók mobilitását a kutatások egy külön csoportja a lelki egészségükkel és munkahelyi elégedettségükkel összefüggésben vizsgálja (Mor Barak et al. 2001, Burbeck et al. 2002, Linzer et al. 2009, Cimiotti et al. 2012, Chen et al. 2014). Kim és Lee (2009) eredményei szerint a támogató munkahelyi kapcsolatok és az autonómia hiánya, valamint a nem megfelelő munkahelyi kommunikáció egyaránt növeli a kiegészés és a munkahely-elhagyás esélyét. Wright, Cropanzano (1998) longitudinális kutatási eredményei szerint mind a munkateljesítményt, mind a kilépési szándékot a kiegészés-szindróma tünetei közül az érzelmi kimerülés magyarázza a legjobban. A frissebb kutatások közül Travis et al. (2016) rámutat arra, hogy a munka-magánélet egyensúlyának felborulása, a tisztázatlan szerepek és a szerepkonfliktusok a kiegészésen keresztül „kivonuláshoz” vezethetnek. A munkahely elhagyását pedig közvetlenül az elszemélytelenedés és a munkától való elhidegülés okozza.

A SZOCIÁLIS SZEKTOR HELYZETE

A szociális munka alacsony presztízse és a szociális munka válsága hosszú évek óta szakmai diskurzusok tárgya (Rapoport 1960, Euster 1980, Krivososova 2019). Az olykor negatív megítélésnek és a szakmák közötti presztízshierarchiában elfoglalt viszonylag alacsony pozíciónak számos oka van. Ezek lehetnek a célcsoport alacsony státusza, az alacsony fizetések, az autonómia hiánya a döntéshozatalban, az egyértelmű kontroll hiánya, a feminizáció, a népszerűt-

³ „A transzformatív vezetés azt takarja, hogy a vezető az átalakulás perspektíváját kínálja és átalakítja a vezetőket, hiszen azokat az általuk eredetileg szándékoltnál nagyobb és jobb teljesítményre sarkallja.” (Stafford 2010 alapján Györi et al. 2020: 6).

⁴ Az interperszonális igazságtosság a munkahelyen azt tükrözi, hogy milyen mértékben bánnak az emberekkel udvariasan, méltósággal és tisztelettel (Wang 2021).

len nézetek képviselője (Kadushin 1958), a vonzerő hiánya, a médiareprezentáció (Clearfield 1977; Levin Keini et al. 2022), vagy a szakma énképe (Euster 1980, Vilka – Baha 2018).

Magyarországon a szociális gondozó szakma a foglalkozások presztízssorrendjének a harmadik negyedében helyezkedik el (KSH 2018). A nagy érzelmi befektetést igénylő szociális munka megbecsültségének hiánya, valamint a szférában tapasztalható szakemberhiány, pályaelhagyás és mobilitás Magyarországon több kutatás tárgya volt a pandémia előtt (Rác 2015, Kopasz 2017) és alatt (Gyarmati 2021). Alig akad azonban olyan kutatás, ami a mobilitás(i szándéko)t a szociális szakma speciális nehézségei, munkakörnyezete és az elégedettség vonatkozásában komplexen vizsgálja. Ezen kutatások közül Györi és Perpék (2021) eredményei szerint a mobilitási szándékot elsősorban a munkakör- és feladatilleszkedési problémák, a motivációs tényezők hiánya és a nem megfelelő munkavégzési körülmények befolyásolják.

Gyarmati (2021) pandémia alatt végzett kutatása azt találta, hogy a szociális munkások harmada tervezte 2021 telén, hogy munkahelyet vált. A szektor problémái között rámutatott többek között a bizonytalanságra, amit a jelentős szabályozásváltozások is fokoztak. További ágazati problémák a munkaerőhiány, a fluktuáció, a szakemberek előregedése és az utánpótlás hiánya. A kutatás felhívja a figyelmet az egységes szakmai képviselő hiányára is. A vizsgált szociális munkások döntő többsége (86%) nem tagja ugyanis egyetlen szakmai érdekképviselői és érdekvédelmi szervezetnek sem, a nagy részük ugyanakkor nyitott lenne erre. Az érdekképviselőtől való távolmaradás két legfontosabb indokaként a kommunikáció és az információk hiányát jelölték meg, valamint azt, hogy az aktuális jogszabályi környezetben nem látják értelmét a csatlakozásnak. A pandémia idején Magyarországon az eleve kapacitáshiányos környezetben dolgozó szociális szakemberek terhei tovább nőttek, mivel hagyományos feladataik mellett újfajta feladatokat is el kellett látniuk (oktatás, egészségügy, étkeztetés). Dávid et al. (2021) kutatása rámutatott, hogy főként a családsegítéssel és gyermekvédelemmel foglalkozó szakemberekre hárultak többletfeladatok, egyebek mellett a digitális oktatással összefüggésben.

Írásunkban a hazai szociális szakemberek mobilitási szándékát, munkahelyváltással kapcsolatos konkrét elképzeléseit, valamint a pályaelhagyással, illetve a pályán maradással kapcsolatban megfogalmazott narratíváit vizsgáljuk kevert módszertan alkalmazásával. A kutatás egyik pillére egy 2022-ben készült, 700 fős országos reprezentatív kérdőíves adatfelvétel. A másik pillért a 2018. december 1. és 2022. november 30. közötti időszakot felölelő big data adatok elemzése alkotja, mely adatok a szociális szakemberek social media felületeken található, nyílt szakmai csoportjaiból származnak. A tanulmány következő, II. fejezetében részletesen bemutatjuk az általunk elemzett adatbázisokat. Ezt követően, a III. fejezetben ismertetjük a statisztikai elemzéshez használt változókat és a válaszadók szociodemográfiai jellemzőit, majd leíró jelleggel bemutatjuk, hogy milyen mértékű mobilitási szándék és milyen konkrét munkahelyváltási elképzelések jellemzik a szociális szakembereket. Azt is megvizsgáljuk, hogy melyek a munkahelyváltást tudatosan tervező szociális szakemberek szociodemográfiai és munkával, munkahellyel kapcsolatos ismérvei. Ezt követően, a IV. fejezetben a kvalitatív vizsgálat mobilitásra vonatkozó eredményeit mutatjuk be röviden, különös tekintettel a pályán maradással és pályaelhagyással kapcsolatos véleményekre. A tanulmány utolsó fejezetében a kapott eredményeket és azok szakpolitikai relevanciáját tárgyaljuk.

ADATOK ÉS MÓDSZEREK⁵

Elemzésünk során kétfajta adatforrásra támaszkodunk. Kvantitatív adatforrásunkat egy 2022 májusa és decembere között lezajlott személyes lekérdezésen alapuló keresztmetszeti survey adatbázisa jelenti. Az adatfelvétel 700, szociális alap- és szakszolgáltatásokat nyújtó intézményekben dolgozó szakemberre kiterjedő országos reprezentatív mintán készült. A mintába került szociális szakemberek összetételei aránya (1) az ellátási szakterület típusa (szociális alapszolgáltatás⁶, család- és gyermekjóléti szolgáltatás és gyermekjóléti alapellátás⁷, szakosított szociális ellátás⁸, gyermekvédelmi szakellátás⁹), (2) a fenntartó típusa (állami-önkormányzati, nem állami-önkormányzati) és (3) a regionális elhelyezkedés (NUTS2 régiók) szerint megfelel a szociális szolgáltatási területeken dolgozó szakemberek összetételének. Az alapsokasági adatokat a Központi Statisztikai Hivatal által rendelkezésünkre bocsátott 2021. december 31-i állapotot tükröző adatok szolgáltatották. A kutatás lezárása után az adatokon elvégeztük a szükséges adattisztítást. Mivel kismértékben eltért a minta a KSH megoszlásaihoz képest, ezért a felmérés adatainak korrekciós súlyozást végeztünk: a mintasúly átlagértéke 1, teljes tartománya 0,653–1,100 volt. A súlyozási eljárás után a minta elemszáma 664 fő.

A másik adatforrásunk egy, a szociális szakemberek narratíváit tartalmazó, big data mining módszerrel kinyert adatbázis. Az adatbázis a szociális szakemberek social mediában fellelhető nyílt hozzáféréssű szakmai csoportjaiban keletkezett bejegyzéseit, hozzászólásait, kommentjeit tartalmazza, melyek 2018. december 1. és 2022. november 30. közötti időszakban keletkeztek. Az adatokat a Facebookról (ezen belül pl. a Szociális Szakemberek Csoportjából vagy a Szociális Ágazatban Dolgozók Szakszervezete csoportból), a YouTube-ról és a Twitterről a

⁵ A kutatás protokollját a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kutatásetikai Bizottsága hagyta jóvá (etikai engedély száma: TK/20/2021). Jelen vizsgálatunk a szociális szakemberek mobilitási terveinek egyes mozzanatait helyezi a középpontba úgy, hogy az egyéni sajátosságok mellett az intézményi-szervezeti jellemzők hatását is figyelembe veszi.

⁶ Olyan szociális alapszolgáltatásokat nyújtó intézmények, melyek az alábbi ellátásokat biztosítják: családsegítés, tanyagondnoki és falugondnoki szolgáltatás, utcai szociális munka, nappali ellátás (például fogyatékos személyek, hajléktalan személyek, időskorúak, szenvedélybetegek nappali ellátása), szociális étkeztetés, házi segítségnyújtás (pl. személyi gondozás, házi segítés), jelzőrendszeres házi segítségnyújtás, továbbá olyan támogató szolgáltatások, mint a szállító szolgáltatás vagy a közszolgáltatások elérésének segítése (1993. évi III. törvény [Szocvtv.]).

⁷ Ide tartoznak a család- és gyermekjóléti szolgálatok, valamint a család- és gyermekjóléti központok. A család- és gyermekjóléti szolgálatok a családsegítés keretében az alábbi ellátásokat biztosítják: szociális, életvezetési és mentálhigiénés tanácsadás, pénzübeli és természetbeni ellátásokhoz, valamint szociális szolgáltatásokhoz való hozzájutás megszervezése, szociális segítő munka, közösségfejlesztő, egyéni, csoportos preventív programok és szolgáltatások, kríziskezelés, valamint nehéz helyzetben élő családokat segítő szolgáltatásokat nyújtanak. A család- és gyermekjóléti központok egyrészt a gyermekvédelmi gondoskodás keretébe tartozó hatósági intézkedésekhez kapcsolódó tevékenységeket látják el, másrésztől speciális szolgáltatásokat nyújtanak (készenléti ügyelet, kapcsolattartási ügyelet, iskolai szociális munka, utcai, lakótelepi szociális munka, kórházi szociális munka), továbbá a járás család- és gyermekjóléti szolgálatainak szakmai munkáját támogatják.

⁸ Ide tartoznak a tartós elhelyezést nyújtó ápoló, gondozó intézmények (pl. időskorúak, fogyatékos személyek, szenvedélybetegek, hajléktalanok otthona), a rehabilitációs intézmények, az átmeneti elhelyezést nyújtó intézmények (pl. hajléktalanok átmeneti szállása, éjjeli menedékhely), a lakóotthonok és a támogatott lakhatást nyújtó intézmények (1993. évi III. törvény [Szocvtv.]).

⁹ Gyermekvédelmi szakellátást nyújtó intézmények a személyes gondoskodás keretébe tartozó otthont nyújtó ellátást, utógondozói ellátást, illetve gyermekvédelmi szakszolgáltatást biztosítanak (gyermekotthonok, lakásotthonok, utógondozó otthonok, nevelőszülői hálózatok) (1997. évi XXXI. törvény [Gyvtv.]).

Talkwalker szoftver segítségével hívtuk le. A közösségi média adatok lehívására alkalmas szoftver a GDPR szabályoknak megfelelően a keletkezett tartalmak szerzőinek teljes anonimitást biztosít. Az 505 kulcsszó megadásával keletkezett teljes nyers adatbázis 7834 bejegyzést tartalmazott. A tisztítás¹⁰ után a kvalitatív elemzést a 6692 elemű végleges adatbázison végeztük el. A kézi relevanciaszűrés során azok az (1) elemezhető tartalmú online bejegyzések maradtak benne az adatbázisban, (2) amelyek szerzői szociális területen dolgozó szakemberek voltak, és (3) amelyek a foglalkozásuk gyakorlása során tapasztalt körülményekről, a szakma helyzetéről szóltak, és (4) amelyek nem voltak duplikátumok. Ebben a tanulmányban a szociális munkások fluktuációról és pályaelhagyásról (vs. pályán maradásról) keletkezett kommentjeire térünk ki, melyek elemzése kiegészíti, árnyalja és emberközelibbé teszi a kérdőíves adatelemzés következtetéseit.

KÉRDŐÍVES ADATFELVÉTEL KUTATÁSI EREDMÉNYEI

A kvantitatív elemzésben használt változók

A *szociodemográfiai adatok* elemzésekor az életkort 3 kategóriában vizsgáltuk: 35 éves életkor alatt, 35–50 éves életkor között és 50 év felett. Vizsgáltuk a családi állapotot (párkapcsolatban él-e) és a megszületett gyerekek számát. Kategorikus változóként bevontuk a szubjektív anyagi helyzetet (háztartása a szokásos kiadásokat nehézségek árán, kisebb nehézségek árán, könnyen vagy nagyon könnyen tudja fedezni) és a legmagasabb iskolai végzettséget (legfeljebb középiskola érettségi nélkül, középiskola érettségivel, főiskolai, egyetemi végzettség). Elemzésünkben az ellátási szakterületet a szociális alapszolgáltatás, a család- és gyermekjóléti ellátás, a szakosított szociális ellátás és a gyermekvédelmi szakellátás dimenzióiban tekintettük át. Az intézmény fenntartóját négykategóriás változóként vizsgáltuk (állami vagy állam által kijelölt szerv, önkormányzat vagy önkormányzatok társulásai, egyház, egyéb civil vagy nem civil szervezet a fenntartó). Továbbá vizsgáltuk a munkahelyek számát, a munkahelyi pozíciót, valamint a szociális területen és a jelenlegi munkakörben eltöltött munkaévek alakulását is.

A *mobilitási szándék* mérésére a Roodt-féle Turnover Intention Scale (TIS, Roodt 2004) rövidített, 6 tételes változatát (TIS-6) használtuk, melyet a szakirodalom megbízható mérési eszköznek tart a tényleges fluktuáció előrejelzésére (Bothma, Roodt 2013, Muliawan et al. 2009). A kitöltők egy ötfokú Likert-típusú skálán jelölhetik, hogy a felsorolt állításokat milyen gyakran, illetve mennyire biztosan észlelik. Az állítások a kérdezést megelőző 9 hónapra vonatkoznak. A skála egyes tételei között például az szerepel, hogy „Milyen gyakran gondolt arra, hogy felmond a munkahelyén?” vagy „Ha felajánlanának Önnek egy másik állást a jelenlegivel megegyező bérezéssel, elfogadná-e?”. A mérőeszköz kidolgozói a fluktuációs szándékot folyamatos változóként írják le, melynek értékei az alacsonytól a magas fokúig terjednek: a hat itemes skálán minimum 6 pontot, maximálisan pedig 30 pontot lehet elérni. A skála 6 itemére adott pontszámok összesítésre kerülnek: a 18 alatti pontszámok maradási, az efeletti pontszámok kilépést jeleznek.

¹⁰ A tisztításra az automatikus adatgyűjtés miatt volt szükség, ezért az irreleváns vagy ismétlődő hozzászólásokat eltávolítottuk.

A mobilitási szándék mellett a *munkahelyváltással kapcsolatos konkrét elképzeléseket* is vizsgáltuk, melynek feltárásához kutatócsoportunk egy saját kérdéssort dolgozott ki. A célunk az volt, hogy részletesebben megismerjük a hazai szociális szakemberek tervezett mobilitási útjait. Az általunk kialakított mérőeszköz 6 állítást tartalmaz a mobilitási tervek szervezeten és szakmán belüli, illetve kívüli, valamint horizontális és vertikális vetületeiről. A felsorolt állítások a munkakör, a beosztási pozíció, az intézmény, a munkaterület és a pályaváltás feltárására irányultak. A megkérdezettek egy ötfokú Likert-skálán értékelték, hogy a szakmai elképzelésekkel kapcsolatos állítások milyen mértékben jellemzőek rájuk (1 – egyáltalán nem jellemző; 5 – teljes mértékben jellemző).

A statisztikai elemzéseket a STATA 16.0 programmal (Release 16. College Station, TX: StataCorp LLC) végeztük el. A kvantitatív vizsgálat során először gyakoriságokat, átlagokat és százalékos megoszlásokat vizsgáltunk. A mobilitási szándék és a munkahelyváltási elképzelések korrelátumait (szociodemográfiai, munkával és munkahellyel kapcsolatos változók) pedig egyváltozós elemzés – Pearson-féle khi-négyzet (χ^2)-próba; szignifikanciaszint: $p < 0,1$ – segítségével hasonlítottuk össze.

A szociodemográfiai mutatók alakulása

A mintánk 85,7 százaléka nő és 14,3 százaléka férfi. Átlagéletkoruk 43,4 év. A válaszadók háromnegyede (73,6%) házas vagy kapcsolatban él, tizede (10,1%) elvált, illetve válófélben van és 16,3 százalékuk egyedül élő nőtlen/hajadon vagy özvegy. 72,7 százalékuknak van gyermeke. Iskolai végzettség szerint jellemezve a mintát döntő többségük (77,6%) felsőfokú szociális képzettségű¹¹: 47,6 százalékuk főiskolai, 30 százalékuk egyetemi végzettséggel rendelkezik, tizedüknek (10,8%) érettségit követő közép- vagy felsőfokú szakképzettsége van, 6 százalékuk gimnáziumi vagy szakközépiskolai érettségivel rendelkezik és 5,6 százalékuknak legfeljebb szakiskolai, szakmunkás végzettsége van. A részletesebb elemzési eredmények (*Melléklet M1. táblázat*) alapján az is látható, hogy a közép- vagy felsőfokú szociális képzettséggel nem rendelkezők aránya a szakosított szociális ellátás területén (16,9%), valamint a szociális alapellátásban (15,5%) a legmagasabb, míg alulképzett szociális munkásokat legkisebb arányban a gyermekjóléti alapellátásban (4,2%) találunk. A válaszadók szubjektív anyagi helyzetére az jellemző, hogy többségük (35,9%) kifejezetten rossz anyagi helyzetben él (a napi kiadásokat csak komoly nehézségek vagy nehézségek árán tudják fedezni), és további harmaduk (35,2%) számára is kisebb nehézségekkel jár a szokásos háztartási kiadások fedezése. Csak a negyedük (27,9%) megítélése szerint jó az anyagi helyzetük (vagyis nem szembesülnek pénzügyi nehézségekkel a mindennapok során). A pályán – azaz szociális területen – átlagosan 12,8 éve dolgoznak, jelenlegi munkakörükben átlagosan 6,7 éve. Az ellátás szakterületét tekintve több mint harmaduk (34,9%) szociális alapszolgáltatásokat nyújtó intézményben dolgozik, valamivel kevesebb mint harmaduk (32,7%) család- és gyermekjóléti ellátásban, negyedük (24,1%) szakosított szociális ellátást nyújtó intézményben és 8,3 százalékuk gyermekvédelmi szakellátási területen (ide sorolva a nevelőszülői hálózatban és gyermekotthonokban dolgozókat

¹¹ Szociális munkás, szociálpolitikus, szociálpedagógus és egyéb kapcsolódó (pl. pszichológus, pedagógus, gyógy-pedagógus, konduktor, szociológus, szociális menedzser, teológus, jogász) szakirányú diplomás.

is). Zömében önkormányzati, illetve önkormányzatok társulásai által fenntartott intézményekben dolgoznak (70,1%), több mint tizedük (12%) munkahelyének az állam vagy állam által kijelölt szerv a fenntartója, további tizedük egyházi, míg 8 százalékuk nonprofit, civil és egyéb szervezetnél dolgozik. A megkérdezett szociális szakemberek 80,1 százalékának egy munkahelye van, több mint egyhatodik (16,6%) kettő, és 3,3 százalékuk három munkahelyen dolgozik, továbbá tizedük (10,4%) szokott hétvégi és/vagy éjszakai munkarendben dolgozni.

A mobilitási szándék és korrelátumainak alakulása a szociális szakemberek mintájában

A szociális szakemberek mintájában a mobilitási szándékot mérő skála egyes tételének leíró statisztikáit vizsgálva (Melléklet M2. táblázat) a legmagasabb átlagértéket a 4. tételnél találjuk („Milyen gyakran álmódoszik egy másik állásról, amely jobban megfelel az igényeinek?”), míg a legalacsonyabbat az 1. tételnél („Milyen gyakran gondolt arra, hogy felmond a munkahelyén?”). A tételek átlagos pontszáma 2,34–2,81 között alakul ($SD = 0,93-1,4$). A 6 ítemes skála átlagpontszáma 15,2 ($SD = 5,15$). A teljes 6-tételes skála Cronbach-alfa értéke 0,81, ami megfelelő belső megbízhatóságot mutat. Az összpontszám elvágása szerint kialakított kategóriák alapján a válaszadók 30 százalékát jellemzi komoly mobilitási szándék, azaz a munkahely elhagyásának tudatos és megfontolt szándéka.

A kilépési szándék szociodemográfiai változók szerinti különbségeit tekintve (l. 1. táblázat) elmondható, hogy szignifikánsan gyakrabban fordul elő a férfiak körében (31,6% vs. 29,7%, $p < 0,010$) és magasabb az értéke a fiatalabbaknál ($p < 0,05$). Ugyancsak meghatározó faktor a párkapcsolat léte és a gyermekek száma: a párkapcsolatban nem élők magasabb értékeket mutatnak, mint a házas vagy élettárral élők (31,4% vs. 29,4%, $p < 0,019$); valamint szignifikánsan nagyobb arányban van jelen a gyermektelenek körében (35,9% vs. 27,7%, $p < 0,041$). A szubjektív anyagi helyzet esetében is jelentős különbségeket találtunk: azok, akik anyagi privációban élnek (azaz csak nagy nehézségek vagy nehézségek árán tudják a napi kiadásukat fedezni) szignifikánsan magasabb értéket mutatnak, mint a kisebb nehézségek között vagy a szubjektíve jó anyagi körülmények között élők ($p < 0,000$). Iskolai végzettség szerint – bár az összefüggés nem szignifikáns – a szakirányú diplomával, valamint a közép- és felsőfokú szakképzettséggel rendelkező szociális munkások azok, akik körében magasabb a munkahelyváltást tervezők aránya.

Ha adatainkat a munkával és a munkahellyel kapcsolatos mutatók szerint vizsgáljuk, jelentős szignifikáns eltérések rajzolódnak ki az ellátás szakterülete, az intézmény fenntartója, a beosztási pozíció és a megszokottól eltérő munkarend szerint. A kilépés tudatos tervezése leggyakrabban a gyermekjóléti alapellátási területen dolgozók körében fordul elő, míg a szociális alapszolgáltatásokat nyújtó intézményekben dolgozók között a legalacsonyabb azok aránya, akikre jellemző a munkahelyváltás szándéka ($p < 0,043$). Az intézmény fenntartója szerint vizsgálva az adatainkat, látható, hogy az állami fenntartású intézményekben dolgozók tervezik a legmagasabb arányban elhagyni a munkahelyüket, míg legkisebb arányban az egyházi és egyéb civil szervezeti fenntartású intézményekben dolgozók ($p < 0,049$). A mobilitási szándékot tekintve a munkavégzés jellege is meghatározó tényező: a „frontvonalban” dolgozó szociális szakemberek körében szignifikánsan nagyobb arányban jelenik meg a vezető pozíciót

betöltőkhöz képest (31,1% vs. 27,2%; $p < 0,039$). A munkarend is összefüggést mutat a mobilitási szándékkal: szignifikánsan nagyobb arányú azok között, akik jellemzően atipikus (hétvégi vagy éjszakai) munkarendben szoktak dolgozni (36,2% vs. 29,2%; $p < 0,047$). Továbbá a munkahelyek száma is befolyásolja a munkahelyváltás szándékát: a több munkahelyen dolgozók körében nagyobb arányú az egy munkahellyel rendelkezőkhöz képest (37,3% vs. 22,7%; $p < 0,027$).

1. táblázat A mobilitási szándék különböző korrelátumainak összefüggései a szociális szakemberek körében (N=664)

	Mobilitási szándék skála (TIS-6)		
	Munkahelyváltás megfontolt szándéka jellemzi (30%)	Nem jellemzi munkahelyváltási szándék (70%)	Összesen
Nem ($p < 0,010$)			
Férfi	31,6	68,4	100,0 (95)
Nő	29,7	70,3	100,0 (569)
Életkor ($p < 0,050$)			
35 év alatti	33,1	66,9	100,0 (130)
35–50 év közötti	31,0	69,0	100,0 (371)
50 év felett	25,3	74,7	100,0 (162)
Társas státusz ($p < 0,019$)			
Házastárssal/ élettárssal él	29,4	70,6	100,0 (476)
Nem él párkapcsolatban	31,4	68,6	100,0 (188)
Gyerek(ek) ($p < 0,041$)			
Van gyereke	27,7	72,3	100,0 (483)
Nincs gyereke	35,9	64,1	100,0 (181)
Szubjektív anyagi helyzet ($p < 0,000$)			
Nehézségek között élnek	39,1	60,9	100,0 (238)
Kisebbségi nehézségek között élnek	27,1	72,9	100,0 (241)
Könnyen megélik	22,2	77,8	100,0 (185)
Iskolai végzettség (NS)			
Legfeljebb szakiskolai, szakmunkás végzettség	2,7	97,3	100,0 (37)
Középfokú érettség	22,5	77,5	100,0 (40)
Érettségit követő közép- vagy felsőfokú szakképzés	31,9	68,1	100,0 (72)
Felsőfokú szociális végzettség	32,2	67,8	100,0 (515)

Ellátási szakterület (p<0,043)			
Szociális alapszolgáltatás	25,0	75,0	100,0 (232)
Gyermekjóléti alapellátás	36,9	63,1	100,0 (217)
Szakosított szociális ellátás	27,5	72,5	100,0 (160)
Gyermekvédelmi szakellátás	30,9	69,1	100,0 (55)
Fenntartó típusa (p<0,049)			
Állam által kijelölt szerv	40,5	59,5	100,0 (79)
Önkormányzat, önkormányzatok társulása	28,4	71,6	100,0 (465)
Egyházi és egyéb civil vagy nem civil szervezet	29,2	70,8	100,0 (120)
Munkahelyi pozíció (p<0,039)			
Vezető*	27,2	72,8	100,0 (195)
Beosztott	31,1	68,9	100,0 (469)
Munkarend (p<0,047)			
Atipikus munkarend	36,2	63,8	100,0 (69)
Hagyományos munkarend	29,2	70,8	100,0 (595)
Munkahelyek száma (p<0,027)			
Több munkahelye van	37,3	62,7	100,0 (132)
Egyetlen munkahelye van	22,7	77,3	100,0 (532)

Forrás: Saját szerkesztés

Magyarázat: zárójelben az elemszámok szerepelnek.

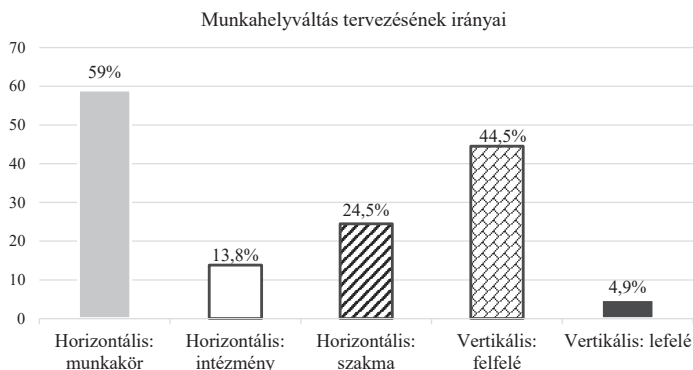
* Vezető beosztásúak: intézményvezető, intézményvezető-helyettes, telephelyvezető, telephelyvezető-helyettes

A mobilitási elképzelések irányainak és korrelátumainak alakulása a szociális szakemberek mintájában

A jövőbeni szakmai elképzelések irányai alapján (és összevonva a jellemző és teljesen jellemző kategóriákat) azt látjuk, hogy a válaszadók leginkább munkakör- és/vagy munkaterület-váltást terveznek a szociális szférán belül (59%). Ezt követi a szervezeten, illetve intézményen belüli felfelé irányuló mozgás: 44,5 százalékuk tervez magasabb pozíciót betölteni, míg a lefelé irányuló szakmai mobilitás tervezése a válaszadók körében alacsony (5%). Negyedük (24,5%) szándékozik elhagyni a szociális szférát és a jövőben nem szociális területen dolgozni, és egy kisebb arányuk (13,8%) terveik között szerepel, hogy egy másik szociális intézményben folytatja a munkáját.

1. ábra A munkahelyváltással kapcsolatos elképzelések irányai a szociális szakemberek körében (N=664)

Forrás: Saját szerkesztés

A következőkben azt vizsgáltuk meg, hogy milyen szociodemográfiai és munkával, munkahellyel kapcsolatos mutatókkal függenek össze a horizontális és a vertikális, valamint a szociális szférán belülré és kívülré irányuló munkahelyváltási tervek. Mivel a vertikális irányú elképzelések közül az alacsonyabb pozíció betöltését tervezők aránya (4,9%, N=32) nagyon alacsony a mintában, ezért kihagytuk a további elemzésből, valamint összevontuk a munkakörváltást és az intézményváltást tervezők csoportjait ez utóbbi csoport – ugyancsak – alacsony aránya (13,8%, N=92) miatt.

A szakmai mobilitási tervek irányainak társadalmi-demográfiai különbségeit áttekintve (l. 2. táblázat) elmondható, hogy a fiatal – elsősorban a 35 évesnél fiatalabb – szociális szakemberek jóval magasabb arányban terveznek szociális szférán belüli munkakör- és/vagy intézményváltást ($p < 0,058$) és pálya(szakma)váltást ($p < 0,036$), míg az 50 évesnél idősebb korosztály körében a felfelé – magasabb pozíció betöltésére – irányuló szakmai mobilitási szándék fordul elő gyakrabban ($p < 0,087$). A szubjektív anyagi helyzet is jelentős összefüggést mutat mindhárom vizsgált mobilitási iránnyal: az anyagi nehézségekkel küzdők magasabb arányban terveznek szociális szférán belüli horizontális irányú mobilitást (munkakör és/vagy intézményváltást) ($p < 0,06$) és szakma(pálya)váltást ($p < 0,022$), azaz kilépni a szociális szférából, míg a szubjektíve jó anyagi helyzetűek magasabb arányban rendelkeznek felfelé irányuló szakmai mobilitási tervekkel ($p < 0,069$). A mobilitási elképzelések iránya szempontjából a gyermekek száma is meghatározó: a gyermekesek körében szignifikánsan nagyobb arányban van jelen a magasabb pozíció betöltésének (a szakmai előrelépésnek) szándéka (48,2% vs. 33,7%, $p < 0,001$), míg a gyermektelenek körében a szakmaváltás/pályaahagyás (40,9% vs. 28,2%, $p < 0,002$) és a munkakör- és/vagy intézményváltás (69,6% vs. 61,9%, $p < 0,039$) tervezése. Más demográfiai mutatók (nem, családi állapot, iskolázottság) és a tervezett mobilitási utak irányai között egyetlen esetben sem találtunk szignifikáns összefüggést.

Mindhárom mobilitási elképzelési irányt tekintve az ellátási szakterület meghatározó tényező: a gyermekvédelmi szakellátásban dolgozók jelentősen magasabb arányban terveznek szociális szférán belüli munkaterület- és/vagy intézményváltást ($p < 0,043$), valamint felfelé írá-

nyuló szakmai mobilitást ($p < 0,41$), a gyermekjóléti alapellátásban dolgozók körében viszont a szociális szférán kívülre irányuló mobilitás tervezése a magasabb arányú ($p < 0,07$). Az intézmény fenntartója szerint tekintve az adatainkat az látható, hogy az önkormányzati fenntartású intézményekben dolgozók magasabb arányban terveznek munkahelyváltást a szociális szférán belül ($p < 0,037$), valamint magasabb pozíció betöltését ($p < 0,058$), mint a más fenntartású intézményekben dolgozók. A szakmaváltás – azaz a szociális szférán kívülre irányuló mobilitás tervezése – esetében nem találtunk szignifikáns különbséget az intézmény fenntartójával való összefüggésben. A munkahelyi pozíció is összefügg a tervezett mobilitás irányaival: a frontvonalban dolgozók között mind a szociális szférán belüli munkakör- és/vagy munkaterület-váltás (66,1% vs. 59%, $p < 0,068$), mind a szakma(pálya)elhagyás (34,1% vs. 25,6%, $p < 0,035$) nagyobb arányban jelenik meg, míg a felfelé irányuló mobilitás tervezése a vezető pozíció betöltők körében a nagyobb arányú (48,7% vs. 42,4%, $p < 0,058$). A munkahelyi pozícióhoz hasonlóan a munkarend is összefüggést mutat a mobilitási tervek irányaival: a szakma(pálya)elhagyás tervezése szignifikánsan nagyobb arányú a jellemzően atipikus munkarendben dolgozók körében (38,9% vs. 30,9%, $p < 0,044$), a vertikális, felfelé irányuló mobilitási szándék pedig azok körében, akik nem szoktak hétfélig vagy éjszakai munkarendben dolgozni (46,2% vs. 27,5%, $p < 0,003$). A munkahelyek száma és a mobilitási tervek irányai között egyetlen esetben sem találtunk szignifikáns kapcsolatot.

2. táblázat A munkahelyváltással kapcsolatos elképzelések irányainak korrelátumai a szociális szakemberek körében (N=664)

	Szociális szférán belüli mobilitás tervezése	Szociális szférán kívülre irányuló mobilitás tervezése	Vertikális irányú mobilitás tervezése
	munkakör- és/vagy intézményváltás	szakma- (pálya-) váltás	magasabb pozíció betöltése
Életkor			
35 év alatti	69,2 (90)	40,0 (52)	36,9 (48)
35–50 év közötti	62,0 (230)	31,3 (116)	44,5 (165)
50 év felett	64,2 (104)	25,9 (42)	50,0 (81)
	$p < 0,058$	$p < 0,036$	$p < 0,087$
Subjektív anyagi helyzet			
Nehézségek között élnek	66,5 (153)	38,2 (91)	39,1 (93)
Kisebbségi nehézségek között élnek	63,8 (154)	27,1 (65)	45,0 (108)
Könnyen megélnek	62,3 (11)	29,2 (54)	50,3 (93)
	$p < 0,06$	$p < 0,022$	$p < 0,069$

Gyerek(ek)			
Van gyereke	61,9 (299)	28,2 (136)	48,2 (233)
Nincs gyereke	69,6 (126)	40,9 (74)	33,7 (61)
	p<0,039	p<0,002	p<0,001
Ellátási szakterület			
Szociális alapszolgáltatás	63,4 (147)	26,7 (62)	44,0 (102)
Gyermekjóléti alapellátás	65,0 (141)	37,8 (81)	46,1 (100)
Szakosított szociális ellátás	60,0 (96)	30,6 (49)	41,3 (66)
Gyermekvédelmi szakellátás	74,5 (41)	32,7 (18)	47,3 (26)
	p<0,043	p<0,070	p<0,041
Fenntartó típusa			
Állam által kijelölt szerv	62,0 (49)	31,6 (25)	38,0 (30)
Önkormányzat, önkormányzatok társulása	65,2 (303)	31,6 (147)	46,5 (216)
Egyházi és egyéb civil vagy nem civil szervezet	60,8 (73)	31,7 (38)	40,0 (48)
	p<0,037	NS	p<0,058
Munkahelyi pozíció			
Vezető*	59,0 (115)	25,6 (50)	48,7 (95)
Beosztott	66,1 (310)	34,1 (160)	42,4 (199)
	p<0,068	p<0,032	p<0,058
Munkarend			
Atipikus munkarend	65,2 (45)	38,9 (26)	27,5 (19)
Hagyományos munkarend	63,9 (380)	30,9 (184)	46,2 (275)
	NS	p<0,068	p<0,003

Forrás: Saját szerkesztés

Magyarázat: zárójelben az elemszámok szerepelnek.

* Vezető beosztásúak: intézményvezető, intézményvezető-helyettes, telephelyvezető, telephelyvezető-helyettes

A BIG DATA ALAPÚ KUTATÁS EREDMÉNYEI

A kérdőíves adatfelvétel eredményeit kiegészítve a továbbiakban a mobilitás témakörét az online szociális szakmai közösségekben megfogalmazott narratívák alapján vizsgáljuk. A kommentek a 2018. december 1. és 2022. november 30. közötti időszakból származnak (N=7834). A tisztított adatbázis (N=6692) hagyományos kvalitatív elemzését végeztük el.

Bár az általunk vizsgált időintervallum magában foglalja a koronavírus világjárvány több hullámát, és a diskurzusok jelentős hányada is a Covid-hoz köthető, az online szakmai közösségekben egyértelműen tematizálódik a pályán maradás és a pályaelhagyás kérdése. Az online megszólalások 3 fő típusba sorolhatók. A kommentek (1) első csoportja tágabb kontextusban, a szektor és a humán szolgáltatások szintjén fogalmazza meg a mobilitással kapcsolatos kérdéseket és dilemmákat. A (2) második csoportba azok a vélemények tartoznak, amik önreflexív módon az egységes szakmai érdekképviselet hiányára és az utánpótlás problémáira hívják fel a figyelmet. A (3) harmadik kategóriában a pályán maradást tematizáló megszólalások kaptak helyet, amik a szakma, a munka és a kliensek iránti szeretettel, az elkötelezettséggel, a hivatástudattal állnak összefüggésben. Az alábbiakban a kommentek e három csoportját nézzük meg közelebbről.

(1) A kommentek első csoportja tágabb összefüggésben, a szociális és a humán szolgáltatások szintjén tárgyalja a pályaelhagyással és pályaváltással kapcsolatos kérdéseket. A vizsgált tartalmak jó részében a munkahely elhagyásának kérdésköre egyértelműen összekapcsolódik a szociális szektor elhanyagoltságával, a szakma alacsony presztízsével, az alacsony anyagi és nem anyagi megbecsültséggel. A kommentelők egy része a szociális szféra problémáit tágabb összefüggésben, a többi humán szakmával együtt vitatja meg. A legtöbb párhuzam az egészségügyi szférával körvonalazódik, valamint a Covid-hoz köthető kompenzációkkal, juttatásokkal és társadalmi támogatással összefüggésben a legtöbb ellentét is az egészségügyi szférával kapcsolatban fogalmazódik meg.

„Ha senki nem marad majd szocmunkás, tanár, ápoló, mentős, orvos, hanem mindenki autódarukezelőnek áll, összeomlik a ... rendszer. Én még vállalom önkéntes munkát karitatív szervezeteknél, de nem mindenki fog, aki pályaelhagyó lesz. ... létfontosságú szakmák vannak nagy bajban.” (6329. számú bejegyzés, 2021. 08. 22.)

„Előbb-utóbb az oltott kolléga is megunja a dupla melót és elmegy ő is. Kell ez? Így is lepkefogóval sem lehet eü-s és szociális dolgozót fogni...” (7038. számú bejegyzés, 2021. 11. 05.)

„...ha a szociális ágazatból mindenki elmegy a versenyszférába, a szociális ellátottakkal lesznek gondok rendszeren.” 3542. számú bejegyzés, 2021. 01. 23.)

A bejegyzésekben megszólalnak a pályát – és egyes esetekben az országot – már korábban elhagyó, a pályaelhagyást tervező és a maradás mellett döntő szakemberek egyaránt. A pályaelhagyók és a pályaelhagyást fontolgatók, a pályát elhagyni készülőkhöz általában csatlódtak, és lemondóan nyilatkoznak a szociális szféra állapotáról, valamint az alacsony fizetésekről.

„A szociális szférát jelentem 15 év után elhagytam. Szakvizsgázott szociális munkás vagyok, de a fizetésem kb. 1-2 héti tartott, miután mindent kifizettem. Már az olcsó parizerre sem futotta volna.” (7648. számú bejegyzés, 2021. 11. 26.)

„A szociális szférában dolgoztam, tudom, hogy mi és hogy nem működik, hogy mekkora a szegénység és a nyomor ... 12 éves a lányom és Ausztriában dolgozom (nyilván kalandvagyból meg hazatérésből), hogy jövőt adjak neki.” (5192. számú bejegyzés, 2021. 05. 04.)

„...érdemben semmi, de semmi nem történik... De elhagyjuk a pályát... mert éhen dögleni hivatástudásból nem ér.” (4529. számú bejegyzés, 2021. 03. 22.)

„Sokan vagyunk, akik ha lassan is, de elhagyjuk a pályát, amit eddig tisztelettel, becsülettel csináltunk! Vissza NEM jövünk! 🙄🙄🙄” (2238. számú bejegyzés, 2020.11.28)

A természetes módon, kutatói beavatkozás nélkül keletkezett kommentek vizsgálata tehát rámutatott, hogy a pályaváltás és -elhagyás kérdése nemcsak a szakirodalomban és a korábbi kutatásokban kapcsolódik erőteljesen össze a munkával és a munkahellyel kapcsolatos körülményekkel (Mor Barak et al. 2001, Freund 2005, Tham 2007, Geisler et al. 2019, Park – Pierce 2020, Wang 2021), hanem a szakemberek mindennapi diskurzusaiban is. A szociális szférában dolgozók mellőzöttségével, az alulfizetettséggel, a szakma alacsony presztízsével kapcsolatos megjegyzések szintén illeszkednek a nemzetközi és hazai kutatási eredményekhez (Kadushin 1958, Clearfield 1977, Euster 1980, Levin Keini et al. 2022).

(2) A kommentek második csoportja önreflexív jellegű, felhívja a figyelmet a belső ellentmondásokra, törésvonalakra, az egységes szakmai érdekképviselet hiányára és az utánpótlás problémáira. A rendszer és a külső tényezők bírálata mellett néhány, elsősorban pályaelhagyóktól származó kommentben felfedezhető a szociális szféra és a szociális munkás közösség belső bírálata, felhívja a figyelmet az önszerveződés, az erős és egységes érdekképviselet szükségességére is.

„Pályaelhagyó vagyok! Nekem nem a fizetés volt a bajom, csináltam volna ennyi pénzt is normális szakmai körülmények között. Engem a hozzám való állás csinált ki. A kommunikáció hiánya, hogy elvileg egy a hivatásunk, mégse ugyanazt gondoljuk a szociális munkáról...” (4621. számú bejegyzés, 2021. 03. 28.)

„Nem dühöngeni kéne, hanem értelmes érdekvédelemben szerveződni..., helyre tenni a szakmai identitást..., el kéne olvasni mondjuk az etikai kódex elejét. És eszerint szociális munkát végezni... Bocsánat mindenkitől, a kiábrándultságomból, de én úgy gondolom, a szociális munkás társadalom igenis tehet arról aktívan, hogy ott tart, ahol. ... De valójában semmi érdemlegeset nem tesz ellene aktívan... Vagyis lenne miről beszélni, de jelenleg erre semmi erőm... épp elég erő kell a pályaelhagyáshoz.” (4514. számú bejegyzés, 2021. 03. 19.)

Az érdekvényesítés és érdekképviselet hiányával, a kommunikáció hiányosságával, illetve szükségességével, valamint a belső törésvonalakkal kapcsolatos vélemények több korábbi kutatás megállapításaival is összhangban állnak (Jász et al. 2005, Gyarmati 2021). A pályán maradt szociális szakemberek aggodalmakat fogalmaztak meg a pályára (újonnan) belépők alacsony számával, a fiatalok, az utánpótlás hiányával kapcsolatban. Azt, hogy a szakma nem vonzó a fiatalok számára, többen a kellő megbecsültség hiányával hozzák összefüggésbe.

„De a fő probléma az, hogy nem vagyunk megbecsülve sem anyagilag, sem erkölcsileg. Fiatalok nem jönnek, ha még jön új kolléga, 2 nap után elmegy, mert nem bírja.” (5882. számú bejegyzés, 2021. 07. 19.)

„33 éve csinálom. Nincsen fiatal kollégám!!! Ha mi elmegyünk, ki marad???” (2252. számú bejegyzés, 2020. 11. 28.)

A szakemberek megállapításai egybecsengenek Gyarmati (2021) kutatási eredményeivel, amely értelmében a szociális szektor fő problémái között a szakemberhiányt, a szakma előregeredését és a fiatal utánpótlás hiányát említették a megkérdezettek.

(3) A mobilitás kapcsán összességében a negatív töltetű, (rendszer)kritikus vélemények vannak többségben. Az online teret sokan a ventillálás és kritizálás eszközeül használják, és a szociális közösségen belül általában a negatív megjegyzések a felülreprezentáltak, de a pozitív töltetű tartalmak is egyértelműen jelen vannak. Pozitív tartalomként a pályán maradás, a szakma iránti elkötelezettség és a hivatástudat érhető tetten a diskurzusokban. Egyértelműen kirajzolódik továbbá a szakmai szolidaritás, a bajtársiasság, a bátorítás, a kintartás, a buzdítás, a szakma szépségeinek, értékeinek, kihívásainak és szeretetének bemutatása. Mindezt az alábbi kommentfolyam-részletek illusztrálják:

„És ha itt siránkozunk, mi fog történni?? Én a versenyszférában eltöltött 20 év után jöttem egy sokkal magasabb fizetésből. Költségtérítéssel képzés után lettem szociálpedagógus. Mert segíteni akartam. Szeretem. Mert ez a hivatásom.” (3664. számú bejegyzés, 2021. 01. 27.)

„Bentlakásos idősotthon. 28 éve. Minden nap, minden percét szeretem. A kedves szó, a mosoly, a segélykérő tekintetek, a köszönömök, a hálás szavak és szemek, az ölelések, ha nem vagyok két napig, hol volt már mondatok. Na ezek visznek előre minden nehézség ellenére. 😊 😊” (4460. számú bejegyzés, 2021. 03. 16.)

„Idősklubban dolgozom. Szinte minden napunk kincs. Szeretet, bölcsesség, tiszta érzések, még ha néha negatívak, akkor is. Meleg családi fészek. Fluktuáció nincs. Munkatársaim nagy részével 10 éve dolgozunk együtt. Sziget a nyomulós világban. Nagyon színes, örömmunka, sok kreativitást kíván és ezért kölcsönösen hálásak vagyunk.” (4487. számú bejegyzés, 2021. 03. 16.)

„Gyermekvédelemben 34. éve. Miért? Mert szeretem!!!!” (4464. számú bejegyzés, 2021. 03. 16.)

Gyermekotthonban dolgozom sajnos még csak 2,5 éve, nehéz munka, de úgy szeretem őket 😊 (4469. számú bejegyzés, 2021. 03. 16.)

„Lassan 6 éve dolgozom házigondozónőként, nagyon szeretem minden percét a mi munkánk bizalmi állás, mivel az idős ember kissé bizalmatlan, vagy az elszigetelődés végett nagyon is, de mikor befogad a bizalmába, attól kezdve minden sínen megy. 😊 ⚙️” (4482. számú bejegyzés, 2021. 03. 16.)

„Ezt tanultam, ehhez értek. Szeretem, hogy nincs két egyforma nap. Nem unatkozom egy percet sem, zajlik velem és körülöttem az élet. Szeretem, hogy dolgozik az agyam, és hogy rugalmas lehetek. Szeretem, hogy rengeteg emberrel ismerkedem meg. Időnként valóban rettenetesen nehéz per sze, és megfordult a fejemben, hogy lelépek. De reggel felkelek, és bemegyek, mert ez az életem része.” (4486. számú bejegyzés, 2021. 03. 16.)

A megszólaló szociális szakemberek egyértelműen hivatásként viszonyulnak a szakmájukhoz. Megnyilvánulásaik összhangban vannak a szociális segítség általános értékeivel, a szakmai etikai elvekkel (Banks 1998, Banks – Gallagher 2008) és a magyarországi Szociális Szakma Etikai Kódexével (Szociális Szakmai Szövetség 2022). A bejegyzések szerzői között egyaránt vannak bentlakásos intézmények munkatársai, intézményi nappali ellátásban dolgozók és házigondozók; célcsoportjukat az idősek vagy a gyerekek képezik. Elsősorban az idősek körében dolgozók emelik ki a kliensek felől érkező pozitív érzelmek, visszajelzés, megbecsülés és a kölcsönösségen alapuló bizalmi kapcsolat fontosságát.

Végül a komoly, negatív vagy pozitív töltetű megjegyzések mellett megjelennek vegyes érzelmi töltetű, humoros és (ön)ironikus hangnemű bejegyzések is. Ezek a könnyedebb tartalmak élő részei a diskurzusoknak, és feszültségkezelő, levezető és oldó funkciójuk is lehet:

„Mikor építkeztünk, azon gondolkodtam, hogy elmegyek segédmunkásnak a családsegítés helyett. Jövedelmezőbb. 😊” (6523. számú bejegyzés, 2021. 09. 27.)

„Amióta úgy döntöttem, hogy pályát elhagyok, sokkal jobban alszom XD XD XD XD XD” (3565. számú bejegyzés, 2021. 01. 21.)

„Biztosan sokan megtehetnék, hogy felállnak és elhagyják a szociális szférát. És akkor mi lesz? Ki fog gondoskodni az idősekről? Gondolom, mi gyerekjólétiek nem hiányoznánk annyira a családoknak, hiszen mi vagyunk a szükséges rossz 😞 😞 😞. Azért valahol lelkiismeret is létezik a világon.” (4420. számú bejegyzés, 2021. 03. 15.)

ÖSSZEGÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Jelen tanulmány a magyarországi szociális szakemberek mobilitási szándékát és munkahelyváltással kapcsolatos elképzeléseit, valamint a pályaelhagyással, illetve a pályán maradással kapcsolatban megfogalmazott narratíváit vizsgálta kvantitatív és passzív kvalitatív kutatási módszerek integrálására épülő kevert módszertan alkalmazásával. Kvantitatív adatforrásunkat a szociális alap- és szakszolgáltatásokat nyújtó intézményekben dolgozó szakemberek körében készített országos reprezentatív felvétel (N=700) adatbázisa jelenti. A kvantitatív adatok elemzésével – a szociális szférában dolgozó szakemberek mobilitási szándékának és a közeljövőben tervezett munkahelyváltással kapcsolatos elképzeléseinek leírásán túl – arra kerestük a választ, hogy a munkahely elhagyásának szándéka és a tervezett szakmai mobilitási utak milyen szociodemográfiai és munkával kapcsolatos tényezőkkel állnak összefüggésben. Kvalitatív adatforrásunk a szociális szakemberek által rögzített, a social mediában fellelhető nyílt hozzáféréssű szakmai csoportokban keletkezett kommentek (N=6692) adatbázisa, melynek elemzésével az volt a célunk, hogy kiegészítsük és árnyaljuk a kérdőíves adatelemzés következtetéseit.

A kvantitatív kutatási eredményeink alapján elmondható, hogy a szociális szakemberek közel harmadát (30%) jellemzi komoly mobilitási szándék, azaz a munkahelyváltás tudatos és megfontolt szándéka. Ez az eredmény összecseng Gyarmati (2021) pandémia alatt végzett

magyarországi online kutatásának eredményével¹², mely szerint a szociális ágazatban dolgozók 32%-a tervezte elhagyni a munkahelyét 2021 telén. A mobilitási szándék szociodemográfiai mutatók szerinti különbségeit vizsgálva – hasonlóan más nemzetközi szociális munkások, illetve egyéb humán területeken dolgozók körében készült kutatásokhoz (Su 2020, Gray – Phillips 1994) – eredményeink azt tükrözték, hogy a legérintettebbek a férfiak, a fiatalabbak (<35), a párkapcsolatban és a nehéz anyagi körülmények között élők. A munkahelyváltás munkával való összefüggései tekintetében – Wang és munkatársai (2019) kutatási eredményeit megerősítve – azt találtuk, hogy az állami fenntartású intézményekben dolgozóakra jellemző leginkább a kilépés tervezése. Ennek hátterében többféle tényező állhat. A szakirodalom (Lei et al. 2018) arra mutat rá, hogy a közintézményekben – az egyházi, a nonprofit vagy a forprofit szervezetekhez képest – jóval kisebb mértékű a munkahelyi autonómia, korlátozottabb a döntési jogkör és kevesebb a lehetőség a szakmai fejlődésre, melyek növelik a munkával való elégedetlenség érzését és hozzájárulhatnak a munkahely elhagyásának szándékához. Eredményeink arra is rámutattak, hogy a több munkahelyen helytálló, a rendszeresen hétvégén és/vagy éjszakai munkarendben, valamint a frontvonalban dolgozó szociális szakemberek körében magasabb a munkahely elhagyásának szándéka. Ez utóbbi kvantitatív elemzési eredményünk megegyezik Cho és Song (2017) dél-koreai szociális munkások körében készült kutatásának következtetéseivel, miszerint a frontvonalban, beosztottként dolgozó szociális munkások („first-line social workers”) – a vezető beosztásúakhoz képest – intenzívebb érzelmi munkát végeznek és ez jelentős hatással van a munkahely elhagyására. Annak ellenére, hogy általában a szociális ellátásban dolgozók körében készült vizsgálatok (Kim – Kao 2014) szignifikáns kapcsolatot találnak az iskolai végzettség és a kilépési szándék között, jelen vizsgálatunk ezt nem igazolta, bár leíró eredményeink arra utalnak, hogy a szakirányú középfokú és felsőfokú végzettségűek körében nagyobb arányú a kilépés tervezése a szociális képzettséggel nem rendelkező, legfeljebb érettségizett kollégáikhoz képest. Valószínűleg a magasabb képzettség nagyobb mozgásteret biztosít a munkaerőpiacon, míg az alacsony iskolázottság, a szakirányú képzettség hiánya jelentősen visszatarthatja a kilépés szándékát. Elemzésünk további figyelemre méltó eredménye, hogy elsősorban a gyermekjólét, másodsorban pedig a gyermekvédelem területén dolgozó szakemberek azok, akik körében a legmagasabb a munkahelyváltást tervezők aránya. Mindez valószínűsíthetően magyarázható azzal, hogy e két szociális területen dolgozók emocionálisan kimerültebbek és deperszonalizáltabbak a szociális szféra más dolgozóihoz képest (Győri – Perpék 2020), aminek – egyéb más tényezők¹³ közvetlen és/vagy közvetett hatása mellett – komoly szerepe lehet a munkahelyelhagyás tervezésében.

Amikor a munkahelyváltási elképzelések irányait vizsgáltuk, azt találtuk, hogy a szakemberek legnagyobb hányada (59%) munkakör- és/vagy munkaterület-váltást és egy kisebb hányada (13,8%) intézményváltást tervez a szociális szférán belül, ugyanakkor egy nem elhanyagolható hányaduk (24,5%) elhagyni szándékozik a szakmát. Eredményeink arra is rámutattak, hogy a pályaelhagyást jellemzően a fiatalabb, rossz anyagi helyzetű, gyermekjóléti alapellátásban, rendszerint atipikus munkarendben dolgozó, „frontvonalbeli” szociális munkások terve-

¹² Jóllehet az eltérő mérőeszköz használata miatt nehezen vethető össze az eredmények.

¹³ Néhány hazai vizsgálat a gyermekjóléti családsegítő szakemberek túlterheltségére, az egy munkatársra jutó magas kliensszámra hívja fel a figyelmet (Husz et al. 2020), mások az infrastrukturális és tárgyi feltételek hiányosságaira (Freisinger et al. 2015).

zik. A szociális szférán belüli mobilitás szándéka (munkakör- és/vagy intézményváltás) pedig elsősorban a gyermekvédelemben és az önkormányzati fenntartású intézményekben dolgozók körében a nagyobb arányú. A munkahelyi pozíció szintén fontos faktora a szociális szférán belüli mozgásnak is: a kliensekkel gyakoribb közvetlen és feszültségekkel terhelt kapcsolatban álló frontvonalbeli szociális munkások körében magasabb a munkakör-, illetve intézményváltási szándék a vezetőkhöz képest.

A big data adatbázis kvalitatív elemzéséből kiderült, milyen szektoron belüli és azon kívüli problémák, feszültségek állnak a mobilitási, illetve pályaváltási döntések hátterében. Az elemzés során a kommentek három csoportja rajzolódott ki. Az elsőbe a szektorális problémákra fókuszáló; a másodikba az önreflexív, a hiányos érdekképviselettel és utánpótlással kapcsolatos, a harmadikba a pályán maradáshoz és a hivatástudatot tematizáló vélemények tartoztak. A big data adatok használata során figyelembe kell venni, hogy passzív módszerről van szó, mivel a kutatás során az eleve adott és rögzített vélemények megfigyelése és elemzése történik, kutatói aktivitás és irányított kérdésfeltevés mentén kialakított mérőeszköz nélkül. Ennek előnye a kutatói beavatkozás hiánya, az adatok torzítatlansága és a mérésből fakadó hibák kiküszöbölése.

Vizsgálatunk számos erősséggel, és egyben korlátokkal is rendelkezik. Kutatásunk egyik erőssége, hogy legjobb tudomásunk szerint ez az első olyan felmérés, melyben a szociális szakemberek reprezentatív mintáján, részben nemzetközileg összehasonlítható, részben egyedi mérőeszköz segítségével tártuk fel a munkahelyváltási szándékokat és terveket. További erősség, hogy a mobilitást a szociodemográfiai, illetve a munkával és munkahellyel kapcsolatos mutatókkal összefüggésben vizsgáltuk. A kutatásunk előnye ezeken túl, hogy – a kvantitatív kutatást kiegészítve – a szociális munkások narratíváinak elemzése során lehetőségünk volt egyéni, természetesen és egyedien megfogalmazott érzéseket, véleményeket, szándékokat megfigyelni a mobilitással és a pályán maradással kapcsolatosan. A big data eredményeket természetesen annak tudatában értelmeztük, hogy az online közösségeket sokan a ventillálás és a kritizálás eszközeként használják, ezért általában a negatív megjegyzések a felülreprezentáltak bennük. Így van ez a szociális szakmán belüli diskurzusokban is. Emellett ugyanakkor konstruktív és pozitív tartalmak is megjelentek.

Kutatásunk arra hívja fel a figyelmet, hogy a munkahelyváltás és a pályaelhagyás szakterület szerint a gyermekjóléti alapellátást, a munkavégzés jellege szerint pedig a frontvonalban dolgozókat veszélyezteteti leginkább. Ezeken a területeken van tehát a leginkább szükség a beavatkozásra a munkaerő megtartása, a szakemberhiány enyhítése és a minőségromlás megakadályozása érdekében. Nem szabad megfeledkezni ugyanakkor az erős hivatástudatú, a szakmában maradó munkavállalókról sem. Az ő megerősítésük és támogatásuk szintén létfontosságú.

IRODALOM

- Banks, S. (1998): Professional ethics in social work – what future? *The British Journal of Social Work*, 28(2): 213–231. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjsw.a011324>
- Banks, S. – Gallagher, A. (2008): *Ethics in professional life: Virtues for health and social care*. Bloomsbury Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-07769-1>

- Bothma, C. F. – Roodt, G. (2013): The validation of the turnover intention scale. *SA Journal of Human Resource Management*, 11(1). <https://doi.org/10.4102/sajhrm.v11i1.507>
- Burbeck, R. – Coomber, S. – Robinson, S. M. – Todd, C. (2002): Occupational stress in consultants in accident and emergency medicine: a national survey of levels of stress at work. *Emergency Medicine Journal*, 19(3): 234–238. <https://doi.org/10.1136/emj.19.3.234>
- Chen, M. L. – Su, Z. Y. – Lo, C. L. – Chiu, C. H. – Hu, Y. H. – Shieh, T. Y. (2014): An empirical study on the factors influencing the turnover intention of dentists in hospitals in Taiwan. *Journal of dental sciences*, 9(4): 332–344. <https://doi.org/10.1016/j.jds.2013.01.003>
- Cho, Y. J. – Song, H. J. (2017): Determinants of turnover intention of social workers: Effects of emotional labor and organizational trust. *Public Personnel Management*, 46(1): 41–65. <https://doi.org/10.1177/0091026017696395>
- Cimiotti, J. P. – Aiken, L. H. – Sloane, D. M. – Wu, E. S. (2012): Nurse staffing, burnout, and health care-associated infection. *American journal of infection control*, 40(6): 486–490. <https://doi.org/10.1016/j.ajic.2012.02.029>
- Clearfield, S. M. (1977): Professional self-image of the social worker: Implications for social work education, *Journal of Education for Social Work*, 13(1): 23–30. <https://doi.org/10.1080/00220612.1977.10671409>
- Dávid B. – Szabó T. – Huszti É. – Bukovics I. (2021): A COVID 19 járvány hatása a leghátrányosabb helyzetű településeken élők mindennapjaira: ahogy a hátrányos helyzetűek és a szociális szolgáltatásokat nyújtók látják. *Scientia et Securitas*, 2(3): 371–382. <https://doi.org/10.1556/112.2021.00061>
- Domszky A. (1999): Gyermek- és ifjúságvédelem (Jegyzet). Budapest: Államigazgatási Főiskola.
- Euster, G. L. (1980): The Occupational Prestige of Social Work, *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 7(2): 273–284. <https://doi.org/10.15453/0191-5096.1411>
- Freisinger B. – Gyarmati A. – Rácz A. – Szombathelyi Sz. (2015): Gyermekjóléti szolgálatokfeladatellátásának értékelő elemzése. In: Rácz A. (szerk.): *A gyermekjóléti szolgálatok feladatellátásának értékelő elemzése országos szinten*. Budapest: Rubeus Egyesület, 45–141.
- Freund, A. (2005): Commitment and job satisfaction as predictors of turnover intentions among welfare workers. *Administration in Social Work*, 29(2): 5–21. https://doi.org/10.1300/J147v29n02_02
- Geisler, M. – Berthelsen, H. – Muhonen, T. (2019): Retaining social workers: The role of quality of work and psychosocial safety climate for work engagement, job satisfaction, and organizational commitment. *Human Service Organizations: Management, Leadership & Governance*, 43(1): 1–15. <https://doi.org/10.1080/23303131.2019.1569574>
- Gray, A. M. – Phillips, V. L. (1994): Turnover, age and length of service: a comparison of nurses and other staff in the National Health Service. *Journal of Advanced Nursing*, 19(4): 819–827. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.1994.tb01155.x>
- Gyarmati A. (2021): A szociális ágazatban dolgozók munkakörülményei, járványkezelés, érdekvédelem, Budapest: Ökopolisz Alapítvány.

- Györi Á. – Lengyel G. – Perpék É. (2020): Preferált vezetési stílus, vezetői és vállalkozói hajlandóság az egyetemi hallgatók körében. *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*, 9(1): 3–26. <https://doi.org/10.18392/metsz/2020/1/1>
- Györi Á. – Perpék É. (2021): Szakmai munkakörülmények, kiegészítés és mobilitás a szociális és fejlesztő szakemberek körében. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 11(3): 20–38. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.3.20>
- Holdaway, J. – Levitt, P. – Fang, J. – Rajaram, N. (2015): Mobility and health sector development in China and India. *Social Science & Medicine*, 130: 268–276. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2015.02.017>
- Husz I. – Kopasz M. – Rácz A. (2020): A szegénységben élő gyermekes családok társadalmi mobilitásának esélyei a családsegítő szakemberek szemszögéből. *Esély*, 31(4): 32–53.
- Jász K. – Szarvák T. – Szoboszlai Zs. – T. Hargitai J. (2005): A szociális tervezés regionális aspektusai. *Tér és Társadalom*, 19(1): 65–80. <https://doi.org/10.17649/TET.19.1.984>
- Jordan, B. (2003). Social work, mobility and membership. *Social Work & Society*, 1(1): 1–13.
- Kadushin, A. (1958): Prestige of social work – facts and factors, *Social Work*, 3(2): 37–43. https://doi.org/10.1300/J181v03n01_05
- Kim, H. – Kao, D. (2014): A meta-analysis of turnover intention predictors among US child welfare workers. *Children and Youth Services Review*, 47: 214–223. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2014.09.015>
- Kim, H. – Lee, S. Y. (2009): Supervisory communication, burnout, and turnover intention among social workers in health care settings. *Social Work in Health Care*, 48(4): 364–385. <https://doi.org/10.1080/00981380802598499>
- Kopasz M. (2017): A családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatás integrációjának és az ellátórendszer kétszintűvé történő átalakításának tapasztalatai. Budapest: TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt. https://www.tarki.hu/hu/news/2017/kitekint/20170425_csaladsegito.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 11. 30.)
- Központi Statisztikai Hivatal (2018): A foglalkozások presztízse. Mikrocenzus 2016. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Krivonosova, L. A. (2019): The structural model of social workers' professional prestige formation, *Amazonia Investiga*, 8(22): 111–120.
- Lei, J. – Wang, Y. – Jiang, H. (2018): A Comparative Study of the Turnover Intentions of Chinese Social Workers in Autonomous-Embedded and Dependent-Embedded Patterns of Professionalization, *Smith College Studies in Social Work*, 88(4): 329–348, <https://doi.org/10.1080/00377317.2019.1562144>
- Levin Keini, N. – Ben Shlomo, S. – Shoval, R. – Ramon, D. (2022): Media Coverage of Child Welfare Social Workers and its Effect on Professional Self-Esteem: The Moderating Role of Family and Social Support, *The British Journal of Social Work*, bcac222. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcac222>
- Linzer, M. – Manwell, L. B. – Williams, E. S. – Bobula, J. A. – Brown, R. L. – Varkey, A. B., ... & MEMO (Minimizing Error, Maximizing Outcome) Investigators*. (2009): Working

- conditions in primary care: physician reactions and care quality. *Annals of internal medicine*, 151(1): 28–36. <https://doi.org/10.7326/0003-4819-151-1-200907070-00006>
- Lyons, K. – Hanna, S. (2011): European social workers in England: Exploring international labour mobility. *Revista de Asistentă Socială*, (3): 185.
- Mor Barak, M. E. – Nissly, J. A. – Levin, A. (2001): Antecedents to retention and turnover among child welfare, social work, and other human service employees: What can we learn from past research? A review and meta-analysis. *Social Service Review*, 75(4): 625–661. <https://doi.org/10.1086/323166>
- Muliawan, A. D. – Green, P. F. – Robb, D. A. (2009): The turnover intentions of information systems auditors. *International Journal of Accounting Information Systems*, 10(3): 117–136. <https://doi.org/10.1016/j.accinf.2009.03.001>
- Papp E. – Rác A. (2015): Vigyázat! Emberek! Szociális és gyermekvédelmi szakemberek szakmaképének vizsgálata. *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*, 4(3): 45–61. <https://doi.org/10.18392/metsz/2015/3/4>
- Park, T. – Pierce, B. (2020): Impacts of transformational leadership on turnover intention of child welfare workers. *Children and Youth Services Review*, 108, 104624. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.104624>
- Rác A. (szerk.) (2015): Gyermekjóléti szolgáltatások feladatellátásának értékelő elemzése. Műhelytanulmány. Budapest: Rubeus Egyesület. <http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2015/07/a-gyermekjoleti-szolgaltatok-feladatellatasanak-ertekelo-elemzese-oroszagoszinten.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 11. 30.)
- Rapoport, L. (1960): In defense of social work: An examination of stress in the profession, *Social Service Review*, 34(1): 62–74. <https://doi.org/10.1086/640789>
- Ryan, D. (2009): Inward labour mobility in the Irish health-and social-care sector. *British Journal of Nursing*, 18(3): 192–197. <https://doi.org/10.12968/bjon.2009.18.3.39051>
- Szociális Szakmai Szövetség Etikai Kollégiuma (2022): A Szociális Munka Etikai Kódexe.
- Tham, P. (2007): Why are they leaving? Factors affecting intention to leave among social workers in child welfare. *The British Journal of Social Work*, 37(7): 1225–1246. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcl054>
- Travis, D. J. – Lizano, E. L. – Mor Barak, M. E. (2016): 'I'm so stressed!': A longitudinal model of stress, burnout and engagement among social workers in child welfare settings. *The British Journal of Social Work*, 46(4): 1076–1095. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bct205>
- Su, X. (2020): Validation of the Chinese Version of the Turnover Intention Scale in Social Workers, *Journal of Social Service Research*. <https://doi.org/10.1080/01488376.2020.1738312>
- Vilka, L. – Baha, I. (2018): Prestige of social work as profession: Social worker's perspective, Int. Conf. Society, Health, Welfare. 2016. SHS Web of Conferences 51, 03006, <https://doi.org/10.1051/shsconf/20185103006>
- Wang, Y. – Jiang, N. – Mao, S. (2019): Job Autonomy and Turnover Intention among Social Workers in China: Roles of Work-to-family Enrichment, Job Satisfaction and Type of Sector. *Journal of Social Service Research*, 46(6): 862–876. <https://doi.org/10.1080/01488376.2019.1698487>

Wang, Y. – Jiang, N. – Zhang, H. – Liu, Z. (2021): Organizational justice, burnout, and turnover intention of social workers in China. *Journal of Social Work*, 21(3): 456–475. <https://doi.org/10.1177/1468017320911347>

Wright, T. A. – Cropanzano, R. (1998): Emotional exhaustion as a predictor of job performance and voluntary turnover. *Journal of Applied Psychology*, 83(3): 486–493. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.83.3.486>

MELLÉKLET

M1. táblázat A válaszadók megoszlása képzettség és ellátási terület szerint, %

	Szociális alapszolgáltatás	Gyermekjóléti alapellátás	Szakosított szociális ellátás	Gyermek- védelmi szakellátás
Legfeljebb szakiskolai, szakmunkás végzettség	7,3	0,5	10,6	3,6
Középfokú érettségi	8,2	3,7	6,3	5,5
Érettségit követő közép- vagy felsőfokú szakképzés	16,4	4,1	11,3	12,7
Felsőfokú szociális végzettség	68,1	91,7	71,9	78,1
<i>Összesen</i>	100,0 (232)	100,0 (217)	100,0 (160)	100,0 (55)

Forrás: Saját szerkesztés

M2. táblázat Turnover Intention Scale (TIS-6) leíró statisztikái

Items	Átlag	Szórás	Ferdeség	Csúcsosság
TIS-6 1. item	2,34	1,216	0,477	-0,853
TIS-6 2. item	2,44	0,932	-0,023	-0,880
TIS-6 3. item	2,65	1,213	0,250	-0,856
TIS-6 4. item	2,81	1,406	0,193	-1,260
TIS-6 5. item	2,42	1,366	0,499	-1,010
TIS-6 6. item	2,60	1,043	-0,222	-1,124
<i>Teljes skála</i>	15,26	5,150	0,054	-0,924

Forrás: Saját szerkesztés

A szociális kompetenciák a hátránykompenzációban, valamint a hátránykompenzáció elvei és gyakorlata az oktatásban Magyarországon a 21. században

Bihari Ildikó – Kovács Judit – Tibori Timea

BIHARI ILDIKÓ: Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, MTA–DE Falusi Kisiskolák Leszakadó Térségekben Kutatócsoport; bihari.ildiko@arts.unideb.hu

KOVÁCS JUDIT: Debreceni Egyetem, Szociál- és Munkapszichológiai nem önálló Tanszék, MTA–DE Falusi Kisiskolák Leszakadó Térségekben Kutatócsoport; kovacs.judit@arts.unideb.hu

TIBORI TIMEA: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, MTA–DE Falusi Kisiskolák Leszakadó Térségekben Kutatócsoport; timeatibori@gmail.com

ABSZTRAKT A jelen összefoglalóban megvilágítjuk, hogy a szociális kompetenciák fejlesztése a hátránykompenzáció egész rendszerében kulcsfontosságú, mert az egyén szociális kompetenciáinak fejlesztésével javulnak az esélyei a társadalmi érvényesülésben, például a jobb kommunikáció vagy a fejlettebb önszabályozás révén. Az oktatáspolitikának az esélyegyenlőség biztosítása és a hátránykompenzáció működtetése igen fontos feladata. Miközben a hátránykompenzáció nemcsak maguknak a hátrányos helyzetű személyeknek, de az egész társadalomnak nyilvánvalóan közös érdeke, a megvalósítás alapelveiről és hogyanjáról élénk szakmai diskurzus folyik. A személyre szabott figyelem, a személyes erények és erősségek észrevétele és elismerése, és a boldoguláshoz szükséges, de a hátrányba született személy által nem birtokolt kompetenciák, társas kompetenciák fejlesztése nélkül, és a mindehhez szükséges bőséges erőforrások biztosítása nélkül, pusztán a csoport-alapú lemaradások némi kompenzációjába fektetett erőfeszítés nem képes meghozni a hátrányos helyzetből való tényleges kiemelkedést és növekedést.

Kulcsszavak: leszakadó társadalmi csoportok, hátrányos helyzetű gyermek, szegregáció, integráció, inklúzió, esélyegyenlőség, oktatás

Social competences in disadvantage compensation, and the principles and practice of disadvantage compensation in education in Hungary in the 21st century

ABSTRACT In this summary, we clarify that the development of social competences in the entire system of disadvantage compensation is crucial, since the development of an individual's social competences, such as better communication skills and more advanced self-regulation skills, improves his chances of social success. Ensuring equal opportunities and operating disadvantage compensation is a very important task of education policy. While disadvantage compensation is obviously in the common interest not only of the disadvantaged persons themselves, but of the entire society, there is a lively professional discourse on the basic principles and methods of implementation. Without personalized attention and the recognition of personal virtues and strengths, and without the development of social competences necessary for success, and without providing the abundant resources necessary for all of this, merely investing some effort into the compensation of group-based lags is not able to bring about a real emergence and growth from the disadvantaged situation.

Keywords: detached social groups, disadvantaged children, segregation, integration, inclusion, equal opportunities, education

BEVEZETÉS

Falusi Kisiskolák Leszakadó Térségekben nevű, az MTA által támogatott közoktatási kutatócsoportunk a hátrányos helyzetű régiókban működő falusi kisiskolák alsó tagozatosainak hivatott kidolgozni egy szociokulturális lemaradásukat kompenzáló, tudományos bázison nyugvó fejlesztő programot. E tanulmányban a szociális kompetenciáknak a szociokulturális hátrányban betöltött szerepe van a középpontban, és az, hogy az esélyegyenlőség biztosításának szándékával az utóbbi 20-30 évben a mindenkori oktatáspolitikai milyen elveket, szabályozásokat, gyakorlatokat munkált ki.

A jelen összefoglalóban először röviden megvilágítjuk azt, hogy a hátránykompenzáció egész rendszerében hol a helye a szociális kompetenciák fejlesztésének. Rámutatunk, hogy az egyén szociális kompetenciáinak fejlesztésével hogyan javulnak az esélyei a társadalmi érvényesülésben. Utána pedig az esélyegyenlőség szempontjából kulcsfontossággal bíró közoktatási irányelveknek a rendszerváltástól számított alakulását tekintjük át, és az azok megvalósításáról folytatott szakmai diskurzust. Végül pedig számba vesszük a fejlesztő célkitűzéseink megvalósítását nehezítő akadályokat, és az azok megvalósítását támogató erősségeket.

A SZOCIÁLIS KOMPETENCIÁK ÉS FEJLESZTÉSÜK SZEREPE A TÁRSADALMI ESÉLYEGYENLŐSÉG KIVÍVÁSÁBAN

Az oktatásban a 2000-es évek elejétől paradigmaváltás következett be, a „kompetencia alapú, kompetencia dominanciájú pedagógiai kultúra, iskola” (Nagy 2007: 8) vált iránymutatóvá. Az oktatáskutatók a személyiségfejlesztés komplex stratégiáiról beszéltek, melyek nemcsak a kognitív kulcskompetenciákat fejlesztik, de a szociális kompetenciákat is. A szociális kompetenciák fejlesztésének közismert eszközeként honosodott meg például a csoportos és kooperatív tanulás (Nagy 2007, 2008).

De hogyan is határozhatjuk meg szabatosan, hogy milyen kompetenciák tartoznak a szociális kompetenciák körébe? A társas (szociális) kompetencia a kölcsönösen kielégítő interperszonális kapcsolatok folytatásának a képessége barátságos viselkedésen, együttműködésen, reakciókészségen keresztül, társas felelősségvállalással (Barry – Wigfield 2002). Chen és French (2008) a kezdeményezés (iniciatíva) és a fegyelmezetség (kontroll) komponensekre tagolja a társas kompetenciákat. A kezdeményezés a társaságban való oldott, barátságos részvétel képessége, melyben a személy, a gyermek, nem fél kifejezni szándékait, megosztani gondolatait, válaszolni a hozzá intézett kérdésekre. A fegyelmezetség arra utal, hogy a személy, a gyermek, képes határt szabni indulatainak, fékezni tudja saját késztetéseit a másokhoz való alkalmazkodásban.

A hátrányos helyzetű gyerekek társas kompetenciái rosszabbak (Foster et al. 2005, Vernon-Feagans et al. 2016). Itt messze nem csak pusztán a szegénységből eredő hátrányra gondolunk, noha az önmagában is nagy hátrány, hanem a szegénységhez szorosan kapcsolódó iskolázatlanságra, devianciákra, rendezetlen és konfliktusos családi helyzetre és az ebből adódó stresszre is (Huston – Bentley 2010). A hátrányos helyzetű gyerekek kommunikációs készségei rosszabbak, nyilvánvalóan kevesebb választékos beszédet hallanak, továbbá a gazdasági és kulturális hiányok a társas kompetenciák szempontjából fontos nevelési eszköztár szegénységével is együtt járnak. Egy szegény családban az otthon elérhető könyvek száma csekély,

ebből adódóan kevesebbet olvasnak a szülők maguk is, illetve a gyerekeiknek is, valamint kevesebb fejlesztő játékot is játszanak velük (Foster et al. 2005). Mindemellett a hátrányos helyzetből sokszor következő feszültségeknek, veszekedéseknek, a koragyerekkori kaotikus viszonyoknak a szegénységen túli hatásai is vannak, ami a gyengébb önszabályozásban, impulzív viselkedésben, fegyelmezetlenségben mutatkozik meg (Vernon-Feagans et al. 2016). Rosszabb társas készségekkel a gyerekek az iskolában kevesebb elfogadásra számíthatnak, úgy a társaiktól, mint a pedagógusoktól. Az iskolától jó élmények hiányában könnyen elidegenednek, tanulmányi teljesítményük elmarad a jobb társas kompetenciákkal bíró gyerekekétől (Ladd 1999, Bierman 2004, Buhs et al. 2006, Zolkoski – Bullock 2012).

A hátrányos helyzetből fakadó lemaradás behozásában a társas kompetenciákat a legfontosabbnak nevezik meg, úgy az érintett gyerekek és fiatalok, mint az ő fejlesztésükkel foglalkozó szakemberek (Ruhr – Fowler 2022). A jó társas kompetenciájú gyerekek úgy a felnőttekkel, mint a kortársakkal jó kapcsolatokat tudnak ápolni, a fejlett társas kompetencia segíti a családhoz, az iskolához, a nagyobb közösséghez való kapcsolódást is. Az esélyegyenlőség munkálásában a társas kompetenciák fejlesztésének tehát nyilvánvaló, hogy hiánypótló szerepe és kiemelt jelentősége van.

A SZOCIÁLIS KOMPETENCIÁK A NEMZETI ALAPTANTERVBEN

A Nemzeti Alaptanterv (NAT) kiemelt hangsúlyt helyez a diákok szociális kompetenciájának (szociális ismeretek, képességek, készségek, motívumok rendszerének) fejlesztésére. A NAT a 2003-as módosítása óta a fejlesztendő kulcskompetenciák egyikeként határozza meg a szociális kompetenciákat, melyet kezdetben „szociális és állampolgári kompetencia”, majd „személyes és társas kapcsolati kompetenciák” néven neveznek meg (Dancsó 2005, Gelencsérné Bakó 2014, Katona 2020). A NAT jelenleg is az iskolai nevelés-oktatás céljaként nevezi meg a kulcskompetenciák fejlesztését, melyek nélkülözhetetlenek a személyes fejlődéshez, az aktív állampolgári létehez, a munkához és a társadalmi integráltsághoz egyaránt (Gelencsérné Bakó 2014). A NAT-ban meghatározott kulcskompetenciák összhangban vannak az Európai Unió által meghatározott kulcskompetenciákkal (Katona 2020). A hazai és a nemzetközi dokumentumokban egyaránt szerepel, hogy az iskola a szociális kompetenciák fejlesztésével erősítse a személyiség kibontakozását, a szűkebb és tágabb környezettel való kapcsolatot, a kiegyensúlyozott társas kapcsolatot, a megfelelő viselkedés kialakítását, melyek elősegítik a társadalmi együttélést és a társadalmi beilleszkedést egyaránt (Gelencsérné Bakó 2014, Katona 2020).

Kasik (2006) azonban felhívja a figyelmet arra, hogy bár a Nemzeti Alaptantervben és a helyi pedagógiai programokban a szociális kompetenciák fejlesztése hangsúlyosan szerepel, a köznevelési intézmények gyakorlatában az ezeknek a kompetenciáknak a fejlesztésére irányuló pedagógiai tevékenységek gyakran másodlagosak, illetve melléktermékként jelennek meg. Az intézményeket egyre több bíráló érzi, hogy a nevelő munka nem elég eredményes a szociális kompetenciák fejlesztésében és a készségfejlesztő programokat az iskolák sokszor csak részben tekintik az iskolai oktató-nevelő munka szerves részének. Mindezen állítását azzal is igazolja, hogy egyre több diáknál jelennek meg a pszichés problémák, a devianciák és az interperszonális problémák, melyek háttérben részben a szociális kompetenciadeficitnek állnak.

Nahalka (2020) a Nemzeti Alaptanterv legújabb, 2020-as változatát nevezi korszerűtlennek bírálatában. Részben azért, mert az egységes tananyag és a diákok túlterhelése gátolja a kompetenciafejlesztést, és a deficitek mérséklésére való fejlesztő tevékenység helyett a hagyományos frontális oktatás alkalmazására kényszerülnek a pedagógusok. Részben pedig azért, mert noha már a 2003. évi NAT-októl kezdődően megjelennek a NAT-ban a pedagógiában korszerűnek tartott kulcskompetencia-fejlesztő általános megfogalmazások, a hatékony fejlesztést szolgáló tanulói aktivitás erősítése, a differenciálás, valamint a projektpedagógia és egyéb kompetenciafejlesztő módszertani elemek a gyakorlatban csak korlátozottan tudnak érvényesülni és/vagy méltatlanul kevés figyelmet kapnak.

Nemzetközi és hazai kutatások is igazolják, valamint a Nemzeti Alaptanterv is felhívja a figyelmet arra, hogy az oktatásban a kognitív és szociális kompetenciák egymás mellett jelennek meg, egyik hatással van a másikra, ebből adódóan a fejlesztéskor szorosan összetartozó területek (Kasik 2006, Dancsó 2005). Ezt a kapcsolatot a hazai közoktatásnak sokkal inkább ki kellene használnia (Kasik 2006), együttes rendszerben fejlesztenie az iskolában és ezáltal válhatna az egyén a társadalom aktív és hasznos tagjává (Dancsó 2005).

Posztívan értékeljük azonban, hogy az utóbbi időben egyre több tanulmány jelenik meg a NAT szociális kompetencia fejlesztésre irányuló feladatainak lehetséges megvalósításáról, akár pl. a biológiai (pl. Spekker et al. 2013), idegennyelv (Szabó-Szász 2022) és testnevelés (pl. Ritter Hajas 2021) órák keretében.

A BE- VAGY KIILLESZKEDÉS DILEMMÁI ÉS TÁRSADALMI KÖRNYEZETE

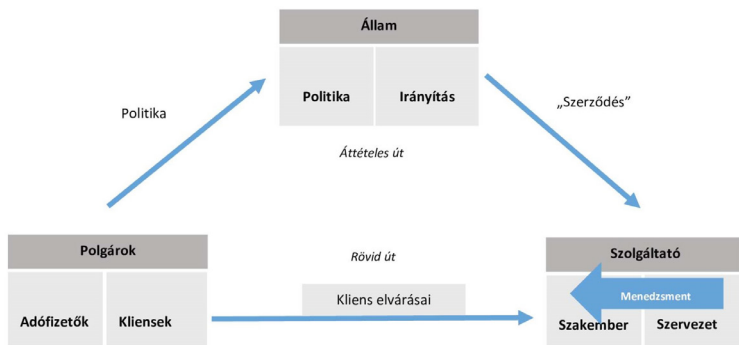
A rendszerváltás utáni Magyarországon újrafogalmazódtak és megerősödtek azok az álláspontok, melyek a demokratizálódás alappilléreinek a tudást, a korszerű, személyre szabott oktatást, s egyben a teljes képzési vertikum átalakítását, hatékonyabbá tételét tűzték ki célul. Új értelmet nyert ezáltal az egész életen át tartó tanulás, az ismeretekhez való hozzáférés biztosítása, a korszerű elméletek és jó gyakorlatok adaptálása, vagyis röviden mindaz, ami az egyén számára esélyt teremt a megismerés többszintű, differenciált lehetőségére. Mindez azonban akkor és úgy érvényesülhet, ha az oktatás/képzés folyamatát, mint közszolgáltatást tekintjük elérendőnek (lásd. 1. ábra).

Az integráció gyakorlata azonban jellegzetes akadályokba ütközött. Többek között abba a tudati akadályba, hogy a formálódó demokratikus lét- és intézményformák mellett a résztvevőknek az a mélyen megrögzött felfogása dominált, mely inkább a besimulási, asszimilációs attitűdöket erősíti a problémafelvető, elemző, a konfliktust kiváltó és egyben megoldást kereső magatartással szemben. További gátló tényezőt jelentett az is, hogy az elvileg mindenki életét, informálódását segítő digitális eszközhasználat az új tudásfeladások minimum felhasználói szintű ismeretét feltételezve lett bevezetve az iskolákban, miközben annak kezdetben a műszaki feltételei sem voltak biztosítottak. Mindezeket a változásokat az egyre szaporodó projektek igyekeztek dokumentálni, sokszor csak a kiragadott részletek rögzítésével.

Az önkényesen kiemelt példáink magukban hordozzák az oktatásügyben tapasztalt problémák néhány általános jegyét: csak részlegesen kidolgozottak a képzési szintekhez kapcsolódó tudástartalmak. A képzők a kellenél sokkal lassabban jutnak el a korszerű ismeretekhez ön- vagy továbbképzések útján. A területi, a személyi és a működtetési különbségek az ország

több régiójában szakadáshoz, ún. kiilleszkedéshez vezettek, összekapcsolódva a lakosság egyéb társadalmi, szociális, kulturális, gazdasági, munkavállalási stb. nehézségeivel.

1. ábra Elszámoltathatósági kapcsolatok a közszolgáltatásokban

Forrás: World Development Report 2004 alapján saját szerkesztés, idézi Radó 2007

A neveléstudomány és a fejlesztő pedagógia szakirodalmában a hazai szerzők – hozzánk hasonlóan – alaposan feltérképezték a hátránykompenzálás témában irányt mutató írásokat (pl. Márton – Ventner é.n., K. Nagy – Nagy 2005, Ventner – Márton 2009, Fejes et al. 2020). A magyar nyelvű szakirodalomban is jelen vannak az integrációt, a kompetencia alapú képzést, a digitális eszközök bevonását stb. illető nemzetközi trendek, a hazai gyakorlat is ezekre az alapvetésekre alapoz (Józsa 2006, Zsolnai 2008, Nagy 2010, Fejes et al. 2013, Varga 2015, Fejes – Szűcs 2018).

Emellett a magyar közleményekben nyomon követhetőek a 4 éves kormányzási ciklusokhoz köthető viták is, például a köz- és felsőoktatásban alkalmazható tananyagokról, az IKT eszközök használatáról, a képzők képzését illető elvárásokról, az intézmények autonómiájáról és azok általános működési rendjéről (Liskó 2002, Bajomi – Csákó 2017). Azonban ezek az írások sokszor csak áttételesen szólnak a közoktatás teljes spektrumában résztvevők helyzetének tényleges valóságáról, beleértve a kutatócsoportunk fókuszába tartozó falusi kisiskolákat is. A közvetlen problématerképünkbe illő praxisbeli útmutatások kimunkálásának feladata nyilvánvalóan sajátos válaszok megtalálására indít.

AZ OKTATÁSI KÖZPOLITIKA ALAKULÁSA A HÁTRÁNYKOMPENZÁCIÓVAL ÉS INTEGRÁCIÓVAL KAPCSOLATBAN

Az oktatási közpolitika a rendszerváltástól 2010-ig. E szakasz történéseinek áttekintését Erőss (2012) alapján tesszük. Az 1993-tól 2002-ig tartó időszakot a *kulturalista esszencialista* paradigma jellemezte. Az 1993-as nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényt követően a közpolitika fókuszába a 13 népcsoport korszerű oktatása, képzése, kiemelten a romák felzárkóztatása került. Az esszencialista paradigma a nemzetiségekhez, etnikai kisebbségekhez tartozó személyeket bizonyos jegyekben alapvetően másnak tekintette, akik számára a többségi társadalomtól elkülönített módon szükséges felzárkóztatást nyújtani. A 2002-től 2005-ig hú-

zódó rövid szakaszt a *deszegregáció*val fémjelezhetjük. Ebben az időszakban a közpolitika minden erejével a kirekesztés ellen küzdött a jog és a szankcionálás eszközeinek kidolgozásával. Bár hazai és nemzetközi forrásokat (Európai Strukturális Alapok) is bevontak, mindez kevésnek bizonyult az érdemi változásokhoz. A folyamat 2005-ben megtorpant, mivel szabályozták az iskolai körzethatárokat, és korlátozták a szabad iskolaválasztást [Közüktatási tv 66§.]. Majd 2004-ben az *integráció* időszaka jött el, és ez az időszak három évig tartott. Ekkor lett a közüktatásnak formálisan követendő célja a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók gondozása, a tanácsadói hálózat kiépítése, és az integrált pedagógiai módszerek bevezetése, szakmai támogatása. Azonban a rendszerfejlesztés és a projektszemlélet, a menedzselés egyre inkább elmaradt a követelményektől. Rákövetkezően, 2007-ben, az *esélyegyenlőség és mainstreaming* fejezetéhez érkeztünk. Ekkor lett az önkormányzatok deklarált feladata a szegregáció felszámolása. Azonban az akciótervek egyre kisebb sikerrel valósultak meg, annak ellenére, hogy az ösztönzők és az értékelés területén korszerű szabályozókat (pl. minőségbiztosítás) vezettek be. A paradigmaváltás folyamata megtorpant.

Az esélyegyenlőségről komoly szakmai diskurzus folyt a 2010-ig tartó időszakban. A hátrányos helyzetű tanulókkal foglalkozó elméleti és módszertani kísérleteknek, ajánlásoknak több évtizedes az irodalma az európai közpolitikában és közüktatásban. A legtöbbet idézett definíció szerint: „Az *oktatási méltányosság (equity)* egy olyan oktatási környezetre vonatkozik, amelyben az egyéneknek módjukban áll, hogy képességeik és tehetségük alapján fontoljanak meg választási lehetőségeket és hozzanak döntéseket, s ebben ne sztereotípiák, egyoldalú elvárások és diszkrimináció befolyásolják őket. Ez az oktatási környezet nemre, etnikai hovatartozásra és szociális státusra tekintet nélkül gazdasági és társadalmi lehetőségeket nyit meg” (Radó 2000).

Az esélyegyenlőség és oktatási méltányosság definíciójának szellemisége erősen hatott a közüktatás nemzetközi és hazai szakembereire, és egyre fontosabbá vált – a határok nyitottsága miatt is – az oktatási rendszerek átjárhatóságának biztosítása. Magyarországon így született meg a 2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről. Célként a jog az integrációt jelölte meg az együttnevelés eredményeként, ugyanakkor az is nyilvánvaló volt, hogy a közös tér és az azonos procedúra differenciált képzési-nevelési programok hiányában nem hozza meg a valódi integrációt. Mi több, bizonyos helyeken az integráció azért nem tud megvalósulni, mert kizárólag roma gyerekekből áll az iskolába járó gyerekek csoportja (Forray – Varga 2011, Varga 2015).

A társadalmi beillesztés filozófiáinak 2000-es évektől bekövetkezett változásairól beszédesen szól az, ahogyan az integráció mellett megjelentek a befogadás és inklúzió fogalmai is. A *befogadás* fogalmát a sajátos nevelési igényű gyerekekkel kapcsolatban kezdték el használni, hangsúlyozva a többség befogadó attitűdjének szükségszerűségét a mainstream oktatásba való beemeléséhez ezeknek a gyerekeknek (Dupcsik 2012). Az *integráció* fogalmától sokan elhidegültek, valószínűleg azért, mert a tanulóknak az oktatás mainstream rendszerébe való beilleszkedését, beolvadását biztosító politikát láttak benne, noha definitíve az integráció messze nem azonos az asszimilációval (pl. Ladányi 2011). Egyre elterjedtebb lett az *inklúzió* fogalma, ami a tanulók számára a sajátos státusztól teljesen független, előnyös és alanyi jogon vett, tehát egyértelmű részvételt biztosítja. Szemléleti változást jelent, hogy elfogadja a tanulók sokféleségét, a kreativitásukra épít a problémák megoldásában, ezzel csökkenti a stigmatizációt, viszont növel(het)i a tanulók teljesítményét és sikerélményét (Légmán 2012). Csányi Yvonne (2007) kutatásaival bizonyította, hogy az UNESCO és az EU elvárásai a sokféleség örömmel fogadásával, vagyis az inklúzióval kapcsolatban indokoltak, sikerrel alkalmazhatók a

hátrányos helyzetű tanulóknál éppúgy, mint a hazai pedagógus továbbképzésekben, és az edukáció valamennyi szintjén. A kiegyensúlyozott véleményformáláshoz azonban az is hozzátartozik, hogy az elmúlt másfél évtizedben némiképp változott az inklúzióhoz való egyértelműen pozitív elfogadás, mivel a társadalom egészére vonatkozóan működőképes elv a homogen csoportok esetében a gyakorlatban nehezen értelmezhető és kivitelezhető.

A KÖZNEVELÉST/KÖZOKTATÁST ÁTALAKÍTÓ FŐBB OKTATÁSPOLITIKAI VÁLTOZÁSOK 2010-TŐL NAPJAINKIG

A közoktatáspolitikai és az oktatásszociológiai, miközben a 2010-es években az esélyegyenlőség, az integráció, a tanulási és viselkedési zavarokkal küzdő gyerekek és nevelőik problémáival, illetve kiemelten a fogyatékos nyilvántartással foglalkozott, az oktatásban szorító strukturális és pénzügyi körülmények voltak jelen, melyek nem könnyítették meg a közoktatásban résztvevők helyzetét. Fokozódott a pedagógusok szakmai és adminisztratív terhelése, szűkült a tanulók iskolaválasztási lehetősége, a szülők pedig egyre bizonytalanabbá váltak az iskolaválasztásban, a mentori támogatás elfogadásában stb. Mindeközben a társadalom, beleértve az értelmiséget is, nem mutatott egységességet és szolidaritást az oktatásügyben érintettekkel, legfőképpen a pedagógusokkal szemben (Eröss 2012).

A köznevelés/közoktatás területén több központi szintű változás történt 2010 után, mely jelentős mértékben érintette a hátrányos helyzetű gyermekek oktatását, nevelését is. 2015-től a szülőnek kötelező gyermekét hároméves kortól óvodába járatnia (Bajomi – Csákó 2017) a személyiségfejlődés támogatása, a családi szocializációs hátrányok kompenzálása és az iskolára való felkészítés céljából. Az alapfokú oktatási intézményekben pedig meghosszabbodott a tanulók iskolai jelenléte, amely három főbb változásból adódott. Egyrészt a mindennapos testnevelésórák bevezetésre kerültek; másrészt a tanítási órákon kívül és fakultatívan látogatható hittanfoglalkozások helyett a 2013/14-es tanévtől kötelezővé tették a diákoknak heti egy órában a hittanon vagy az erkölcstanórán való részvételt (Bajomi – Csákó 2017, Neumann 2022). Harmadrészt az iskolai jelenlét növekedését eredményezte az is, hogy 2013-tól a 14 év alatti gyermekeknek 16 óráig az iskolában kell tartózkodniuk. A köznevelés változásai a tankötelezettségi korhatárt is érintették, ugyanis 18 évről 16 évre csökkent hazánkban a tankötelezettségi ideje, amely a 2011 decemberében elfogadott köznevelési törvényben került rögzítésre (Bajomi – Csákó 2017). További jelentős változást eredményezett a 2010-től napjainkig tartó időszakban a közoktatás, köznevelés tulajdonosi szerkezetének átalakulása (Ercse – Radó 2019).

A közoktatás intézményrendszerének tulajdonosi szerkezetének átalakulása Ercse és Radó (2019) szerzőpáros megfogalmazása alapján két párhuzamos, de ellentétes hatású, ugyanakkor egyenként is jelentős változáshoz vezettek. Egyfelől 2013-ban került sor az önkormányzati tulajdonban lévő iskolák központi kormányzati tulajdonba vételére, és mindezzel párhuzamosan ment végbe a nem egyházi magántulajdonban lévő középfokú szakképzési intézmények számottevő részének a visszaszorítása, ami az állami tulajdonban lévő iskolahálózat arányának emelkedését jelentette. Az iskolák központi kormányzati tulajdonba vétele az oktatás kormányzati rendszerének átalakulásával járt. Az iskolák a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ (KLIK) tartoznak, ezáltal az intézmények már nem önállóan regisztráltak

gazdálkodó szervezetek, hanem a KLIK telephelyei és a pedagógusok a KLIK alkalmazottai. Mindebből adódóan az iskolavezetéssel, a gazdálkodással, a szakmai döntéssel és minőségértékeléssel, stb. kapcsolatos feladatokat a KLIK tankerületi központjai látják el; vagyis megtörtént a bürokratikus centralizáción alapuló oktatásirányítási rendszer kialakítása (Ercse – Radó 2019). A kormányzat Megyei Fejlesztési és Képzési Bizottságai a középfokú szakképzésben tanulók számának csökkenése miatt – amely demográfiai okokkal és a tankötelezettségi korhatár lecsökkentésével magyarázható –, az állami és egyházi tulajdonban lévő szakképző intézményeket részesítik előnyben a szakképzési keretszámok meghatározásakor. A nem egyházi magántulajdonban lévő intézmények működését az is nehezítette, hogy 2016-tól megváltozott a szakgimnáziumok (volt szakközépiskolák) tanterve. Számos szakképzési programban a tanulóknak a szakmai vizsgát az érettségi vizsgával azonos időpontban szükséges letenniük, melyből adódóan nem csak az érettségi vizsgára való felkészülés ideje csökkent, hanem a szakmai képzés iránti kereslet és a szakgimnáziumi oktatás népszerűsége is. Ercse – Radó (2019) arra hívja fel a figyelmet, hogy a nem egyházi tulajdonban lévő magániskolák arányának további csökkenése feltételezhető a jövőben is.

Másfelől fontos változás, hogy a 2009-es gazdasági válságot követő megszorítások következtében az állami szolgáltatások kiszervezése és privatizálása egész Európában felgyorsult. Ez azt jelentette, hogy általában nőtt a nem állami szereplők részvétele az oktatásban. Mindazonáltal az egyik legnagyobb mértékű privatizáció hazánkban ment végbe (Neumann 2022). Az 1993-tól közösségi tulajdonban lévő iskoláknak egy jelentős része a kormány által támogatott módon 2013-tól fokozatosan növekvő részben került privatizálásra, és jellemzően az egyházak tulajdonába került (Ercse – Radó 2019). Éppen a közoktatás volt az első olyan terület, ahol az egyházi intézményátvételekre és fenntartásra sor került, és az egyházi tulajdonban lévő iskolahálózatok aránya még napjainkban is növekszik (Neumann 2022). Az egyházi intézmények térnyerése az általános iskolák esetében a legjellemzőbb: 2010-ben ezen iskolák csupán 8,6%-a volt egyházi fenntartású, 2015-re azonban 15%-ra nőtt az arányuk és ezáltal a diákszámuk is (Neumann – Berényi 2019).

Számos oktatásszociológus, közgazdász, oktatáskutató megállapításai alapján az egyházi iskolák növekvő térnyerése fokozhatja az iskolarendszeren belüli szegregálódást, növeli az elkülönülés lehetőségének esélyét. Érvelésük szerint az államegyházak a jobban teljesítő, középszintű általános iskolák, főként alapfokú oktatási intézményeket választják ki, melyben a tanulói összetétel homogenitására törekcszenek, és a környék előnyösebb társadalmi háttérű diákjainak oktatását, nevelését célozzák meg a leginkább (Neumann – Berényi 2019). A fent idézett szerzők a következőképpen fogalmaznak: „Az egyházi iskolákban tapasztalható kirekesztési folyamatok, felvételi és belső szelekciós gyakorlatok jelentős része a magyar közoktatásban tapasztalható általános jelenségeket tükrözi. Ugyanakkor az egyházi iskolák olyan finanszírozási és törvénybe foglalt előnyökhöz jutottak a 2010-es évtizedben, amelyek fokozott előnyt és legitimitást biztosítanak számukra a gyerekek közti válogatáshoz, és emiatt számos lokalitásban meghatározó tényezőjévé váltak a helyi iskolarendszerek társadalmi polarizálódásának” (Neumann – Berényi 2019: 91).

Wildmann szerint (2014: 23) „a szociális és társadalmi helyzet alapján megvalósuló szegregáció és diszkrimináció ezáltal faji, etnikai alapon megvalósuló szegregációval párosul”. Wildmann (2014) álláspontja alapján a jelentős költségvetési támogatást élvező egyházi intézmények a válogatott középszintűbeli gyermekeknek színvonalas, minőségi oktatást tudnak

biztosítani. Az elavult infrastruktúrával rendelkező állami iskolák színvonala viszont folyamatosan csökken, ráadásul egyébként is felülreprezentált a peremhelyzetű családok gyermekeinek az aránya az állami iskolákban. A középosztálybeli szülők a gyermekeiket ezért a jobban teljesítő egyházi iskolákba kívánják bejuttatni, mivel a szülőknek egy meghatározott része anyagi helyzetéből adódóan nem engedheti meg, hogy alternatív pedagógiai módszerek szerint működő, költséges magániskolákba taníttassa gyermekét.

Pusztai (2020) megállapítása a fentiekkel szemben azt hangsúlyozza, hogy a hátrányos helyzetű régiók és társadalmi csoportok oktatása is egyre nagyobb prioritást jelentenek az egyházak iskolafenntartói palettáján. Wildmann (2014) szerint viszont az egyházak inkább abban az esetben vállalkoznak a hátrányos helyzetű, főként roma gyerekek fogadására, ha elkülönítetten valósítják meg az oktatásukat.

Neumann (2022) úgy véli, meg kellene vizsgálni, hogy azokban a leszakadó térségekben, ahol kizárólag az egyház biztosítja az oktatást, hogyan és milyen lokális érdemességi döntések születnek, mert a diszkrecionalitáson alapuló döntések a kisebbségi csoportokba tartozó emberek számára előnyösek is, de akár hátrányosak is lehetnek.

A köznevelési intézmények (óvodák, általános és középiskolák) átvételét követően az egyházak térnyerése egyre jelentősebb a köznevelési intézményen kívüli hátránykompenzáló szolgáltatások fenntartásában és működtetésében is, mint pl. a Biztos Kezdet Gyermekházak, tanodák, avagy a roma szakkollégiumok esetében (Neumann 2022). A hátrányos helyzetű gyermekeknek, tanulóknak a fentiekben nevezett intézmények által támogatott inklúzióját, ami annak hatékonyságát illeti, nehezíti azonban az, hogy bár az állam napjainkban folyamatosan, rendszerszinten biztosítja a hátránykompenzáló programok, esélyteremtő szolgáltatások működtetését, azt a célokhoz és az elvárásokhoz képest alulfinanszírozottan teszi (lásd pl. Fejes – Szűcs 2022).

Az esélyteremtő és inklúziós célkitűzések, a hiánypótló és deficitmérséklő szolgáltatások, kezdeményezések ellenére is az oktatáspolitikát érintő egyik fő kritika (pl. Neumann 2022) továbbra is az, hogy a döntések nem megfelelően illeszkednek az európai oktatási térben megfogalmazott irányelvekhez, és ezáltal az oktatáspolitikai a dezintegrációs folyamatokat erősíti.

PARADIGMAVÁLTÁS: AZ ELISMERÉS-POLITIKA IDEÁLJA AZ ESÉLYEGYENLŐSÉGEN TÚL

Az esélyegyenlőségért folyó küzdelemtől egy lépéssel hátrébb mozdulva, távolabbról szemlélve a feladatainkat, találkozunk a kanadai Charles Taylor (1992) munkásságával, aki már három évtizede azért küzdött, hogy a különböző csoportokkal szemben érvényesülnie kellene az elismerés politikájának, amely az egyén számára biztosítja azt az alapvető méltóságot, amely nemcsak őt, hanem csoportját is megilleti, tekintet nélkül arra, hogy a környezete miként tekint rá.

Megnyugtató volna, ha a különböző csoportok egyenlő bánásmódjának feltételrendszere érvényesülne, hiszen a hazai közpolitikai, közoktatási viszonyok elvben erre módot adnának. Voltak és vannak is ezt célzó törekvések (pl. a tanoda intézményrendszerének kiépülése, a tehetséggondozás sokfélesége stb.), azonban ezek messze nem általánosak. Ha a kistelepülések

iskoláira (ahol még megmaradt!) objektíven tekintünk, egyrészt természetes, hogy az oktatás integrált, hiszen a demográfiai apály tartósan velünk van. Másrésztől mégis érzékelhető az elkülönülés, elkülönítés. Idősebb volna a bármilyen okból kisebbségi helyzetbe kerülőkkel szembeni előítéleteinket megvizsgálni és félretenni, s a konkrét helyzetek elemzéséből új attitűdöket kidolgozni, következetesen alkalmazni. A hátrányos helyzetről szóló diskurzus elemzése meghaladná e tanulmány kereteit, azonban néhány szerző gondolatára felhívjuk a figyelmet, akik az oktatáspolitikai szándékokat, a hátrányos helyzet kompenzálásának módjait és a területi egyenlőtlenségeket komplex módon kezelik (Fehérvári – Híves 2017, Híves 2018, Hegedűs 2022, Péntes et al. 2018).

A 2000-es évek hazai társadalom- és oktatásszociológiai kutatásaiban (Liskó 1986, Andor 1987, Szalai 2000, Csányi 2001, 2007, Liskó 2002, Havas – Liskó 2006, Neményi 2006, Havas 2009¹) már érvelnek az esélyegyenlőség taylori felfogása mellett, de ezek a munkák máig az akciókutatások körébe záródtak be, ahogyan a különböző szempontok szerint kisebbségi létben élők sem tudtak kitörni abból az elszigeteltségből, ahová a többségi társadalom tagjai újra és újra bezárják őket. Magyarországon elsősorban Neményi Mária (2006) kapcsolta össze a testi megjelenést és a kisebbségi lét fogalmát, bizonyítva, hogy pl. egy roma személyt a többségi társadalom többnyire nem mint egy különleges tulajdonságokkal bíró egyént tekint, hanem mint a romák csoportjába tartozó csoporttagot, pusztán bőrszínük vagy egyéb rasszjegyeik alapján. Már másfél évtizede megnevezte Neményi (2006) a „szintudatos politika” elveit, amelyből alig érvényesült eddig valami: úgy biztosítani az egyenlő jogokat és bánásmódot, hogy közben a sajátos etnikai csoporttagság is tekintetbe van véve.

Szalai Júlia (2000) szerint a kisebbségi egyenlőtlenségeket nem a csoport belső ügyeként, de az egész társadalmat érintő ügyként kell kezelni. Elsőként fogalmazta meg azokat a társadalompolitikai javaslatokat, amelyek – nézete szerint – alkalmasak lehetnek a romák többszörös és újratermelődő esélyegyenlőtlenségei megértésére. Szakirodalmi és projekt tapasztalataink alapján feltételezzük, hogy hasonlóan megoldatlan társadalmi jelenségekkel fogunk találkozni, amelyek a társadalmi kompetenciák hiányából fakadnak.

Feltételezzük, hogy épp a közoktatásban viszont jelentős változásokat lehetett elérni azáltal, hogy a képzők éppúgy, mint az oktatáspolitikáért felelős szakemberek meghirdették a kompetencia alapú képzéseket, a felzárkóztatás szükségességét a leszakadók (tanköteles és a tankötelezettségéből kimaradók) számára, és kialakult pl. a tanoda és a tehetséggondozás hálózata. A maga teljességében valóra vált elismerés-politika azonban akkor honosodna meg, ha az esélyegyenlősítő beillesztési törekvések valódi integrációs törekvések lennének, amiben nemcsak a többségi társadalomhoz való igazodás lehetősége lenne a cél, de a pozitív kisebbségi identitás gondozása is, melyben sajátos státuszát maradéktalanul, a kisebbségi státusszal együtt értékesnek élhetné meg a személy.

Az Oktatási Hivatal adatbázisa szerint Magyarországon jelenleg 315 általános iskolában van magyar nyelven roma/cigány nemzetiségi nevelés-oktatás, és 11 olyan nemzetiségi általános iskola működik, ahol oktatják is a nyelvet, és az alsóbb évfolyamokon cigány/roma nyelvű tanítás zajlik (Apró 2021). Nem tudjuk pontosan, az egyes iskolákban valójában milyen színvonalú oktatás zajlik, adottak-e a személyi és a tárgyi feltételek. Annyit azonban ismerünk,

¹ Andor Mihály iskolakutatásai: 1972–1978, 1985–1990; Liskó Ilona iskolakutatásai 1972–2006, Havas Gáborral és Csákó Mihállyal közösen.

hogy Magyarországon három felsőoktatási intézményben van lehetőségük a diákoknak cigány/roma nemzetiségi tanító szakot választani, és ezt a szakok elindulása óta összesen 48-an tették meg (Apró 2021). Noha úgy tekintünk erre a csoportra, hogy ők azok, akik példát mutatnak, vállalják a nehézségeket, és keresik a partnereket a folyamatos és tartós felzárkóztatáshoz, az adatok alapján talán semmi túlzás nincs a megállapításban, hogy a valódi elismerés-politika érvényesítésének esélye kicsi.

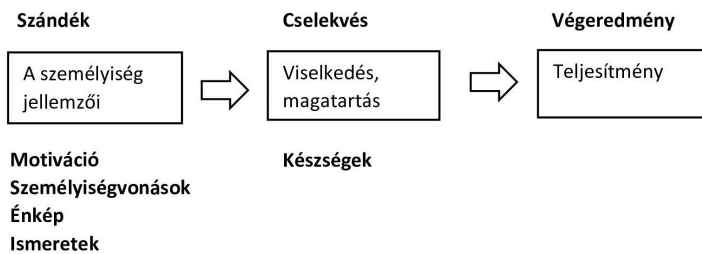
A KOMPETENCIAALAPÚ KÉPZÉS ELMÉLETE ÉS ALKALMAZHATÓSÁGA – 20 ÉV TÁVLATÁBÓL

Az oktatásban bekövetkezett paradigmaváltás a 2000-es évek elejétől már bővelkedik olyan elméleti megfontolásokkal, sikeres módszer együttesekkel, amely lehetővé tette/teszi a minőségi ismeretátadást, ami egyaránt vonatkozik a tanulókra és a tanáraikra. Mégis olyan elakadások tapasztalhatók, különösen a kistérségi iskolákban, amelyek indokolják a társadalmi környezet feltérképezését, a tanulók tudásszint mérését, a tanítók folyamatos önképzésre ösztönzését. Egyetértünk azzal a felfogással, amely – bár hazánkban még mindig csak részlegesen érvényesül – a közoktatás rendszerében a paradigmaváltást sürgeti, azaz, hogy az iskola legyen „kompetencia alapú, kompetencia dominanciájú pedagógiai kultúra, iskola” (Nagy 2007: 8).

Az oktatáskutatók a kulcskompetenciák, köztük a társas kompetenciák fejlesztésére jellemzően javaslattal is élnek. Nagy (2007) például a nyelvi-kommunikációs kompetenciák fejlesztésére többek között szövegek, mesék alkalmazásának javaslatával, a társas kompetenciák fejlesztésére pedig például a kooperatív tanulás javaslatával.

Az oktatáskutatók joggal alapoztak az Új Magyarország Fejlesztési Tervben (2007) előírányzott területek reformjára, melyhez kezdetben jelentős anyagi támogatás is társult. (Az EU 2007–2013 között Magyarországnak mindösszesen 22,4 milliárd eurót ítelt meg.) Ebben a fejlesztési programban prioritást élveztek a köz- és felsőoktatásra, illetve a szakképzésre vonatkozóan a következő kérdések: A születések számának folyamatos csökkenéséből adódó iskoláztatási nehézségek (pl. intézmények összevonása, esetleg megszűnése; a tanulási idő meghosszabbodása. Továbbá, az IKT eszközök rohamos elterjedése és a tanulás költségeinek folyamatos növekedése; a hazai és nemzetközi elvárás a magasabb képzettség megszerzése iránt; az ismeretek gyors elavulása; a versenyképesség fokozása; a minőségi tudás megszerzéséhez való hozzáférés biztosítása; a túlzott iskolai elvárásokkal szemben a differenciált, személyre szabott oktatási formák kidolgozása; a prevenció fontossága az esélyegyenlőség elérésének érdekében; és a sokoldalú, kompetencia alapú képzések kidolgozása, monitorozása, a résztvevők mentorálása, fejlődésük nyomonkövetése (Új Magyarország Fejlesztési Terv 2007).

Az oktatási alrendszer valamennyi szintjére érvényes az a jéghegy modell, ahol a csúcs, azaz a látható és fejleszhető szint a készség és az ismeret. Ami azonban az alapzatot illeti, az láthatatlan, nehezen fejleszhető. Ide soroljuk az egyén motivációját, adottságait és az én-képét. A kompetenciák egy részét hagyományos módszerekkel is lehet gazdagítani, azonban az információrobbanás miatt új eszközökhöz kell folyamodni (Kraicinin Szokoly 2004). Annál is inkább elengedhetetlen a folyamatos megújítás, mivel a kompetenciák ok-okozati összefüggést mutatnak:

2. ábra A kompetenciák ok-okozati folyamatábrája

Forrás: Kraiciné Szokoly 2004: 147 alapján saját szerkesztés

Erősségek, gyengeségek, lehetőségek és akadályok a hátránykompenzáló törekvések megvalósításában

A hátránykompenzáló célkitűzéseket tehát a közoktatáspolitikai is felvázolta, a jogi környezet is támogatja, és az érintett szakmák, a neveléstudósok, szociológusok, pszichológusok is mind abban elkötelezettek, hogy a hátránykompenzáló gyakorlatok célba juthassanak. Azonban a hátránykompenzációs törekvéseknek az erősségek mellett sajátos gyengeségei, a lehetőségek mellett sajátos veszélyei vannak, melyeket Tibori (2007) a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei tapasztalatai alapján Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg (akkor) megyékre vonatkozóan a következőféleképpen összegzett:

Erősségeknek látta a mintaértékű (tanoda, tehetséggondozás) alapfokú oktatási intézmények programjait és az önszerveződést, civil kezdeményezéseket a térségi oktatási, kulturális igények alapján. A gyengeségek között egyrészt a lakóhelyi szegregációt, a gyenge infrastruktúrát, a közintézmények romló állapotát, az elköltözést, a lakosság folyamatosan romló egészségi állapotát, a demográfiai apályt, az alacsony iskolázottságot, az összevont alap- és középfokú oktatást (esetleges) és az egyoldalú szakképzést nevezte meg. Másrészt a nehézségek sorát fokozta a közösségi tudat, kulturális hagyományok gyengesége, a kisebbségi önkormányzatok problémakezelésének gyengesége, a gyenge kapcsolati háló, az együttműködés és tapasztalatátadás hiánya az egyes csoportok, intézmények, települések között. Mindemellett további nehézségi tényezőként azonosította az önkormányzatok, illetve az ellátó és fejlesztő intézményekben dolgozók esetleges felkészületlenségét a bármilyen okból leszakadókkal kapcsolatban, valamint a kommunikációs zavarokat és az előítéletességet. Az általános kapacitáshiányt a személyre szabott ellátást igénylők esetében, valamint a leszakadók, különösen a romák megkülönböztetését az élet minden területén vette számba. Lehetőségként értékelte az erős kormányzati, helyi (térségi, települési) akaratot a lakosság – különösen a leszakadók – életminőségének javítására, valamint az esélyegyenlőségi programok megvalósítását, a szolidaritás szükségességének megtanulását. A veszélyek közül pedig arra figyelmeztetett, hogy komplex és hosszú távú stratégiák nélkül nem lehet eredményes a beavatkozás, valamint a hátrányos megkülönböztetés elleni hatékony akcióorozat elmaradása ellehetetleníti a programok pozitív megvalósulásait.

Úgy gondoljuk, e megállapítások java része ma is helytálló, és nem szűkíthető az akkor vizsgált megyékre.

ÖSSZEGRÉS

A magyar szakirodalom által szisztematikusan feltárt fejlődés akadályozó tényezők, de számos esetben kreatív megoldások, jó gyakorlatok, melyeket számos okból (szakértelem, kreativitás, kapacitás, pénz hiánya) csak sporadikusan és kicsiny hatáskörrel lehetett megvalósítani, fontos támpontokat kínálnak saját fejlesztési programunk megtervezéséhez, amely esélyt ad a kisiskolások tartós felzárkóztatására.

Az elmúlt húsz esztendő hazai és nemzetközi szakirodalmának feldolgozása igazolta, a lényegi kérdéseket az oktatáskutatók, esetenként a társadalomkutatók feltárták. Hiányoznak viszont az iskoláztatás területén azok a térségi problématerképek, amelyek rövid- és középtávon kijelölnék a fejlesztés irányait és a hozzá szükséges személyi és tárgyi feltételeket, de nem a minimum, hanem a maximum szintjén. Megerősödött az a működési elv, ahol a pedagógiai munkát szervesen kiegészíti a mentorok aktív részvétele nemcsak a tanulási, hanem a mindennapi élet, az életvezetési folyamatában. A rugalmas működést/együtt-gondolkodást tovább erősít(het)ik a rendszeres és a helyi igényekre épülő továbbképzések, a kreatív ötletekkel való kísérletezések, és az oktatásban résztvevő valamennyi szereplő folyamatos mentális támogatása. Munkánk során olyan problématerképek összeállítását és akcióterv kidolgozását tervezzük, amely mintául szolgál(hat) a jövőben a térségi kisiskolák tanulói felzárkóztatáshoz, különös tekintettel a szociális kompetenciáik fejlesztéséhez.

IRODALOM

2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100190.tv> (Utolsó letöltés: 2023. 06. 10.)
- Andor M. (1987): *Dolgozatok az iskoláról*. Budapest: Művelődéskutató Intézet.
- Apró B. (2021): A cigány/roma nemzetiségi oktatás helyzete az általános iskola alsó tagozatán. In: Kanizsai, M. – Bordás, S. (szerk.): *Tanulmányok és jó gyakorlatok a cigány/roma népismertetéséhez. Projektek, Team-munka, Oktatói publikációk 5*. Baja: Eötvös József Főiskolai Kiadó, 29–42. https://ejf.hu/sites/default/files/inline-files/Romamodszertanikotet_EJF.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10.)
- Bajomi I. – Csákó M. (2017): Fórumok és tiltakozómozgalmak a közoktatásban. *Educatio*, 26(4): 528–539. <https://doi.org/10.1556/2063.26.2017.4.2>
- Barry C. M. – Wigfield A. (2002): Self-perceptions of friendship-making ability and perceptions of friends' deviant behavior: Childhood to adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 22(2): 143–172. <https://doi.org/10.1177/0272431602022002002>
- Bierman K. L. (2004): *The Guilford series on social and emotional development. Peer rejection: Developmental processes and intervention strategies*. New York, NY, US: Guilford Press.
- Buhs E. S. – Ladd G. W. – Herald S. L. (2006): Peer exclusion and victimization: Processes that mediate the relation between peer group rejection and children's classroom engagement and achievement? *Journal of Educational Psychology*, 98(1): 1–13. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.98.1.1>

- Chen X. – French D. C. (2008): Children's social competence in cultural context. *Annual Review of Psychology*, 59: 591–616. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.59.103006.093606>
- Csányi Y. (2001): Különtámogatás: szegregáltan vagy integráltan? *Educatio*, (2): 232–243. <https://epa.oszk.hu/01500/01551/00016/pdf/1081.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10)
- Csányi Y. (2007): Integráció és inklúzió. Nemzetközi és hazai körkép. In: Girasek J. (szerk.): *Inklúzió nevelés – a tanulók hatékony megismerése*. Kézikönyv a pedagógusképző intézmények számára. Budapest: Sulinova Közoktatás-fejlesztési és pedagógus továbbképzési KHT, 138–163.
- Dancsó T. (2005): A szociális kompetencia megjelenése a Nemzeti alaptanterv kiemelt fejlesztési feladataiban. *Új Pedagógiai Szemle*, (4): 45–52. <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00091/2005-04-ta-Dancso-Szocialis.html> (Utolsó letöltés: 2023. 12. 04.)
- Dupcsik Cs (2012): Az integráció fogalma a társadalomtudományos és a laikus társadalomképekben az oktatási integráció példáján keresztül. In: Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Tanulmányok. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum Kiadó, 243–261. <https://mek.oszk.hu/12700/12706/12706.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10.)
- Ercse K. – Radó P. (2019): A magyar közoktatásban zajló privatizáció és annak hatásai. *Iskolakultúra*, 29(7): 8–49. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2019.7.8>
- Erőss G. (2012): Iskolai (dez)integrációs paradoxonok – Expanzió, integráció, szegregáció a magyar közoktatásban a rendszerváltás óta. In: Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Tanulmányok. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum Kiadó, 262–274. <https://mek.oszk.hu/12700/12706/12706.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10.)
- Fehérvári A. – Híves T. (2017): Tanulói preferenciák – oktatáspolitikai szándékok. *Educatio*, 26(4): 567–580. <https://doi.org/10.1556/2063.26.2017.4.5>
- Fejes J. B. – Szűcs N. (2018): Az oktatási integráció ügye a 2010-es évek végén. In: Fejes J. B. – Szűcs N. (szerk.): *Én vétkem: Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület, 11–30. <https://mek.oszk.hu/18200/18263/18263.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 04. 15.)
- Fejes J. B. – Szűcs N. (2022): Megfogyva bár... Helyzetkép a tanodák finanszírozási hátteréről. *Esély*, 33(3): 49–70. <https://doi.org/10.48007/esely.2022.3.3>
- Fejes J. B. – Kelemen V. – Szűcs N. (2013): *Szülők mentorálása a hátrányos helyzet átörökítésének megelőzése érdekében*. Szeged: SZTE JGYPK. http://www.staff.u-szeged.hu/~fejesj/pdf/Fejes_Kelemen_Szucs_hun.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 04. 15.)
- Fejes J. B. – Tóth E. – Szabó D. F. (2020): Az oktatási méltányosság és aktuális kérdései Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 181(1): 67–78. <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.1.7>
- Forray R. K. – Varga A. (2011): *Inklúzió a felsőoktatásban*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/inkluzio_a_felsooktatásban/index.html (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10.)
- Foster M. A. – Lambert R. – Abbott-Shim M. – McCarty F. – Franze S. (2005): A model of home learning environment and social risk factors in relation to children's emergent

- literacy and social outcomes. *Early Childhood Research Quarterly*, 20(1): 13–36. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2005.01.006>
- Gelencsérné Bakó M. (2014): *A szociális kompetencia komponenseinek vizsgálata az iskolával való elégedettség tükrében*. Doktori (PhD) értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Havas G. (2009): Equality of opportunity, desegregation. In: Fazekas K. – Köllő J. – Varga J. (eds.): *Green Book for the Renewal of Public Education in Hungary*. Budapest: Ecostat: 131–149. https://planipolis.iiep.unesco.org/sites/default/files/ressources/hungary_green_book_2009.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10.)
- Havas G. – Liskó I. (2006): *Óvodától a szakmáig*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Hegedűs R. (2022): A beilleszkedési, tanulási és magatartási nehézségekkel küzdő tanulók eredményessége. *Educatio*, 31(1): 113–122. <https://doi.org/10.1556/2063.31.2022.1.9>
- Híves T. (2018): A hátrányos helyzetű tanulók területi megoszlása. In: Boros J. (szerk.): *Az iskolai szociális munka alapjai. Oktatási segédanyag iskolai szociális munkások, óvodai és iskolai szociális segítők, pedagógus és szociális képzésekben résztvevők és dolgozó szakemberek számára (Digitális Tankönyv)*. Pécs: PTE BTK Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék, 89–103.
- Huston A. C. – Bentley A. C. (2010): Human development in societal context. *Annual Review of Psychology*, 61(1): 411–437. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.093008.100442>
- Józsa K. (szerk.) (2006): *Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése*. Budapest: Dinasztia Tankönyvkiadó. https://www.researchgate.net/profile/Krisztian-Jozsa/publication/305332073_Az_olvasasi_kepesseg_es_az_anyanyelvhasznalat_fejlodes_e_14-18_eves_korban/links/62939d4ac660ab61f84fbfca/Az-olvasasi-kepesseg-es-az-anyanyelvhasznalat-fejlodes-e-14-18-eves-korban.pdf#page=281 (Utolsó letöltés: 2023. 04. 15.)
- K. Nagy E. – Nagy Z. É. (2005): Egy hátránykompenzáló iskolai program. A Complex Instruction Program alkalmazása hátrányos helyzetű tanulók iskolai munkájában. *Új Pedagógiai Szemle*, 54(4–5): 172–190. <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00088/2005-01-mu-Tobbek-Egy.html> (Utolsó letöltés: 2023. 04. 15.)
- Kasik L. (2006): Együttműködés és versengés. Fejlesztési elképzelések négy középiskola pedagógiai programjában. *Új Pedagógiai Szemle*, 56(2): 3–10. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/egyuttmukodes-es-versenges>
- Katona N. (2020): *Kiemelt kompetenciaterületek*. Nemzeti Alaptanterv 2020. <https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2020/05/kiemelt-kompetenciateruletek.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 12. 05.)
- Kraiciné Szokoly, M. (2004): *Felnőttképzési módszertár*. Budapest: Új Mandátum Kiadó. http://acta.bibl.u-szeged.hu/67696/1/2007_zemleni_atjaro_94-203.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10.)
- Ladányi J. (2011): Integráció, asszimiláció, szegregáció. In: Bárdi N. – Tóth Á. (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet, Argumentum Kiadó, 49–56. <https://mek.oszk.hu/16900/16920/16920.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10.)

- Ladd G. W. (1999): Peer relationships and social competence during early and middle childhood. *Annual Review of Psychology*, 50(1): 333–359. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.50.1.333>
- Légmán A. (2012): Közösségképek. In: Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum Kiadó, 357–368. <https://mek.oszk.hu/12700/12706/12706.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10.)
- Liskó I. (2002): A hátrányos helyzetű tanulók oktatásának minősége. *Új Pedagógiai Szemle*, 52(2): 56–69. <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00057/2002-02-ko-Lisko-Hatranynos.html> (Utolsó letöltés: 2023. 04. 15)
- Liskó I. (1986): *Kudarok középfokon*. Budapest: Oktatáskutató Intézet.
- Márton S. – Ventner Gy. (éd.): *Hátránykompenzáló gyakorlat*. https://www.nye.hu/bgytk/sites/www.nyf.hu.bgytk/files/docs/04_hatranyskompenzalo_gyak.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 04. 15)
- Nagy J. (2008): A közoktatás megújításának koncepcionális kérdései. *Iskolakultúra*, 18(3–4): 31–38. http://misc.bibl.u-szeged.hu/42613/1/16_EPA00011_iskolakultura_2008-3-4.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10.)
- Nagy J. (2010): A személyiség kompetenciái és operációs rendszere. *Iskolakultúra*, 20(7–8): 3–21. http://real.mtak.hu/57884/1/15_EPA00011_iskolakultura_2010-07-08.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 04. 15.)
- Nagy J. (szerk.) (2007): *Kompetenciaalapú kritériumorientált Pedagógia*. Szeged: Mozaik Kiadó. <https://m.mozaik.info.hu/Homepage/pdf/preview/MS-9320.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10.)
- Nahalka I. (2020): A NAT-tal kapcsolatos kommunikációról. <https://nahalkaistvan.blogspot.com/2020/02/a-nat-tal-kapcsolatos-kommunikaciorol.html> (Utolsó letöltés: 2023. 12. 05.)
- Neményi M. (2006): A megnevezés dilemmái. *Amaro Drom*, 16(6): 16–19. Átdolgozott, bővített változata: Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum Kiadó, 306–313. <https://mek.oszk.hu/12700/12706/12706.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10.)
- Neumann, E. (2022): Populizmus, egyházak és oktatáspolitikai a 2010 utáni Magyarországon. *Educatio*, 31(3): 343–355 <https://doi.org/10.1556/2063.31.2022.3.1>
- Neumann E. – Berényi E. (2019): Roma tanulók a református általános iskolák rendszerében. *Iskolakultúra*, 29(7): 73–92. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2019.7.73> (Utolsó letöltés: 2023. 05. 18.)
- Pénzes J. – Tátrai P – Pásztor I. Z. (2018): A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika*, 58(1): 3–26. <https://doi.org/10.15196/TS580101>
- Pusztai G. (2020): *A vallásosság nevelésszociológiája. Kutatások vallásos nevelésről és egyházi oktatásról*. Budapest, Gondolat Kiadó.

- Pusztai, G. – Kovács, K. – Hegedűs, R. (2021): Lemorzsolódás tegnap, ma és holnap. *Educatio*, 28(4): 737–754. <https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.4.6>
- Radó P. (2007): A szakmai elszámoltathatóság biztosítása a magyar közoktatásban. *Új Pedagógiai Szemle*, 57(12): 3–40. <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00119/2007-12-ta-Rado-Szakmai.html> (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10.)
- Radó P. (2000): Esélyegyenlőség és oktatáspolitikai. *Új Pedagógiai Szemle*, 1: 33–48. <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00034/2000-01-ei-Rado-Eselyegyenloseg.html> (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10.)
- Ritter Hajas I. B. (2021): *Játékkultúra a mindennapos testnevelésben*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem. https://kpvk.pte.hu/sites/kpvk.pte.hu/files/PDF/47_jatekkultura_a_mindennapos_testnevelésben.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 12. 05.)
- Ruhr L. R. – Fowler L. J. (2022): Empowerment-focused positive youth development programming for underprivileged youth in the Southern US: A qualitative evaluation. *Children and Youth Services Review*, 143. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2022.106684>
- Spekker O. – Dr. Kasik L. – Dr. Nagy L.-né (2013): A NAT (2012) szociális kompetencia fejlesztésére irányuló feladatainak lehetséges megvalósulása a biológiaórákon. *A biológia Tanítása Módszertani Folyóirat*, 21(2): 3–14. http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/13113/2/A_biolgia_tanitasa_Spekker_et_al_2013_.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 12. 05.)
- Szabó-Szász D. (2022): Játék a nyelvvel: Német nyelvi struktúrák játékos köntösben a középiskolai idegennyelv-oktatásban. In: Karlovitz J. T. (szerk.): *Szaktudományi és más pedagógiai tanulmányok*. Komárno: International Research Institute, 32–41. <http://www.jgypk.hu/tanszek/alknyelv/wp-content/uploads/2022/05/Szaktudom%C3%B3dszertani-%C3%A9s-m%C3%A1s-pedag%C3%B3giai-tanulm%C3%A1nyok-2022.pdf#page=32> (Utolsó letöltés: 2023. 12. 05.)
- Szalai J. (2000): Az elismerés politikája és a „cigánykérdés”. In: Horváth A. – Landau E. – Szalai J. (szerk.): *Cigánynak születni*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 543–579. <http://www.c3.hu/scripta/holmi/00/07/06szalai.htm> (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10.)
- Taylor C. (1992): *Multiculturalism and „The Politics of Recognition”*. Princeton: Princeton University Press.
- Tibori T. (szerk.) (2007): *Zempléni átjáró*. Kutatási beszámoló az NKFP/5/035/04 magyar–szlovák összehasonlító komplex képzési program a romák felzárkóztatásáért. Szeged: MTA Szociológiai Kutatóintézet, Belvedere.
- Új Magyarország Fejlesztési Terv. Magyarország Nemzeti Stratégiai Referenciakerete 2007–2013. Foglalkoztatás és növekedés (2007). http://pik.elte.hu/file/_j_Magyarorsz_g_Fejleszt_si_Terv___MFT_.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10.)
- Varga A. (2015): *Az inklúzió szemlélete és gyakorlata*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. <https://ormansag.hu/wp-content/uploads/2021/03/inkluzio-szemlelete-es-gyakorlata.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 03. 10.)
- Ventner Gy. – Márton S. (2009): Iskola és hátránykezelés. In: Bábosik I. – Torgyik J. (szerk.): *Az iskola szocializációs funkciói*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 164–177.

- Vernon-Feagans L. – Willoughby M. – Garrett-Peters P. (2016): Predictors of behavioral regulation in kindergarten: Household chaos, parenting, and early executive functions. *Developmental Psychology*, 52(3): 430–441. <https://doi.org/10.1037/dev0000087>
- Wildmann J. (2014): Az állam világnézeti semlegessége feladásának egyházpolitikai megalapozása. *Szabad egyház a szabad államban. Konferencia-előadások*. Eötvös Károly Intézet. http://www.ekint.org/lib/documents/1469785236-egyhazkonf_eloadasok.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 06. 07.)
- Zolkoski S. M. – Bullock L. M. (2012): Resilience in children and youth: A review. *Children and Youth Services Review*, 34(12): 2295–2303. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2012.08.009>
- Zsolnai, A. (2008): A szociális készségek fejlődése és fejlesztése gyermekkorban. *Iskolakultúra Online*, 2: 119–140. http://misc.bibl.u-szeged.hu/45532/1/iol_2008_001_119-140.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 04. 15.)

Reziliencia-narratívák és protektív faktorok gyermekvédelmi háttérű fiatalok élettörténeteiben

Benedek Noémi

BENEDEK NOÉMI: Debreceni Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program;
b.nomci@gmail.com

ABSZTRAKT A gyermekvédelmi ellátásból kikerülő fiatal felnőttek társadalmi tekintetében különösen veszélyeztetett, hátrányokkal küzdő csoportot képviselnek. Nem mindenki esik azonban a kedvezőtlen életkörülmény áldozatául, létezik a gyermekvédelmi háttérű reziliens fiatalok csoportja, akik a rendszerbe kerülés ellenére képesek mozgósítani erőforrásaikat, kihasználni a lehetőségeiket és sikeres előmenetelt felmutatni. Jelen tanulmány célja nyolc élettörténeti interjúon keresztül feltárni a gyermekvédelemből kikerült fiatal felnőttek élettörténeti narratíváit, azonosítani a különböző szinteken megjelenő védőfaktorokat és a reziliencia-narratívákat, azt, hogy hogyan találnak a fiatalok értelmet élettörténetükben úgy, hogy az a pozitív identitás és rugalmas alkalmazkodóképesség forrása legyen a számukra.

Kulcsszavak: reziliencia, protektív faktorok, gyermekvédelem, élettörténet interjú

Resilience narratives and protective factors in life stories of young people with foster care background

ABSTRACT Young adults leaving the child protection system, represent a particularly vulnerable and disadvantaged group in terms of social exclusion. However, not everyone falls victim to unfavorable conditions, there is a group of resilient young people with foster care background, who are able to mobilize their resources, take advantage of their opportunities and show successful progress. The purpose of this study is to present the narratives of eight young adult from the child protection system, to identify the protective factors at different levels and to explore their resilience narratives, how they find meaning in their life story, so that it becomes a source of positive identity and resilience.

Keywords: resilience, protective factors, child protection, life history interview

BEVEZETÉS

A gyermekvédelmi gondozásból kikerült fiatal felnőttek egyikét képezik a legvulnerábilisabb társadalmi csoportoknak. Nemzetközi és romániai adatok szerint is sokkal nagyobb kockázatot képviselnek társadalmi kirekesztődés tekintetében, mint családban felnövekvő társaik. A negatív kimenetel az élet számos területén nehezíti társadalmi beilleszkedésüket. Alacsony iskolázottság, munkanélküliség, szegénység, hajléktalanság, tinédzserkori terheesség, pszichés és egészségi problémák jellemzőek náluk (Anghel – Dima 2008, Neagu – Petrescu 2017). Gyermekvédelmi dolgozók becslése szerint a rendszerből távozó fiatalok csak 10-30%-a képes a szocio-professionális integrációra (Câmpean 2010).

A gyermekvédelmi szakellátás a családtól való elszakadás, instabilitás, hányattatás, elhelyezési váltások és a gyermekvédelmi elhelyezéssel kapcsolatos stresszorok miatt olyan megpróbáltatásokkal teli életkörülménynek tekinthető, amellyel egy saját családban élő gyerekek

nem kell megbirkóznia. Mindezek ellenére azonosítható a gyermekvédelmi háttérű fiatalok azon csoportja, akik a hátrányos körülmények ellenére pozitív, sikeres kimenetelt, adaptációt mutatnak fel és eredményes társadalomba való beilleszkedéssel dicsekedhetnek.

GYERMEKVÉDELMI RENDSZER ROMÁNIÁBAN

Az elemzés helyszíne a román ellátórendszer, a Hargita Megyei Szociális és Gyermekvédelmi Igazgatóság, amelynek keretén belül működik a megyei gyermekvédelmi ellátás. Romániában legfelsőbb szinten az „Autoritatea Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului și Adopție” (ANPDC) (Gyermekvédelmi és Adopciós Nemzeti Hatóság) koordinálja a gyermekvédelmi tevékenységet a Munkaügyi, Szociális Szolidaritás és Családügyi Minisztériumon belül. Megyei szinten a Szociális és Gyermekvédelmi Vezérigazgatóságok, a Megyei Tanácsok alárendeltségében funkcionáló közintézmények felelősek a megyei szociális és gyermekvédelmi ellátásért.

A mai formájában működő gyermekvédelem 1997-ben alakult, ekkor kezdték az addig működő árvaházakat és nagy létszámmal funkcionáló gyerekotthonokat családi típusú elhelyezőközpontokká alakítani. A rezidenciális típusú ellátás a gyermekvédelmi ellátás alatt levő gyerek elhelyezését és gondozását hivatott biztosítani családi típusú elhelyezőközpontokban, sürgősségi elhelyezőközpontokban vagy anya-gyermek központokban. A családi típusú nevelőotthonok vagy „családi házak” olyan kisebb intézmények, ahol maximum 12 gyerek elhelyezését lehet megoldani.

A családi típusú ellátások egy személy vagy család otthonában biztosítják a gyermekvédelmi gondozás alatt lévő gyerek nevelését a törvényi elhelyezés értelmében. Ezt biztosíthatja egy személy vagy személyek a gyerek családjából, rokon, családi barát, ismerős, akivel a gyermeknek kötődése alakult ki vagy hivatásos nevelőszülő, aki a gyermekvédelem alkalmazottja és nevelőszülői státusszal rendelkezik (ANPDCA 2019).

A gyermekvédelmi gondozás alatt lévő gyermek esetében, az intézkedés teljes ideje alatt a gyerek szociális munkása – aki általában egyben esetfelelős és esetmenedzser is – gondoskodik a gyerek sorsáról. A gyerek szociális munkása tartja a kapcsolatot és együttműködik a gyerek szüleivel, a helyi szociális hatóságokkal (a szülők lakóhelyén), a rendőrséggel, a személynyilvántartó hivatallal, esetlegesen börtönökkel, fegyházakkal, orvosokkal, iskolákkal és más szakemberekkel. A szociális munkás benyújthat, felterjeszthet a védelmi intézkedés elindítására, meghosszabbítására, megszüntetésére, a szülői jogok felfüggesztésére vagy visszaállítására, illetve az elhelyezés módosítására, a gyermek másik nevelőszülőhöz, családi elhelyezőközpontba vagy rezidenciális típusú intézménybe való áthelyezésére vonatkozó javaslatot, amit aztán a törvényszék vagy a Gyermekvédelmi Bizottság bírál el.

A rendszerből való kiutalás a fiatalok 18. és 26. életéve között történik, attól függően, hogy az adott fiatal továbbtanul-e nappali tagozatú felsőoktatási képzésben vagy más nappali tagozatú képzésben, illetve hogy igényli-e a két év támogatási időszakot.

REZILIENCIA

A hátrányos körülmények között eltöltött gyerekkor, a kedvezőtlen környezeti feltételeknek, kockázati tényezőknek való kitétség bizonyítottan megnöveli a fejlődési rendellenességek, pszichés zavarok, társadalmi beilleszkedési nehézségek valószínűségét. A kutatási eredményekből azonban kitűnik, hogy hasonlóan rizikós környezeti feltételek mellett felnövekvő gyerekek fejlődési kimenetelében hatalmas a heterogenitás (Rutter 2007, idézi: Ribiczey 2008). Míg egyes gyerekek problémákat mutatnak, mások majdhogynem sértetlenül kerülnek ki a megpróbáltatások közül és sikeresen funkcionáló felnőttekké válnak (Masten 1999, Masten – Reed 2002). Ezt a jelenséget nevezzük rezilienciának, amikor „kedvezőtlen, veszélyeztető környezet ellenére pozitív adaptáció, kedvező fejlődési kimenetel mutatkozik” (Masten – Best – Garmezy 1990; Rutter 2007, idézi Ribiczey 2008: 161). A reziliencia vizsgálatok célja a kedvező kimenetelhez vezető folyamatok feltárása (Ribiczey 2008).

A reziliencia varianciát mutathat a fejlődési területek között és az idő előrehaladtával is változatosság jelenhet meg a kimenetekben (Freitas – Downey 1998). Ha egy gyerek egy területen reziliensnek mutatkozik, másik területen nem feltétlenül tekinthető annak. A reziliencia tehát egy multidimenzionális fogalomként konceptualizálható, dinamikus folyamatként értelmezhető (Luthar – Cicchetti – Becker 2000; Rutter 2007, idézi Ribiczey 2008). Úgy tekinthetünk rá, mint egy változékony egyensúlyra a stresszes életesemények, illetve protektív faktorok között. Míg az előbbieket növelik a sérülékenységet, az utóbbiak erősítik a rezilienciát (Werner 2000). Megfigyelhető mindezzel együtt azonban egyfajta konszenzus a kutatók részéről, hogy mely területeket foglalja magában a reziliencia, amely általában egybevág a fejlődési periódusok, szakaszok által meghatározott területekkel (Masten – Reed 2002).

A reziliencia kutatások két típusát különböztethetjük meg: a kvantitatív, változók vizsgálatán alapuló, összefüggéseket és előrejelző faktorokat azonosítani kívánó és a személyközpontú megközelítést. A személyközpontú kutatások kiválasztják a reziliens személyeket és az életutak tanulmányozása által azt próbálják megérteni, hogy miben különböznek a nem reziliens személyektől.

Homoki Andrea (2014) a serdülő korosztályhoz tartozó gyermekvédelmi gondozottak átfogó reziliencia vizsgálatát végezte el Magyarországon, egy gyermekvédelmi reziliencia modellt keresve. Welch (1987) humán ökörendszer szintjeit alkalmazva, iskolai sikerességet is igazoltan elősegítő reziliencia tényezőkből klaszteranalízis módszerével alkotott öt dimenzió a következő: család, iskola, társas támogatás, éhatékonyság, élet értelmébe vetett bizalom. Kutatásukban a gyermekvédelmi rendszerben is sikeresként definiált gyermekek aránya 33,2%-ra tehető, hasonlóan a nemzetközi eredményekhez. Reziliensként klaszteranalízis elvégzése után a fenti dimenziók közül legalább két szintéren legjobb mutatókkal bíró csoportokba tartozó serdülőket minősítették.

PROTEKTÍV FAKTOROK

Protektív faktoroknak azokat az egyéni, illetve környezeti tényezőket tekinthetjük, amelyek rizikós körülmények fennállásakor is elősegítik a kedvező kimenetel megjelenését. Stresszes életesemények esetén stressz-tompító/mérséklő funkcióval bírnak, pajzsként működnek, je-

lenlétükkel megkönnyítik az alkalmazkodást, sikeresebb adaptációt biztosítanak (Masten 1994, idézi Werner 2000).

A rizikós körülmények között élő gyerekek mintáján végzett kutatások születték a reziliencia kutatások legjelentősebb eredményeit, számos protektív faktort azonosítottak, amelyek elkülöníthetők egyéni belüli, családi/kapcsolati és közösségi/társadalmi tényezőkre (Werner – Smith 1982, idézi Luthar – Cicchetti – Becker 2000). Jelen tanulmányban ez utóbbihoz sorolom a gyermekvédelemnek mint társadalmi intézménynek tulajdonítható protektív hatásokat is. Az 1980-as évektől különböző tudományterületeken talált egybecsengő eredmények segítségével sikerült azonosítani azokat a legfontosabb védőfaktorokat, amelyek sokféle fenyegetettség esetén, kultúrától függetlenül összefüggenek a jó alkalmazkodással, megfelelő fejlődéssel.

PROTEKTÍV FAKTOROK AZ EGYÉN SZINTJÉN

A legkorábbi életkorban már megfigyelhetők az egyéni belüli protektív tényezők, amelyek pozitív választ váltanak ki a környezetből, elősegítve a támogató felnőttek odafordulását. Ilyen a csecsemőkori éberség, figyelmesség, válaszkészség, könnyű megnyugtathatóság, szociabilitás (Werner 2000, Rutter 2000, idézi Ribiczey 2008). Kisgyerekkorban a válaszkészségen kívül ide tartozik a fejlett kommunikációs készség, problémamegoldó készség, önállóság, másoktól való segítségkérés képessége és a reflektív kognitív stílus (Werner – Smith 1982, idézi Werner 2000; Rutter 2000, idézi Ribiczey 2008). Iskoláskorban – eltérő társadalmi és kulturális környezetben készült – vizsgálatok egybecsengő eredményei szerint az énhatékonyság, a kompetencia és szociális támaszkeresés függ össze a hatékony megküzdéssel és a rezilienciával (Anthony 1987, Radke-Yarrow – Brown 1993, Seifer et al. 1992, Wallerstein – Kelley 1980, idézi Werner 2000). A kisgyerekkorban már megjelenő jó problémamegoldó és kommunikációs készség, önállóság és szociabilitás továbbra is védőfaktoroként funkcionál, elősegítve az optimális fejlődést és környezethez való alkalmazkodást. A jó koncentrációs készség és impulzuskontroll lehetővé teszi a feladatokban való teljesítést. A széles érdeklődési kör és hobbik kipróbálása a kompetencia, büszkeség és megnyugvás érzését nyújtja (Werner 1991, idézi Werner 2000).

Serdülő- és felnőttkorban a következő személyiségvonások különböztethetik meg a rizikós hátterű, de sikeresen megküzdő fiatalokat a bűnelkövető és mentális problémákkal küzdő társaiktól: pozitív énkép, belső kontroll attitűd, felelősségérzet, szociabilitás, teljesítményorientáltság, tervezés képessége és feminitás (Werner – Smith 1989, idézi Werner 2000, Lösel – Bliesener 1994). Vitatottabb tényező a közvetett hatása miatt, de bizonyos esetekben az intelligencia is védőfaktoroként funkcionálhat, hiszen hatékonyabb problémamegoldó és coping készségeket, illetve magasabb iskolai teljesítményt segíthet elő (Block – Kremen 1996, Egeland – Carison – Stroufe 1993, Herrenkohl – Herrenkohl – Egolf 1994, Radke-Yarrow – Brown 1993, Seifer et al. 1992, idézi Werner 2000, Werner – Smith 1992). Szintén védőfunkcióval bír stresszes életesemények, megpróbáltatások idején a vallásos hit, meggyőződés, az élet értelmébe vetett hit, amely támogatja az értelemmel teli feldolgozást és a másokhoz való odafordulást, együttérző viselkedést (Anthony 1987, Dalianis 1994, Moskovitz 1983, idézi Werner 2000).

PROTEKTÍV FAKTOROK A CSALÁD SZINTJÉN

A következő csoportját a protektív tényezőknek a család szintjén ható védőfaktorok képezik. Konfliktusos, feszültségteljes környezet, családi háttér ellenére a – legalább egy személyhez való – stabil, szoros kötődés megléte biztosítja az alapvető bizalomérzet kialakulását, főleg a gyerek első életévében. Egyik legerősebb protektív tényezőnek bizonyult továbbá az anya iskolázottsága és kompetens gondozói magatartása (Werner – Smith 1992, Werner 2000).

Abban az esetben, ha az anya nem képes az elsődleges gondozó szerepét megfelelően el látni, felértékelődik a többi közeli hozzátartozó, mint például a nagyszülők szerepe, amely több módon protektív hatású lehet az érzelmi kötődés biztosításától az anyagi támogatás biztosításáig (Werner – Smith 1992, Hetherington et al. 1989, idézi Werner 2000).

A testvérekhez való kötődés szintén protektív hatású lehet, ha a szülőkhöz való kötődést kiegészíti és nem helyettesíti (Werner 2000). Viszontagságok között felnövekvő gyerekek életében a gondoskodásban részesülő, illetve a gondoskodást nyújtó testvér számára egyaránt protektív hatású ez a kapcsolat, hozzájárulva a felelősségtudat és szociális érettség megerősödéséhez (Werner 1991, Werner – Smith 1989, idézi Werner 2000). A testvérek érzelmi támaszt és erőforrást jelenthetnek, tompíthatják a traumatikus hatásokat és szerepmodellként, példaképpül szolgálhatnak egymás számára (Wallerstein – Blakeslee 1989, Hetherington et al. 1989, idézi Werner 2000).

PROTEKTÍV FAKTOROK A KÖZÖSSÉG/GYERMEKVÉDELEM SZINTJÉN

A longitudinális kutatások eredményei szerint a reziliens gyerekek irányába széleskörű támogatás érkezett a családjukon kívülről is és gyakran élvezték barátaik, szomszédaik, tanáraik pártfogását (Werner 2000).

A kutatásokban reziliensként azonosított gyerekek, hátrányos körülményeik ellenére népszerűek az óvodai, iskolai közösségükben, képesek megkedveltetni magukat a társaikkal. Egy vagy több szoros baráti kapcsolatot ápolnak és ezekre érzelmi erőforrásként támaszkodnak (Werner – Smith 1992).

Az iskolai környezet képes lehet kompenzálni, korrigálni az otthon elszenvedett hiányokat, sérüléseket, menedékként funkcionálhat, elősegíti a készségek kifejlődését, képességek kiaknázását, önbizalmat és társas támaszt nyújthat (Wallerstein – Kelley 1980, idézi Werner 2000, Ribiczey 2008).

A tanárok, mentorok – gondoskodást és kompetenciát mutató – pozitív szerepmodellként, példaképként, bizalmasként jelenhetnek meg a gyerek életében (Freedman 1993; Radke-Yarrow – Brown 1993, Wallerstein – Blakeslee 1989, Werner – Smith 1989, Werner 1991, idézi Werner 2000, Werner – Smith 1992).

A gyermekvédelmi gondozás területén azonosíthatunk további védőfaktorokat, olyan specifikus protektív tényezőket, amelyek egyben a professzionális és kompetens szakellátás alapelvei és elősegítik a gondozott gyermek vagy fiatal adaptív alkalmazkodását és sikeresnek mondható fejlődési kimenetelét.

A hazagondozás mint elsődleges szakellátási cél érdekében, a biológiai szülőkkal való kapcsolattartás támogatása kulcsfontosságú a gyermekvédelmi munkában. Ha a szülő aktuális szociális, anyagi vagy családi helyzete nem is teszi lehetővé a hazagondozást, a kapcsolattartás

akkor is jótékony lehet a gyerek számára – pszichésen megterhelő volta ellenére – a pozitív interakció, traumafeldolgozás, a családról való információszerzés és ezáltal az identitásépítés lehetősége által. A szülőkkal való kapcsolattartás – nemzetközi kutatások szerint is – alacsonyabb depresszióval és externalizáló viselkedéssel függ össze (McWey – Acock – Porter 2010). Ha a gyerek nemcsak a szüleivel, hanem a tágabb rokonsággal is találkozik, megerősítheti a valahova tartozási érzését (Vandervort – Henry – Sloane 2012).

Egy másik jelentős szempont a gyermekvédelmi szakellátásban a testvérek együttes elhelyezése. A testvér jelenlétének és a testvéri kapcsolat folytonosságának a biztosítása traumapompító és stresszcsökkentő tényező, társas és érzelmi támaszt, sorstársat jelent a hányattartott körülmények között.

Az elhelyezés stabilitása szintén fontos védőfaktor, hiszen a gyerekeknek nem a bizonytalanságot és elszakadást kell újra és újra megtapasztalnia, hanem megélheti a folytonosságot, a biztonságot, amely megfelelő alapot nyújt a fejlődéshez.

A gyermekvédelmi szakellátásban azt a protektív hatást, amelyet a családi védőfaktoroknál említettünk, mint szoros, stabil kapcsolatot egy kiszámítható felnőttel, a hivatásos nevelőszülővel vagy a lakásotthonos nevelővel való kapcsolat képviselheti. A hivatásos nevelőszülők vagy családi típusú gyermekotthonban dolgozó nevelők olyan szülőket helyettesítő szereplők, akik a gyermekvédelem alkalmazottai, akik azonban betöltik a szülő szerepét a gyerek életében. Mivel az egyik legerősebb védőfaktor a legalább egy felnőttel kialakuló pozitív, támogató kapcsolat, a nevelőszülő személye lehet a legjelentősebb tényező a gyermekvédelmi reziliencia kialakulásában, az ő munkája, gondoskodó odafordulása bírhat a legjelentősebb és legközvetlenebb hatással a gyerek életére. Kutatások szerint is, a nevelőszülővel való minőségi kapcsolat elősegíti a gyerek sikeres alkalmazkodását és a reziliencia kialakulását (Luke – Coyne 2008, idézi Nelson – Horstman 2016, Nelson 2014).

A gyerek gyermekvédelmi esetfelelősenek, szociális munkásának kulcsszerepe van a gyermek sorsának irányításában és így a reziliencia előmozdításában is. Egy kompetens, professzionális, gyerek igényeit és szükségleteit figyelembe vevő, gyerekekkel bizalmi kapcsolatot kialakítani tudó esetfelelős nagymértékben elősegítheti a fiatal egészséges fejlődését, sikeres alkalmazkodását és képességeinek kibontakoztatását.

MÓDSZERTAN

Jelen kvalitatív tanulmány célja feltárni a romániai Hargita Megyei Szociális és Gyermekvédelmi Vezérgazgatóság keretén belül gyermekvédelmi ellátásban felnőtt fiatalok megküzdéshez és reziliencia jelenségéhez fűződő narratíváit és azokban azonosítani a rezilienciát támogató és elősegítő tényezőket egyéni belüli, családi és közösségi/gyermekvédelmi szinteken.

Nyolc interjúalannyal a McAdams-féle életútinterjú (1995) általam módosított változatát vettem fel, arra kértem őket, hogy mesélgék el életük történetét gyermekvédelmi gondozottságuk szempontjából.

Az interjúalanyok olyan fiatal felnőttek voltak, akik teljes gyerekkorukat vagy annak túlnyomó részét az erdélyi Hargita Megyei Szociális és Gyermekvédelmi Vezérgazgatóság gondozottjaként töltötték családi típusú gyermekotthonban vagy nevelőszülőnél nevelkedve. Az öt nő és három férfi életkora 18 évtől 27 évig terjedt (Márta 18 éves, Mónika 19 éves, Báborka

19 éves, Anna 19 éves, Laura 19 éves, Attila 21 éves, Géza 22 éves, Éva 27 éves az interjú felvételének idején), átlagéletkoruk 20 év. Az interjúrészletek idézésénél és az interjúalanyokra való hivatkozáskor álneveket használok. Éva és Attila nagy gyerekkorban, majd családi típusú elhelyezőközpontban nevelkedtek. Gézát hároméves korában a nagy gyerekkorból vette magához a nevelőszülő. Anna, Márta és Laura nevelőszülőnél nőttek fel, Annát hároméves korában emelték ki a családból, Márta és Laura csecsemőként került nevelőszülőhöz. Mónika gyerekkorban nevelőszülőktől családi típusú gyerekkorba került és ott élt nagykorúságig. Bíborka nyolcéves korában került otthonról családi típusú gyerekkorba. Az interjúalanyok közül Éva rendelkezik felsőfokú végzettséggel, Attila az interjú felvételének idején felsőfokú tanulmányokat folytat.

PROTEKTÍV FAKTOROK A FIATALOK ÉLETTÖRTÉNETEIBEN

A következőkben a fiatalok által elmesélt élettörténetekben fellelhető protektív tényezőket, védőfaktorokat szeretném azonosítani.

Protektív faktorok az egyén szintjén

A sikeres fiatalok magatartásában, attitűdjében, személyiségében több olyan vonást, jellemzőt is felfedezhetünk, amely hozzájárult sikeres alkalmazkodásukhoz a kihívást jelentő, változó életkörülmények közepette. Egyik ilyen tulajdonság az önkontroll, szabálykövetés, alkalmazkodási képesség, amelyről egy női interjúalany így számol be:

„Igyekeztem megfelelni, a szabályokat betartani, mert tudtuk, ha betartjuk azokat a szabályokat, akkor kevesebb a cirkusz. Inkább így tudtam ezt elképzelni, s ez szerint mentem. Fogadjak szót, nem feleltem egyszer se, mert hamarabb befejeződött akkor a vita, kiordibálta magát a nevelő, én mentem fel és végeztem a dolgomat tovább s kész” (Éva, 27 éves)

A teljesítménymotivációt, énhatékonyságot, önbizalmat olyan beállítódásként azonosítják, amely mozgatórugóként motiválta őket:

„mi erélyesebbek voltunk, ambiciózusabbak és kitartóbbak, ez bennünk volt, ez a »még azért is megcsináljuk«, mert mindig mondták, hogy úgysem sikerül az érettségi, s mi mondtuk, hogy még azért is sikerül az érettségi” (Éva, 27 éves)

A sikermotiváció és felelősségérzet hasonlóképpen ösztönözte őket:

„Szerintem az motivált mindenkit, hogy nehogy az utcára kerüljön, hogy valami legyen belőlünk, hogy tudjunk megállni a saját lábunkon” (Éva, 27 éves)

A pozitív énkép, belső kontrollhely, vagyis a hit, hogy saját maguk képesek befolyással lenni az életükre, előmozdítani annak sikerességét, olyan jellemzők, beállítódások, amelyek erőforrást jelentenek mind a rendszeren belüli életben, mind a rendszerből való távozás pillanatában, mind a független élet kialakításában. A reziliencia kutatások szerint is mindezek a jellemzők különböztetik meg a rizikós hátterű, de sikeresen megküzdő fiatalokat a bűnelkövető

és mentális problémákkal küzdő társaiktól (Werner – Smith 1989, idézi Werner 2000, Lösel – Bliesener 1994).

Az önállóság azon kívül, hogy a rendszeren belüli életben is előny, különös fontosságot kap a kiutalás, a rendszer elhagyásának pillanatában:

„Tehát magamnak kellett mindent kialakítsak. Én itt várhattam, hogy helyettem megcsinálják a dolgokat, mert senki nem segített. [...] Ilyen téren büszke is vagyok magamra, hogy tényleg teljesen önerőből én idáig eljutottam” (Éva, 27 éves)

A felsőoktatásban továbbtanuló vagy felsőfokú végzettséggel rendelkező interjúalanyok élettörténeti narratívájából kitűnik az intelligencia, a jó kognitív készségekkel való rendelkezés, a tanuláshoz való pozitív hozzáállás is, amely más kutatások szerint is elősegítheti a rezilienciát, a sikeresebb alkalmazkodást (Block – Kremen 1996, Egeland – Carison – Stroufe 1993, Herrenkohl – Herrenkohl – Eglolf 1994, Radke-Yarrow – Brown 1993, Seifer et al. 1992, idézi Werner 2000, Werner – Smith 1992).

Egyéni védőfaktorai sorában a hit, vallásosság is megjelenik:

„Persze a hitnek is van köze, hogy kell higyél Istenben, ez is köze játszik. Nyilván ha nem hinnék, akkor lehet nem lenne... Inkább a hit, lehet hogy a hit, amiből merítek” (Éva, 27 éves)

„Örülök, hogy el tudok menni misére, mert legalább kiszakadok a gondjaimból. Nem arra koncentrálok, hogy milyen problémám van, vagy holnap mi vár rám, vagy bármi más” (Márta, 18 éves)

Hasonló erőforrás a remény, az élet értelmébe vetett hit:

„Tudom, hogy egyszer minden rendbe jön, semmi sem tart örökké és a nehéz időszak is el fog múlni” (Mónika, 19 éves)

A vallásos hit, remény, élet értelmébe vetett hit bizonyítottan védőfunkcióval bír és elősegíti az értelemmel teli megküzdést és feldolgozást (Anthony 1987, Dalianis 1994, Moskovitz 1983, idézi Werner 2000).

Habár a megkérdezett fiatalok nagy része nem rendelkezett határozott tervvel a jövőre vonatkozóan – ami helyzetükből adódóan talán természetes is – mindannyian tápláltak egy homályos, de bizakodó, reményteli képet a jövőről. Egyes interjúalanyoknál megjelenik a gyermekvédelem adta lehetőségek kiaknázásának szándéka: „amíg itt tudok lenni, addig iskolázok” (Biborka, 19 éves) és más célok kitűzése a jövőre nézve: „a barátommal ki akarunk menni külföldre” (Biborka, 19 éves), „persze a jövőben mindenképpen lesz érettségim, tehát, ha török, ha szakad, nekiülök s megcsinálom. Tehát nincsen ilyen, hogy lehetetlen” (Mónika, 19 éves).

Két interjúalany is kiemelkedően jelentős erőforrásként említette az olvasást, mint hobbit, személyiségformáló és érzelmi, szellemi feltöltődést nyújtó tevékenységet:

„én a könyveknek rengeteget köszönhetek. Ma nem tartanék ott, ahol” (Attila, 21 éves),

„régebb eljutottam odáig, hogy elolvastam így háromszáz könyvet, most két éve nem számolom, de folyamatosan olvasok, aztán nem tudom, igazából minden egyes könyv hatással van rám, bármelyiket olvasom, mindegyik után elgondolkodom és nagyon-nagyon beleélem magam” (Mónika, 19 éves)

Protektív faktorok családi és kapcsolati szinten

Családi tényezők szintjén az egyik legerősebb protektív faktort a gyermekvédelmi gondozott gyermekek életében a testvérekkel való együttes elhelyezés jelenti. Egy fiatal nő így számol be a testvéreihez fűződő viszonyról:

„Mi amúgy hárman vagyunk testvérek, van egy fiú testvérem is, ő a bátyám, meg van egy nővérem. Inkább a nővéremmel szorosabb a kapcsolat, a bátyám ugye nagyobb, ő ment a maga útja fele és a nővérem volt az, akire mindig számíthattam, s olyan volt mintha az édesanyám lett volna. A korához képest hamar fel kellett nőjön ő” (Éva, 27 éves)

A nővérel való szoros kapcsolat érzelmi biztonságot, társas támaszt jelenthetett számára az érzelmileg rideg elhelyezési körülmények között, ahol senki mással nem volt lehetősége meleg, támogató kapcsolatot kialakítani. A testvéri kapcsolat jelenléte és folytonossága csökkenthette az otthonról való elszakadással járó traumát, stresszt. Láthatjuk, hogy anyja jelenlétének hiányában a nővére kompetens szülő-figurává lépett elő a számára, pozitív szerepmo-dell, példakép volt:

„egyedüli ilyen személy, aki pozitívan hatott rám végig, az a nővérem volt. Ő volt a példaképem mindig, akire úgy felnéztem, s tudtam, hogy na, úgy az ő útvonalatát kell én is kövessem ahhoz, hogy ne vesszek el a sülyesztőben. Ő volt tényleg, aki mindig, mindig ott volt, a mai napig ott van. Nagyon szoros is a kapcsolat, talán még szorosabb is a kapcsolat kettőnk között, mint anyum s köztem” (Éva, 27 éves)

Egy másik fiatal hölgy konfliktusokkal terhelt kapcsolatot ír le egyetlen családtagjával, a bátyjával, akivel végig együtt éltek a szakellátásban, először nevelőszülőnél, majd családi típusú gyermekotthonban. Ez a feszültséggel teli viszony azonban mégis olyan köteléket jelentett a fiatal lánynak, amelyben megtapasztalhatta a feltétel nélküli elfogadást, kötődést, azt, hogy valaki számára ő a legfontosabb, legértékesebb. Ez az átélés, ez a kötelék egy szülők nélküli gyerekkorban hiánypótló lehet.

„És rossz volt, azt is tudom, hogy [...] nagyon rossz volt a kapcsolatunk [...] és így utólag ráébredek, hogy hiába az a sok rossz dolog s amivel megbánt, úgylis tudom, hogy százas, hogy a világon úgylis engem szeret a legjobban és bármi történik is, bármi rossz dolog, úgylis tudom, hogy én mindig a húga maradok, úgylis engem fog szeretni” (Mónika, 19 éves)

Ezek a vallomások, narratívák egybeesnek a reziliencia kutatások eredményeivel, amelyek szerint a testvérek jelenléte jelentős védőfunkcióval bír, érzelmi támaszt, szerepmo-dellt, példaképet biztosít, amely mind a támogatást nyújtó, mind a támogatást elfogadó gyermek testvér számára jótékony hatású. (Wallerstein – Blakeslee 1989, Werner 1991, Werner – Smith 1989, Hetherington et al. 1989, idézi Werner 2000).

A másik nagyon jelentős védőfaktor a gyermekvédelmi gondozottak életében az anyával vagy valamelyik szülővel megmaradt pozitív viszony, folyamatos kapcsolattartás a gyermekvédelmi gondozás ideje alatt. Ebben a fejezetben először említett fiatal hölgy esetében édesanya rendszeresen jött hozzá látogatóba és a kislány a vakációkat is otthon töltötte.

„S felkerültem a nagy gyerekotthonba. Hát, ott is nagyon-nagyon sokan voltunk, tömegnyomor, hát eléggé... Nem, nem voltak jók a körülmények egyáltalán, fejezzük ki úgy magunkat. Inkább ebből az időszakból az maradt meg, hogy mindig vártam, hogy édesanyánk jöjjön haza, s vigyen haza minket. Minden vakációban ugye jött értünk, jött s hazavitt. Ez maradt meg leginkább bennünk. [...] Mi azért még a szerencsés gyerekek közé tartozunk, mert ugye ott van édesanyám, aki minden második hétvégén is minden vakációban meglátogatott vagy hazavitt. Jó élménynek ezt mondhatom, mert ugye mindig, amikor hazavitt [...] akkor... Nem akartunk semmit sem. Elvihettek a nevelők tengerre, akárhova, mi mindig haza akartunk menni. Inkább nem megyünk kirándulni, se sehova, csak mehecsünk haza” (Éva, 27 éves)

Éva narratívájában a szülői otthon, édesanyja közelsége egy olyan csodálatos menedék, amely mindennél értékesebb feltöltődést, érzelmi erőforrást nyújt a gyermekvédelem zord életkörülményei között. A szülői ház melegsége kellemes változatosságot és kapaszkodót jelentett neki a gyermekotthoni élet megpróbáltatásai közepette, könnyebbé téve az ottani stresszorok elviselését, azokkal való megküzdést.

Egy rendezett, megbocsátáson alapuló szülő-gyerek kapcsolat – amihez kétségkívül sok belső munka, valamint kapcsolattartás, kommunikáció volt szükséges előzőleg mindkét fél részéről – lehetővé teszi a pozitív családi légkör kialakulását és a további kapcsolattartást, a családi gyökerek mélyebb megismerését. Egy fiatalember így mesél erről:

„anyunak konkrétan elmondtam, hogy nem haragszom erre, ami történt meg, hogy így történt és hogy ő emiatt ne szégyellje magát, hogy ez neki ne legyen egy rossz dolog, mert jól vagyunk, megvan mindenünk és én ezt megbocsátottam már nagyon rég neki.” [...] Tehát mindig, amikor találkozunk, mesél. Hol a gyerekorról, hol miután elkerültünk, de igen. Sokat mesél, de szerintem még mindig van, amit elmeséljen” (Attila, 21 éves)

Szakirodalom is megerősíti, hogy a szülőkkel és a tágabb rokonsággal való kapcsolattartás támogatja a pszichés egészséget, a valahová tartozás érzés és az identitás kialakulását (McWey – Acock – Porter 2010, Vandervort – Henry – Sloane 2012).

Elsősorban a női interjúalanyok emelték ki – három esetben is – a párkapcsolatot mint jelentős védőfaktort, legfontosabb kapcsolati erőforrást. Számukra, úgy tűnik, a párkapcsolat jelenti azt a hiánypótló és terapeutikus tapasztalatot, amelyben az elfogadást és szeretetet átélhetik.

„Másik meg, hogy megismertem a mostani barátomat. [...] Már több, mint két éve együtt vagyunk, úgyhogy... Ő az egyetlen, akiben 100%-ig megbízom, akinek tényleg el tudok akármit mondani, úgyhogy ez nekem nagyon jó. Nekem a barátom, ő minden. Ő nekem apám, anyám, minden, mert tényleg vele a kapcsolat is nagyon szoros és ő az, akinek tényleg mindent el tudok mondani...” (Biborka, 19 éves).

„Van egy angyali barátom, aki megért, ha rossz napom van, támogat; ha emlékek feljönnek, megölel, egyszóval ő elfogad olyannak, amilyen vagyok” (Anna, 19 éves)

Kiemelik továbbá a keresztszülőket, a legközelebbi barátnőket, barátokat, illetve a nevelőszülő családját. Olyan személyeket említenek, akik irányából feltétel nélküli elfogadást és a

családi összetartozás érzését tapasztalják. Többen is a testvérviszony hasonlaltal élnek ebben a vonatkozásban, így fejezve ki az összetartozásra és egyenlőségre alapuló kapcsolatot:

„A legjobb barátnőm, vele úgy voltunk, mint a testvérek” (Biborka, 19 éves).

Az egyik fiatal nő interjúalany így fogalmaz a nevelőszülő családjáról, a nevelőszülő saját gyermekeiről:

„Ismerem őket, jóban vagyok velük. Úgy néznek rám, mintha testvérük lennék” (Márta, 18 éves)

Egy fiatalember így mutat rá, hogy mennyire fontos a gyermekvédelemben élő gyerekeknek, fiataloknak a felszabadultságot megengedő, elvárások nélküli odafordulás, a megfelelési kényszer nélküli kapcsolat, a feltétel nélküli elfogadás, amit ő bérmakeresztapja által kapott meg:

„Ő a gyerekkoromat végigkísérte. Tehát ő is nagyon sokat tud rólam, ő is nagyban meghatározta az életemet, ő is az az ember volt, aki ugyancsak megértett, aki tudta. És mindig nem azt mondta, hogy »légy ügyes«, hanem, hogy »légy rossz kölyök«, [...] ő nála is ezt láttam, hogy olyannak szeretett, amilyenek vagyunk” (Attila, 21 éves)

A longitudinális kutatások eredményei szerint is a reziliens gyerekek irányába széleskörű támogatás érkezik a családjukon kívülről, gyakran élvezik barátaik, szomszédaik pártfogását, egy vagy több szoros baráti kapcsolatot ápolnak (Werner – Smith 1992, Werner 2000).

Közösségi és gyermekvédelmi protektív faktorok

A gyermekvédelmi rendszeren belül a családi típusú elhelyezőközpontban lakó fiatalok úgy említik ezt a környezetet, ahol – bár hátrányokban és negatívumokban is részüik volt – mégis megtapasztaltak egy családias, bizonyos szempontból biztonságot nyújtó közösségi létet. Van, aki elégedettséggel tekinti át lakóotthonbeli életét:

„tizenegy éve vagyok itt, az embereket megszoktam, a nevelőkkel jól kijövök, úgy nagyjából nem volt problémám velük, nekik se velem, úgyhogy én azt kell mondjam, nagyon jó” (Biborka, 19 éves)

Más a nevelőkkel való szoros kapcsolatát emeli ki, mint pozitív tényezőt:

„nagyon-nagyon közel kerültem a nevelőkhöz, tényleg bármilyen dologról tudtam velük beszélni, tényleg egy igazi családi hangulat volt” (Mónika, 19 éves)

vagy a közösségi érzést helyezi középpontba:

„Nagyon sok nehéz időszak van, de attól eltekintve, ugye velük lakok, egymás között is vannak problémáink, de vannak jó időszakaink” (Mónika, 19 éves)

Az egyik interjúalany egy olyan inspiratív, edukatív környezetet ír le az egyik családi típusú gyermekotthon esetében, ahol nemcsak egy demokratikusabb vezetői stílust tapasztalhattak meg a csoportvezető részéről, hanem hangsúlyt fektettek a személyiség- és önismeretfejlesztésre és a közösségépítésre is.

„ez sehol nem volt meg, ez, ami engem meglepett és igazából ennek nagyon örültem, meg jó is volt, jó hatással volt rám, hogy adott a gyerekek véleményére, mert amúgy rendszerben ez régen, sőt, nem zárom ki, hogy a mai napig nincs ez így [...] S akkor itt az öt év alatt, ami jó volt, [...] nagyon sok jó dolgot csináltunk, például voltak ilyen közös filmezések és akkor utána, vagy film után vagy másnap, akkor megbeszéltük azt a filmet vagy mindenki leírta a véleményét egy adott filmről. [...] nyilván voltak konfliktusok s akkor ezt úgy próbáltuk meg kezelni, hogy mindig leültünk közösen megbeszélni. Ez az előző helyeken nem volt meg. [...] például volt olyan, hogy kérdéseket kaptunk [...] csoporttársakkal kapcsolatos kérdések [...] vagy volt hittal kapcsolatos kérdés [...] vagy a szeretet, a barátság, az önmagaddal való kapcsolat, minden” (Attila, 21 éves)

Az interjúalany szerint ez jelentős mértékben hozzájárult az önismereti szál elindításához az életében és gyermekvédelmi identitásának elfogadásához:

„Tehát már öttől, ugye ötödikesen, meg attól kezdve öt évet, tehát olyan jó kilenc-tizedikig ilyen kérdéseken filózni, ez nagyban hozzájárult a személyiségem fejlődéséhez. [...] Úgymond lehet, hogy a való életben nem voltam mindenkiel őszinte akkoriban, de azokon a papírokon saját magamnak őszinte voltam. S akkor ilyen dolgokat fejlesztettünk, hogy fogadjuk el magunkat, hogy ezt a helyzetet [...] ez az, ami szerintem elindította, ezek a dolgok, ezek a kérdések, ezek az elmélkedések [...], hogy régen nagyon nem szerettem, meg igazából azt gondoltam, hogy az, hogy én gyerekotthonban, meg ilyen rendszerben vagyok, tehát, hogy az egy átok az életembe. Mára már ajándékként tekintek rá és nem bánom” (Attila, 21 éves)

Egy másik típusú lakóotthon, amely mint pozitív és fejlesztő környezet domborodik ki egy fiatal hölgy narratívájából a felsőoktatásban tanuló gyermekvédelmi gondozott fiataloknak fenntartott lakóotthon volt. Az itt töltött időszakot az interjúalany kiemelkedően pozitív szakaszának élte meg élményekkel és tapasztalatokkal való gazdagodása illetve önállósodása szempontjából. Ez olyan – azóta már megszűnt – pozitív gyakorlata volt a Hargita megyei gyermekvédelmi ellátásnak, amely életkori igényeknek megfelelő, szabadabb közeget biztosított a felsőoktatásban tanuló kedvezményezettnek és elősegítette független, felnőtt identitásuk kialakulását. Az interjúalany számára is lehetővé tette az egyetemi diákéletbe, szórakozási lehetőségekbe való bekapcsolódást, amely a fiatalabb gyerekekkel való együttes elhelyezés esetén nehezebben megvalósítható.

Az interjúalanyok közül az a négy fiatal, aki huzamosabb ideig nevelőszülőnél nevelkedett, kiemeli a nevelőszülőt, mint fontos vagy akár legjelentősebb személyt az életében, aki rendkívül pozitív hatással volt annak alakulására:

„Én most úgy vagyok vele, hogy jobb, hogy elkerültem tőlük, elkerültünk anyáinktól. Most igenis van egy, most igenis mondom neki, hogy anyukám, mert ő tényleg egy anya, egy anygali anya, de én ezt az igazi anyámra nem tudnám mondani” (Anna, 19 éves)

A nevelőszülővel való minőségi kapcsolat bizonyítottan fontos protektív tényező és elősegíti a gyerek sikeres alkalmazkodását (Luke – Coyne 2008, idézi Nelson – Horstman 2016, Nelson 2014).

Említenek olyan személyeket, akik a gyermekvédelmi ellátórendszer dolgozói, de akikkel szorosabb, közvetlenebb kapcsolatot sikerült kialakítaniuk:

„Persze nekem van egy nevelőnő, akivel a mai napig jóban vagyok – ő már nincs ott – mai napig jóban vagyok, a családjával, járok hozzá, de ő az egyetlen. És pont ő azért az egyetlen, mert ő is másként állt hozzánk, mint a többi nevelő. Tehát őt érdekelte az, hogy milyen napom volt, hogy vagyok, hogy, hogy megy a sulis, hogy... Ilyen dolgok, és akkor így néztem, hogy, na végre egyvalakit érdekel a nevelők közül és a mai napig... Nyilván elment, nem volt jó dolog, de kell továbblépni és a mai napig nagyon jó kapcsolatban vagyunk, és tényleg pont ezért, mert ott is megvolt a bensőséges kapcsolat” (Attila, 21 éves)

Egy interjúalany említ mentort, példaképet a gyermekvédelmi ellátásból, egy olyan csoportvezető nővért a családi típusú elhelyezőközpontból, aki reményt próbált adni a fiataloknak, erőfeszítésre és megküzdésre biztatta őket, amihez személyes példával járt elől:

„Meg még ami tetszett, hogy – és ez azelőtt nem volt [...] – hogy végre valaki azt mondta, hogy van ebből kiút. Innen is meg lehet csinálni és innen is fel lehet állni és lehet jó életet élni, csak meg kell hozni az áldozatokat [...] Ő egy példa volt erre, hogy ha ő is meg tudta csinálni, akkor mi is képesek vagyunk rá” (Attila, 21 éves)

A mentorok szerepmodellként, példaképként járulhatnak hozzá a sikeres megküzdéshez, alkalmazkodáshoz a gyerek életében (Freedman 1993, Radke-Yarrow – Brown 1993; Wallerstein – Blakeslee 1989, Werner – Smith 1989, Werner 1991, idézi Werner 2000, Werner – Smith 1992).

Iskolai szinten több interjúalany is fontos protektív tényezőnek tartja az osztályközösséget, osztálytársait:

„kilencedikbe felkerültem, ez a fordulópont volt, hogy elfogadtak, s ha kellett velem sírtak, ha elmondtam, hogy valami rossz történt velem, ha valami örömem volt, velem kacagtak” (Anna, 19 éves)

Ezek a vallomások, narratívák egybecsengenek más kutatási eredményekkel, miszerint az iskola, azon kívül, hogy elősegíti a készségek kifejlődését, képességek kiaknázását, a kortársakkal való pozitív viszony által társas támaszt biztosíthat, ezzel segítve az élet más területén jelentkező stresszorokkal, kihívásokkal való megküzdést (Wallerstein – Kelley 1980, idézi Werner 2000, Ribiczey 2008). A kutatások szerint is a reziliensként azonosított gyerekek általában népszerűek az óvodai, iskolai közösségekben, képesek megkedveltetni magukat a társaikkal (Werner – Smith 1992).

Habár a tanárok, mentorok is fontos szerepet tölthetnek be a gyerekek életében (Freedman 1993, Radke-Yarrow – Brown 1993, Wallerstein – Blakeslee 1989, Werner – Smith 1989, Werner 1991, idézi Werner 2000, Werner – Smith 1992) egy interjúalany volt, aki kedvenc tanárt, mentort emelt ki narratívájában. Emlékei visszaidézésből kitűnik, mennyire fontos a

gyermekvédelmi szakellátásban élő gyerekek számára az értékelés, a pozitív visszajelzés, az elismerés, amit szülői jelenlét hiányában általában nem kapnak meg:

„a rendszerben [...] dicséretet nem kapunk nagyon meg pozitív megerősítést. [...] S akkor később összefutottunk és a tanárnő mondta, hogy büszke rám. [...] végre valaki elismeri azt, hogy... Nem is azt, hogy valamit jól csinálok, hanem, hogy végre valaki büszke rám” (Attila, 21 éves)

Volt olyan interjúalany, aki a sportolás által találta meg a támogató közösséget és hobbit. A kosárlabdacsapat tagjaként számos előnyt megtapasztalhatott, amelyek mind védőfunkcióval bírtak az életében. Az elméleti bevezetőben is említést tettünk róla, hogy a hobbik többek között a kompetencia, megnyugvás és büszkeség érzése által protektív szereppel bírnak (Werner 1991, idézi Werner 2000). Bizonyára az ő életében is erőforrást jelentett egyrészt a közösséghez, csapathoz való tartozás, másrészt a sportolás pozitív hozadéka mind testi, mind pszichés szinten, például az énhatékonyság, sikerélmény és önbecsülés növekedése által.

GYERMEKVÉDELMI GONDOZOTTSÁGHOZ KAPCSOLÓDÓ NARRATÍVÁK

A továbbiakban a fiatal felnőttek gyermekvédelmi gondozottsághoz kapcsolódó narratíváit szeretném azonosítani. Elsőként azokat a nehézségeket, kihívásokat vázoló, amelyek az interjúalanyok élettörténeteiben hangsúlyt kapnak, kidomborodnak.

Ezt követően azokat a különböző módokat veszem sorra, amelyek által a fiatal felnőttek olyan jelentéssel, értelemmel ruházták fel nehézségekkel tűzdelt élettörténetüket, amely segíti a megküzdést, erőforrásként funkcionál és támogatja a pozitív identitás kialakítását. Ezeket a pozitív átkeretezéseket a reziliencia-narratívák csoportjába sorolom.

A gyermekvédelmi gondozottság kihívásai

Volt olyan fiatal, aki úgy nyilatkozott, hogy élete legnagyobb kihívása családi helyzetének feldolgozása és a családi kapcsolatainak rendezése volt.

„egyrészt az volt, hogy [...] a családi dolgokat fel tudjam dolgozni, a másik, hogy vegyem a bátorságot és apummal meg tudjam szakítani a kapcsolatot, mert lényegében olyan dolgokat csinált, ami nem egy apához méltó volt” (Biborka, 19 éves)

Ez a kettős szál: egyrészt a gyermekvédelmi gondozott helyzettel és az azzal járó terhekkel, nehézségekkel való megküzdés, másrészt a biológiai családdal való kapcsolat rendezése végigkíséri a rendszerben felnövekvő fiatalok gyermekkorát.

A gyermekotthonokban nevelkedett interjúalanyok mind megemlítik az intézményes környezet hátrányait, az egymáshoz való alkalmazkodás nehézségeit, az ebből fakadó konfliktusokat. A legstresszesebb környezetnek a mára már megszűnt nagy gyerekotthonok bizonyultak, ahol dzsungeltörvények uralkodtak:

„kicsit úgy érzem, mintha túl kellene élni. [...] sokan ebédeltünk egy nagy ebédlőben, én [...] kisfiú voltam [...] egyszer csak félrenéztem és mire visszanéztem, már a kenyérem nem volt ott...” (Attila, 21 éves)

A családi típusú gyermekotthonokban felnevelkedett fiatalok is bőven számolnak be stresszorokról a nevelők, gyerekotthonos vezetők részéről, úgy mint: fizikai, verbális bántalmazás, megfélemlítés, megalázás. Mind említenek továbbá a társakkal való együttélésből fakadó súrlódásokat, konfliktusokat, játszmákat, rivalizációkat, sőt van, aki jelentős erőszakról, agresszióról számol be a társai részéről.

A szülői jelenlét, gondoskodás, érzelmi odafordulás hiánya egy másik folyamatos veszteség, amivel a fiataloknak, gyerekeknek együtt kell élniük:

„Másképp meg [...] rossz, mert nem azt a szeretetet kapjuk itt a nevelőktől vagy akárkitől, amit egy anyától, apától. [...] Mindenki azt mondja, hogy együttérez velünk. Aki nincs benne, az nem érez együtt velünk. Nem tudja, hogy mi az” (Biborka, 19 éves)

A gyerekek, fiatalok, főleg intézményes környezetben, családi típusú gyermekotthonokban magányosak, érzelmi, kötődési szükségleteik nincsenek kielégítve:

„Nem tudtam azt a szeretetet megkapni, amit kellett volna. [...] Próbálkoztak nevelők meg minden, de azért az mégsem olyan, [...] nyolc órában váltogatják egymást, annyira meg sem tudod ismerni. Leülsz beszélgetni, de azért mégse olyan, mintha [...] anyuoddal vagy apuoddal kéne leülni beszélgetni, mert... [...] végignézek egy-egy családot, hogy [...] a gyerekek megpróbálnak mindent megadni. Őszintén beszélgetnek velem, anya és lánya vagy apa-lánya között vagy fiú között [...] olyan kötelék lesz, amiben tényleg száz százalékig meg tudnak bízni a szülőikben” (Biborka, 19 éves)

A nevelőszülői elhelyezés, bár közelebb áll a családmodellhez és nagyobb lehetőséget biztosít az érzelmi kötelékek és bensőséges kapcsolatok kialakítására, nem biztosíték arra, hogy a gyerek érzelmi szükségletei ki vannak elégítve:

„Megkaptam a szeretetet, az anyai szeretetet, de azt az igazi-igazi anyai szeretetet nem. Ez nem volt annyira jó, de ez is megtette. [...] Hiába, hogy megkaptam én is a nevelőszülőket, de [...] azt az igazi anyai szeretetet nem” (Márta, 18 éves)

A rendszeren belüli áthelyezések újabb és újabb veszteség élményt jelentenek a gyerekeknek az új környezethez való alkalmazkodás stresszével megfűszerezve. A legnagyobb szakadást a nevelőszülőktől való elhelyezés szokta jelenteni, amely, ha nevelőotthonba történik az értéktelenség, eldobottság érzés felerősödésével járhat. Ha egy gyermekvédelmi gondozott kiskorában nevelőszülőnél nevelkedett, a nevelőszülőktől való elválás, az áthelyezés is hasonlóan traumatikus, hasonlóan nagy veszteség, mintha a vér szerinti családját veszítené el.

„Szörnyű volt, ez nagyon rossz érzés volt, főleg mert, oké, hogy nem voltak a rendes szüleink, de mindig is úgy voltak, mintha a szüleink lettek volna” (Mónika, 19 éves)

Az elhagyatottság, visszautasítottság alapélményével és a biztonságos (vagy egyáltalán bármilyen) kötődés megtapasztalásának hiányával sokkal nehezebb kialakítani az önbizalmat,

önértékelést. Nem rendelkezvén beleszólással a saját életükbe, míg ide-oda helyezik őket a rendszerben, kontrollhelyük még inkább kívülré tevődik és tehetetlenségérzésük fokozódik. Ezeknek a hatásoknak kitéve egy gyermekvédelmi gondozott fiatal számára sokkal nagyobb küzdelem az értéktelenség érzésének lebontása, átdolgozása, az önfogadás, az önértékelés felépítése. Van, aki ezt élete legnagyobb kihívásának véli:

„Például régebben azt gondoltam magamról, hogy egy termék vagyok. [...] Inkább azt gondoltam, kicsit az életem olyan, mint egy terméknek, hogy megszületett, aztán eladták, aztán ide-oda hányódik, de komolyan! És ez nagyban meghatározta a saját magammal való kapcsolatomat, meg az önbecsülésemet. Talán ez egy nagy kihívás volt, hogy tudom értékelni magam és el tudom fogadni magam olyannak, amilyen vagyok [...] tudom, hogy egy értékes ember vagyok a hibáim ellenére és talán ez volt a legnagyobb kihívás, hogy [...] tudjam valóban elfogadni magam ezek ellenére tényleg, még ha így is bántak velem, még ha így is történtek a dolgok” (Attila, 21 éves)

Az egyik fő problematikus pont és kihívás a gyermekvédelmi gondozottság során a biológiai szülőkkel vagy vér szerinti rokonokkal való kapcsolattartás. Ha a gyerek elhanyagoló vagy bántalmazó környezetből lett kiemelve, a traumatizáltság végig kíséri a kapcsolattartást.

„Akkora hatást gyakorolt rám, hogy mindig mikor hívott, mindig elsírtam magam, mindig előjöttek azok a rossz emlékek, emlékfoslányok” (Anna, 19 éves)

Sok esetben számoltak be a fiatalok a vér szerinti szülőktől, a származási környezettől való eltávolodás határozott szándékáról:

„nem akarok velük találkozni, se beszélgetni. Így jobb nekem, hogy nyugodtam megvagyok, nem zavar senki sem, s nincs az a rossz környezet, az a rossz hatás...” (Anna, 19 éves)

Ez részben az elhagyottság érzéséből fakad, a szülők döntésére, viselkedésére adott válaszreakció, részben pedig abból származik, hogy a gyermekvédelmi gondozott fiatalok más környezetben szocializálódtak és szakadékot éreznek a szülők kultúrája, viselkedése, szokásai és a saját életmódjuk, értékrendjük között.

„Eddig nem érdekeltem őket, akkor engem se érdekelnek ezután se. Anyum azt gondolta, hogy most, hogy tizennyolc vagyok, oda költözök, munkába állok s öt ellátom, de ellötte. [...] S megmondtam a szemébe, hogy örülök, hogy eldobott, hogy elvettek tőle” (Márta, 18 éves)

Egy másik fiatal hölgy, aki számára a szülők ismeretlenek, sosem találkozott velük, így nyilatkozik:

„Mondjuk nem is szeretném, hogy legyenek szüleim [...] abszolút, utólag nem kívánok magamnak még szülőket is, elég a nevelők, így tényleg nem, de tényleg, ha már eddig nem voltak az életemben, akkor ezután ne is legyenek. Mondjuk, ha előkerülnek és van pénzük, akkor az így jól jönne, de csakis kihasználnám. Nem vagyok ilyen ember, de az százas biztos, hogy nem tudnék velük más-képp bánni” (Mónika, 19 éves)

Az áldozati szerep, az áldozati identitás az iskolai életben is gyakran folytatódik a gyermekvédelmi gondozottak számára. Iskolai, illetve osztályközösségben a gyermekvédelmi hátrterű tanulók sok esetben válnak bullying, kiközösítés célpontjaivá.

„az iskolában sok mindent megtapasztaltam, jót-rosszat, mert nekem ugye nincsenek rendes szüleim, emiatt sokan elítéltek. [...] egész nap kiközösítettek, sok csúnya szót mondtak, de eltűrtem. Muszáj volt” (Márta, 18 éves)

Gyermekvédelmi gondozottként jellemző a közösségbe való beilleszkedés nehezítettsége, az elfogadásért való küzdelem. Volt olyan interjúalany, aki narratívája központi témájaként azonosította a beilleszkedést, más úgy vélte, élete legnagyobb kihívásának tartotta, hogy beilleszkedjen az osztályközösségbe és elfogadtassa magát a társaival.

„Ki kellett harcoljam magamnak [...] az osztálytársaimmal, hogy én [...] olyan vagyok, mint ők, nem vagyok különböző. [...] Az harc volt” (Anna, 19 éves)

Egyesek nem vállalják fel nyíltan gyerekvédelmes háttérüket, ami társaktól való elszigetelődést eredményezhet:

„eleinte nem is fogadtak el kilencedikben, ugye, a bőrszínem miatt is és hogy gyerekotthonos... Nem, akkor még nem is tudták, hogy gyerekotthonos vagyok, nem mondtam el és úgyis. Ez nem tartozik senkire, s akkor nem is szóltam senkihez, főleg akkor nagyon-nagyon szerettem könyvet olvasni és, szóval naponta elolvastam egy vagy két könyvet [...]” (Mónika, 19 éves)

Interjúban belül is jelent meg ellentmondás ezzel kapcsolatban, az interjúalany egyrészt egy „nem vagyok más” típusú narratívát képvisel és értetlenségének ad hangot az eltérő bánásmóddal kapcsolatban, később egy „más vagyok, de fogadjatok el” tartalmú narratívára vált. Ez egy fejlődési, személyiségformálódási folyamatnak is tulajdonítható. Míg általános iskolában azt szerette volna, hogy a másság ellenére, attól eltekintve fogadják el, a szakosztályban (9–12-ben) már az volt a célja, hogy a másságát felvállalva, azzal együtt fogadják el. Addigra valószínűleg neki is sikerült elfogadnia valamennyire saját helyzetét, azonosulnia vele és képes volt felvállalni azt.

„Sok ember úgy próbál közeledni hozzánk, bennünk meg van az a... Hogy mondjam? Egy ilyen fal, amitől nem nagyon akarunk megbízni emberekben. Van, amikor tényleg, na, megkapjuk azt az embert, akibe tényleg annyira meg tudunk bízni, de így nehéz. Főként akinek még a gyerekkora olyan...” (Biborka, 19 éves)

„Meg a másik nagy hátrány, hogy pont ezért tudunk nehezebben kötődni az emberekhez ugye, hogy nekünk volt egy szakadás [...]” (Attila, 21 éves)

A gyerekkori traumák, veszteségek, sérülések, a szülő jóvoltából elszenvedett csalódások bizalmatlanságot alakítottak ki a gyermekvédelemben felnőtt fiataloknál, a további sérülésektől való félelem megnehezíti a segítségkérést, a bizalmi kapcsolatok kialakítását, a társas támaszkeresést. Ez irányulhat a szülőt helyettesítő személyekre, mint a nevelők vagy a rendszer

szakembereire, mint az esetvezető vagy a pszichológus, de a sorstársakra, lakótársakra egyaránt.

„Szerintem egy olyan ember, akit nem hagytak el, az nem tudja megérteni, hogy milyen az az érzés, úgyhogy... Igazából szerintem a nevelők ezt annyira nem tudják lelki szinten kezelni, hogy ez körülbelül ez milyen lehet [...]” (Attila, 21 éves)

A fiatalok érzelmi szempontból izoláltak, magányosnak érzik magukat sajátos traumájuk, veszteségük által, amihez, úgy érzik, azonos tapasztalattal nem rendelkező személy nem tud kapcsolódni, nem tud igazán empatikusan viszonyulni. Átézésük, sajátos helyzetük tehát gátat jelenthet a társas kapcsolódásban, a másokkal való kapcsolatteremtésben.

REZILIENCIA-NARRATÍVÁK

1. A „jobb így” narratíva, gyermekvédelemben való felnövekedés, mint a jobbik alternatíva

A gyermekvédelmi gondoskodásban felnőtt fiatalok tudatában vannak annak, hogy az otthoni, családi körülményeihez képest előnyösebb, biztonságosabb, jobb feltételekkel, több lehetőséggel bíró környezetben éltek gyerekkorukat. Ennek következményeként pozitívként könyvelik el a gyermekvédelmi gondozásba vételt, legalábbis két alternatíva közül a jobbik opcióként. Így látják ezt a családi típusú gyermekotthonban élő fiatalok:

„Egyrészt örülök, hogy ide kerültem, mert lehet, hogy otthon ilyen nem lett volna” (Biborka, 19 éves)

„Biztos van olyan [családban élő gyermek][...], akinél nekem több mindenem megvolt vagy szebb volt a szobám vagy jobbak voltak az anyagi lehetőségeim, mint nekik [...] S biztos többet kirándulhattunk [...]” (Mónika, 19 éves)

A nevelőszülői elhelyezés, bár nem volt tökéletes, de mégis a jobbik megoldásnak bizonyult a kedvezményezett véleménye szerint:

„De örülök, hogy elvettek [a szülőktől]. Jobb.” [...] hálás vagyok nekik [a nevelőszülőknek], hogy tényleg kivettek és felneveltek, legalább úgy, ahogy tudtak” (Márta, 18 éves)

Vannak fiatalok, akik a rendszer nyújtotta biztonságot, biztonságérzést emelik ki:

„a rendszer azért bent megvéd sok mindentől úgymond, ha lehet mondani. Vannak jó oldalai is a rendszernek, [...] azért van egy biztonság, mert van ahova hazamenni, van meleg kaja” (Attila, 21 éves)

2. Hála narratívája

Vannak olyan fiatalok, akik nem a jobbik alternatívaként, hanem megmentő fordulatként tekintenek a rendszerbe kerülésre. Náluk az egyértelmű hála narratívája rajzolódik ki. Ide tartozhatnak azok a fiatalok, akik traumatizáló vagy elhanyagoló családi környezetből érkeztek, legtöbbször nagyobb életkorban, tehát emlékeik is vannak erről az időszakról. Egy három és fél éves korában elhanyagolás és bántalmazás miatt családból kiemelt, nevelőszülőnél felnőtt fiatal nő így nyilatkozik:

„S most úgy érzem, most, hogy tényleg köszönöm az Istennek, hogy én jó helyre kerültem, s nem lettem olyan, mint anyám. Vannak baráti köreim, van egy anyukám, van egy testvérem, van hol már dolgozzak, van egy barátom már [...], s ő elfogadott úgy amilyen vagyok, nem vetett meg, hogy nincs se apám, se anyám. S ezalatt a tizenöt év alatt megtanultam hálát adni a Jóistennek, hogy igenis élek, mert ki tudja, hogyha ott maradtam volna az igazi anyámnál, akkor most ki tudja, hogy élnék-e, mert sose lehet tudni... Eddig már nem lenne egy fedél a fejem fölött, se nem jártam volna ki ezt a tizenkét osztályt, amit kijártam, s nem volna semmim se. Ott összeviszsa hányódnék, s ki tudja, már mi lenne belőlem” (Anna, 19 éves)

A súlyos veszélyeztetettség, sőt az életveszély, a teljes kiszolgáltatottság megtapasztalása a gyerekvédelmi rendszerbe kerülést egy olyan pozitív fordulatként láttatja, ami jó irányba, biztonságos vágányra terelte az egyén életét. Aki nélkülöző, elhanyagoló, bántalmazó családi háttérből érkezik, abból a szempontból is rátekinthet életére, hogy mi lett volna vele, ha otthon marad és így minden, ami a rendszerbe kerüléssel jár, ajándéknak, pozitív hozadéknak tűnik.

A hála és köszönet érzése elsősorban a szülőt helyettesítő személy, a nevelőszülő irányába összpontosul, aki a szülői feladatokat ellátja és érzelmi támaszt biztosít:

„köszönettel tartozok a nevelő anyukámnak, hogy kiállt mellettem... Kiiskoláztatott, támogatott, mikor beteg voltam ápolt, s amikor támaszt kellett nyújtson, akkor nyújtott” (Anna, 19 éves)

„De azt is gondoltam, munkába állok, s kimegyek külföldre, a nevelőszülőmet segíteni fogom, mert tizennyolc évig felnevelt.” (Márta, 18 éves)

A négy interjúalany közül, akik felnőttkorukig nevelőszülőnél nevelkedtek, három esetben az élettörténeti narratíva a nevelőszülő, mint megmentő és legjelentősebb segítő személy köré szerveződik. Anna (19), Laura (19) és Géza (22) életük pozitív irányba fordulását, kedvező alakulását, saját megfelelő fejlődésüket, az életkörülményeiket, a lehetőségeiket, eredményeiket és sikereiket elsősorban a nevelőszülőnek tulajdonítják, csak másodsorban a saját erőfeszítéseiknek vagy képességeiknek.

„Mindez nem jött volna létre, ha anyuék ne vegyének magukhoz és ne segítsenek. És hát ugye én is dolgoztam ezért odakint [külföldön] és meg kellett álljam a helyemet, de ha nem kerültem volna oda anyuékhoz, [...] nem is lennék itt. Szerintem ez a beszélgetés sem történné meg. És hát nem tudnám azt elmondani, hogy elvégeztem a 9–12-öt, hogy jó családban nevelkedtem, hogy szerettek, hogy a jóra tanítottak. Ha netán rosszat csináltam, akkor örökké próbáltak a jó útra visszaterelni. Hála Istennek, ez sikerült is. És hát... az egész életemet nekik köszönhetem. S hálás lehetek, hálás is

vagyok, hogy magukhoz vettem, neveltek, iskoláztattak, mindenben segítettek az utamat, segítettek, hogy az álmaimat valóra váltsam és még most is nagyon sokat segítenek” (Géza, 22 éves)

A nevelőszülő iránt érzett hála átítatja élettörténeti narratívájukat. Géza (22) a nagy gyermekotthonból nevelőszülőhöz való átkerülést élete csúcspontjaként értékeli, egy olyan fordulatként, ami pozitív vágányra terelte az életét:

„Az első és legnagyobb az, amikor nevelőszülőhöz kerültem. Akkor volt remény, hogy minden jobb lesz, minden meg fog változni.”

Emiatt az egész gyermekvédelmi rendszerre hálával tekint:

„Ha csak azt vesszük, hogy a gyermekvédelmi rendszer által kerültem nevelőszülőhöz, már ez egy nagy segítség. [...] Úgyhogy a magamfajta sokat köszönhet a gyermekvédelmi rendszernek” (Géza, 22 éves)

Az interjúkból kitűnik, hogy azok a nevelőszülők vannak jelentős pozitív hatással a gyerek életére, akik a munkaköri kötelezettségeiken túl, a már nagykorú fiatal rendszerből való kiutalását követően is a fiatal támaszai, segítői maradnak, családtagnak tekintik őt. Ez biztonságérzést, biztonsági hálót nyújt a fiataloknak, csökkenti a jövőtől való szorongásukat és valahová tartozás érzését biztosítja számukra:

„lassan éreztem, hogy kezdek oda tartozni. 100%-ig úgyse fogok soha, de azért majdnem 100%-ban megvan. Majdnem 100%-ban úgy érzem, hogy oda tartozok. Jó érzés volt. Jó érzés ez, hogy van ahova hazamenni” (Géza, 22 éves)

Van olyan fiatal is, aki esetében a hála érzése és narratívája nem a veszélyeztetettségűtől vagy az otthoni körülményektől való elszakadásból fakad, hanem a gyermekvédelemben szerzett tapasztalatok összessége kelti, amely hozzájárult a személyisége ilyen irányú alakulásához, hozzájárult jelenlegi egyénisége kialakulásához, ahhoz, hogy azzá váljon, aki ő most.

„Régen nagyon nem szerettem, meg igazából azt gondoltam, hogy az, hogy én gyermekotthonban, meg ilyen rendszerben vagyok, tehát, hogy az egy átok az életembe. Mára már ajándékként tekintek rá és nem bánom.” [...] ha vissza kéne csinálni, én ugyanezt csinálnám vissza. [...] mára már nem úgy tekintek rá, mint átok, hanem mint ajándék” (Attila, 21 éves)

Ehhez azonban szükséges a gyermekvédelmi átélések, tapasztalatok feldolgozása, a fiatal saját helyzetének elfogadása és olyan személyek, akik ebben a folyamatban elindítják, támogatják, kísérik a fiatal.

„S akkor ilyen dolgokat fejlesztettünk, hogy fogadjuk el magunkat, hogy ezt a helyzetet, s akkor ilyen kérdések által... [...] szerintem ez is hozzájárult, nyilván még sok minden dolog történt, de ez az, ami szerintem elindította, ezek a dolgok, ezek a kérdések, ezek az elmélkedések [...] De ezeken el kellett indulni, ezen az úton. És amúgy nagyon-nagyon jó volt, mert az önmagammal való kapcsolatot nagyon jól elindítottam [...]” (Attila, 21 éves)

3. Negatív tapasztalatok, mint tudás forrásai

A narratív identitással kapcsolatos kutatások azt sugallják, hogy az emberek különösen szeretnek tanulságot levonni negatív élettörténeteikből és valamilyen értelmet találni a megpróbáltatásokban és szenvedésben (McAdams 2006, McAdams et al. 2001). A gyermekvédelmi gondozott fiataloknál ez többek között úgy jelenik meg, mint a „nem akarok olyan lenni, mint a szüleim” narratíva, a szülői példa explicit, tudatos elkerülésének szándéka. Nehézségekkel, kihívásokkal tüzdelte helyzetüket olyan tapasztalatnak tekintik, amiből tanulságot vontak le saját maguk számára a jövőre nézve, saját szülői attitűdjük kialakítása szempontjából. A negatív tapasztalatból tehát bölcsességet nyertek, hasznos tudássá, életcélá, motivációvá fordították át a negatív élményeket.

„Én megmondtam kicsi korom óta, hogy én nem leszek olyan, mint anyum. Ha híd alatt kell, nem tudom, akármilyen szegénységben, de a gyermekemet felnevelem... [...] Akárhogy, de megcsinálom. [...] Én tudom azt, hogy milyen amikor szülő nélkül nevelkedsz fel, nem kapod meg az anyai, apai szeretetet és... Ezt [...] a gyermekemnek nem akarom” (Biborka, 19 éves)

„Hát ami szerint élek és ezt megfogadtam, tudatosult bennem, hogy hol élek meg hogyan élek, hogy a gyerekem ne élje ezt át, amit én. Tehát, hogy ezért tenni fogok. Ezt ő ne élje át. Tudom, hogy nem lesz könnyű, de ezt nem akarom, hogy ő átélje. Nyilván nekem ez hozzáadott az életemhez, annak ellenére, hogy sok rossz dolog volt, de, hogy nem biztos, hogy majd rá fog jönni... Vagy, hogy így fog gondolkodni erről, hogy ez mekkora ajándék” (Attila, 21 éves)

Arról is beszámolnak a fiatalok, hogy, bár gyermekotthoni környezetben felnőni sokkal nagyobb kihívást és megpróbáltatást jelent, mint családban, viszont ezzel arányosan, nagyobb mértékben fejleszti az alkalmazkodási és együttműködési készséget is:

„az az érdekes, hogy az ilyen családi házakban tényleg mindenki másként egyforma [...], merthogy igazából mások vagyunk, de, hogy úgymond mindig meg kell tanulni együtt élni és voltak konfliktusok [...] ... Jó, ez a családban is megvan, de ott el kell fogadni anyukád, apukád bogarait és max a tesodét, ami azért teljesen más, de itt van tizenkét féle ember, tizenkét féle történet, s a többi. De igazából ez a sok közösségi élet – nevezük annak – megtanította azt, hogy így nagyon könnyen tudok az emberekhez alkalmazkodni, mert, hogy már annyi emberrel éltem együtt” (Attila, 21 éves)

Nem feltétlenül csak a pozitív, támogató, hanem a negatív kapcsolati tapasztalatok is hozzájárulhatnak a rezilienciához, abban az esetben, ha tanulási tapasztalatként hasznosítják őket:

„Viszont én azt mondom, hogy olyan emberek is hozzájárultak az életemhez, akik rosszat tettek. Tehát volt nekem egy barátom, akivel elromlott a kapcsolatom. Ez nagyban meghatározta a barátaimról alkotott nézeteimet vagy a barátságához való hozzáállásomat, de az a kudarc nagyon jó tapasztalat volt” (Attila, 21 éves)

Egy fiatal hölgy olyan családi típusú elhelyezőközpontban töltötte gyerekkora jelentős részét, ahol a vezető nevelők egy megfélemlítő rezsím fenntartása céljából folyamatos érzelmi és fizikai abúzusnak, illetve megaláztatásnak vetették alá a gondozottakat. Narratívájában azon-

ban az áldozati szerep hangsúlyozása helyett egy helyreállítási kísérlet azonosítható, hiszen bölcsességet, tudást nyer a fájdalmas életeseményekből. A negatív szerepmoდეllek személyiségének, identitásának pozitív irányú fejlődését segítették:

„Azt az egyet megtanultam, hogy milyen ne legyek. Mindig, amikor veszekedés történt, vagy valami, bármi ilyesmi, mindig eszembe jutott ez, hogy na, én ilyen nem akarok lenni, mint ők amilyen emberek [a nevelők]. S mindig azon voltam, hogy tényleg ne hasonlítsak egyáltalán rájuk, s ne legyek olyan, mint ők. Ez, ez, amit tanultam tőlük. Lehet ez is járult hozzá ahhoz, hogy olyan legyek, mint most amilyen vagyok” (Éva, 27 éves)

Az interjúalany így tulajdonít jelentést évek, majdnem egész gyerekkora megpróbáltatásainak és ad hasznos rendeltetést a szenvedésit okozó negatív szereplőknek.

4. Túlélő önállóság identitása

A fiatalok arról számolnak be, hogy a család és az azzal járó protektív háttér meglétének hiánya, a magukra utaltság tudata erősítette az önállóságukat, hatékonyságukat, önérvényesítésüket, céltudatosságukat és harcos identitásukat:

„mivel gyermekotthonos vagyok, ezért próbálok minél inkább talpraesett lenni, mert tudom, hogy szülő meg ilyesmi nincs a háttéremben. Ezért megpróbálok megcsinálni azt, amit tegyük fel, egy családban élő gyermek nem tud. [...] éppen a tizennyolcat betöltöttem, már a barátommal elmentünk Magyarországra dolgozni, azért, hogy minél jobban az életemet meg tudjam alapozni” [...] „úgy szokták mondani, hogy segíts magadon és az Isten is megsegít. Én, amíg nekem a barátom nem volt, addig [...] saját magamnak kellett ezeket mind megcsináljam. Nem tudtam senkire számítani. [...] Próbáltam, hogyha valami nem sikerült, akkor próbáltam mondani, nem baj, következőre sikerül, vagy összejön. Minden nem jön össze elsőre. [...] Próbáltam motiválni magamat [...]” (Biborka, 19 éves)

Volt, aki úgy vélte, hogy élete központi témája az önérvényesítés:

„megtanultam kiállni magamért. Megtanultam harcolni, hogy igenis elérjem azt a céloimat, amit kitűztem magam elé. [...] az élet egy harc. Ha jó, ha rossz, de harcolni kell. S elérni azt, amit szeretnél. Megmutatni, hogy [...] lesz belőled valami” (Anna, 19 éves)

A felnőtt, független élet kialakításának kihívása az életkor előrehaladtával, a nagykorúság elérésével egyre sürgetőbben foglalkoztatja a fiatalokat. Bár vannak lehetőségek, például védett lakóotthonok, amelyek a nagykorú, rendszerből kiutalt gondozottaknak átmenetet biztosítanak az önálló élet felé, a problémát és az azzal járó szorongást nem szüntetik meg:

„Viszont egy rendes családnál való gyermeknek van háttere. Nekünk nincsen. Mi saját magunknak kell a háttérrel biztosítsuk. Hiába, hogy segít az állam, hogy most be tud rakni egy ilyen központba, de ott se maradhatunk örök életünkre. Onnan is egy nap el kell menni. S akkor te magad kell lábra állj, s házad legyen, s ezért másabb egy rendes gyermektől, akinek családja van” (Márta, 18 éves)

A családi háttér hiánya, a magukra utaltság érzése a gyermekvédelmi rendszerből való kitalás pillanatában csúcspontot ér el. A „nagybetűs életbe” való kilépés komoly bizonytalanság érzéssel és aggodalommal jár.

„[...] nagyon idegeskedtem, megint álmatlan éjszakáim voltak, hogy mi lesz, hogyan lesz tovább, ugye leállamvizsgáztam, most akkor munkám hogy lesz, vagy hova fogok menni egyáltalán, mert az egy dolog, hogy ugye felmérték azt hogy né, anyumhoz fognak tenni de én a gyakorlatban nem mehettem haza, mert otthon mit csinálók, mihez kezdek? Haza nem mehettem egyáltalán s akkor... Tehát magamnak kellett mindent kialakítsak. Én itt várhattam, hogy helyettem megcsinálják a dolgokat, mert senki nem segített” (Éva, 27 éves)

A rendszertől kapott különösebb iránymutatás vagy támogatás nélkül az interjúalany albertletet keresett, állást talált és elkezdte önálló életét. Láthatjuk, hogy aki aktív ágensként viselkedik, aki kezébe veszi sorsának irányítását, felvállalja a felelősséget saját élete és jólléte felől, képes önállóan döntéseket hozni és cselekedni, az válik sikeres, jól funkcionáló gyermekvédelmi háttérű fiatalá.

Az önállóságot, a magára utaltság tudatát, azt, hogy végső soron csak saját magára támaszkodhat, egy interjúalany így fogalmazta meg:

„Úgy igazából a családom, az én vagyok magam [...]. [...] az igazi családom az én vagyok” (Mónika, 19 éves)

A fenti eredmények és interjúrészletek egybeesnek egy bizonyos „túlélő önbizalom” identitással, amelyet egy szerzőpáros talált amerikai gyermekvédelmi gondozottak mintáján. Úgy találták, hogy a függetlenség és felnőtt státusz korai felvétele, a szülők nélkül való felnövekedés, valamint a függéstől való szorongás, annak megtagadásával járó túlélő büszkeség kialakít egy sajátos gyermekvédelmi identitást. A fiatalok ugyanis tartanak attól, hogy a rendszertől való függés károsítja identitásukat, ugyanakkor van, hogy túl gyorsan és túl hamar kell felnőniük. Ez azonban nem feltétlenül jár együtt az érettség és magabiztosság érzésével, inkább egy olyan érzéssel, hogy fel kellett nőniük, de még bizonytalanok a készségeikkel kapcsolatban. A mélyinterjúk alapján a fiatalok egyetértenek abban, hogy magas szintű találékonyságra és pszichológiai tűrőképességre volt szükség ahhoz, hogy túléljenek, olyan gyermekkoruk volt, amely nagyfokú autonómiát és érzelmi erőt igényelt. A szülők nélkül való felnövekedést azonban nem hátrányként fogják fel, hanem olyan tényezőként, amely elősegítette önbizalmuk kialakulását (Samules – Pryce 2008).

5. Gyermekvédelmi identitás, mint a reziliencia forrása

„Az ilyen gyerekek, emberek, amin keresztülmennek, azok szerintem az életben sokkal előrébb vannak bizonyos megtapasztalásokban. Én azt gondolom. Tehát én, amin keresztülmentem, így a családom, meg ez a sok hercehurca, szerintem picit előrébb vagyunk ilyen mélyebb tapasztalatokból, mint egy családban élő, mert szerintem egy családban élőt a szülők megóvják, amennyire a lehető legjobban lehet. Nyilván ott is vannak kudarok, problémák, csak tudod, hogy van mögötted egy család. De itt tudod, hogy vagy te és nyolc órában cserélődnek az emberek” (Attila, 21 éves)

Ahogy az interjúalanyom is elmondja, gyermekvédelmi szakellátottként felnővekedni olyan speciális életkihívás, olyan törésekkel, rizikóval, stresszorokkal telített, kiszolgáltatottsággal járó út, amelyet egy családban felnövekvő gyerek sosem tapasztal meg. Ezekkel a hátrányokkal megküzdeni, ezt a tapasztalatot feldolgozni és pozitívvá fordítani, olyan élménnyé, amely megerősít, ösztönöz és hozzájárul az életben való sikerességhez, ezt hívom a kutatásomban rezilienciának:

„És ami még nagy változást hozott ezzel együtt az az, hogy - bár ez nagyon későre – és szerintem ezt tanítani kéne a rendszerben élőknek, hogy vállaljanak felelősséget a saját életükért. [...] Mert könnyebb azt mondani, hogy hát engem elhagytak a szüleim vagy, hogy engem a rendszer kítaszított vagy, hogy engem nem szeretnek a szüleim, engem nem... Tehát ezt sokkal könnyebb mondani és nem mondom, régebb én is takaróztam ezzel, hogy hát ez az én életem, hogy értsenek meg, én gyermekotthonban élek, de, hogy ezzel nagyon sokan takaróznak. [...] És szerintem a felelősségvállalás az, ami ebből ki tud mozdítani. Igen, ez van, de hogy azért ezzel mindig nem lehet jönni, hanem azt kell mondani, hogy igen, ez van, de mit kezdek ezzel?!? Nyalogatom a sebeimet vagy felálllok és csinálom” (Attila, 21 éves)

A társas támogatottság mellett a rezilienciához szükséges erőforrást a sikermotiváció és a bizonyítási vágy is adhatja:

„Hát a barátaim, meg a hozzám közel álló emberek, azok nagyon sok erőt adnak. A családom nagyon sok erőt ad, meg... De ami a legtöbbet adja szerintem az, hogy nyomot akarok hagyni a világban és nem akarok elveszni. Pont, amit ez a nővér mondott nekem, hogy innen is van kiút és ezt meg akarom csinálni [...]. Hogy tudjam azt mondani, akár hogyha tíz év múlva visszamegyek egy ilyen gyermekotthonba, akkor tudjam azt mondani, hogy gyerekek, én innen csináltam meg és van kiút. Persze nem könnyű, de ez ad amúgy erőt, hogy meg akarom csinálni. Én jól össze akarom hozni. Tehát, hogyha ez egy cirkuszi mutatvány, akkor ez legyen a legnagyobb szám, hogy én összehoztam [...] Én eldöntöttem, hogy innen akarom megcsinálni” (Attila, 21 éves)

A sikeresnek nevezhető, az élet több területén jól funkcionáló és teljesítő, szakellátásban felnőtt fiatalok nem szükséges rosszként tekintenek a rendszerre, hanem lehetőségként és meg is próbálják kiaknázni annak pozitív hozadékait:

„Gyereketthonban mindig végül is lehetőséget láttunk, hogy lehetőséget adott arra, hogy tényleg elvégezzük az iskolát, az egyetemet, s hogy ne az utcán végezzük. Meg volt adva a lehetőség, s mi ezt meg is próbáltuk kihasználni, amennyire csak tudtuk. Jó, voltak ugye ezek a rossz dolgok, de lehet, hogy kellett ezek mindahhoz, hogy az legyek, aki most vagyok” (Éva, 27 éves)

A negatív tapasztalatokat tudomásul veszik, viszont nem egy áldozati identitást vesznek fel velük kapcsolatban, hanem a megerősödés és reziliencia forrását azonosítják bennük. Olyan kihívásoknak, nehezítő körülményeknek tekintik őket, amely hozzájárultak jelenlegi küzdő és győzedelmeskedni tudó énjük kialakulásában.

„De visszagondolva olyan, mintha egy játék lett volna, amiben vannak szabályok s be kell tartani. Ha nem tartod be, akkor vállaljad a következményeit, s ha a szabályokat betartod, akkor eljutsz a célba. [...] talán 5-7 éves lehettem, amikor ez úgy eszembe jutott először, hogy pont olyan mintha

játszanál. [...] végig kell csinálni, s végig kell menni különböző akadályokon ahhoz, hogy elérj a célba. S ha elég erős vagy, akkor végig tudsz menni, ha meg nem, akkor kiestél a játékból” (Éva, 27 éves).

TANÁCSOK A GYERMEKVÉDELEMI DOLGOZÓKNAK

A fiatalokat arról is kérdeztem, hogy mit tanácsolnának a gyermekvédelem dolgozóinak, a rendszer szereplőinek, döntéshozóinak, a szakembereknek, a nevelőknek. A családi típusú elhelyezőközpontokban élő interjúalanyok kifejezték igényüket az őszinte és bensőséges kapcsolatok iránt a szülőit helyettesítő személyekkel, vagyis a nevelőkkel.

„Inkább a bizalom, ami fontos, mert ugye, hogy mi olyanok vagyunk, akiknek tényleg kéne egy ember, akiben meg tudunk bízni. [...] Nincsen anya, apa, ezért a nevelők vannak. [...] próbálunk a nevelők felé nyílni, de van, akinél lehet és van, akinél nem” (Biborka, 19 éves)

„[a nevelők] igyekezzenek egy bensőséges kapcsolatot kialakítani a gyerekekkel, ami tényleg bensőséges és nem az van, hogy nevelő-gyermek kapcsolat, hanem az legyen egy barátság. Vagy ő legyen számomra egy fontos ember az életemben és ez ne csak addig tartson, amíg dolgozik vagy amíg én ott lakom, hanem ez azután is [...], azért mi eléggé átlátunk a szitán és ezért, ha minket nem közelít meg valaki bensőségesen, az el is szúrta az egészét” (Attila, 21 éves)

A fiatalok számára fontos a nyitott odafordulás, a bizalomteljes kommunikáció az, hogy meghallgassák a problémáikat és adekvát válaszokat nyújtsanak rájuk.

„Én tizenkilenc éves vagyok, nem végeztem azt [pszichológiát], de azt fel tudom fogni, hogy a gyerekeknek az kellene, hogy biztonságban érezzék magukat. Meg van értve, kamaszok vagyunk, s nem mindig azt akarjuk, hogy jöjjön a nyakunkra és kérdezzessen [a családi lakóotthon vezetője], s folyamatosan megkérdezze, hogy, hogy vagyunk vagy mi van velünk, de amikor én megyek és akarok valamit mondani, akkor annyira tiszteljen, hogy meghallgat [...]” (Mónika, 19 éves)

Elvárnák továbbá a rugalmasságot és gyerekközpontúságot a szabályok meghatározásnál.

„Ha ők arra rájönnek, hogy számunkra mik a rossz szabályok és találnának megfelelőt, ami számunkra is jó és számukra is jó, akkor már ezzel is előre lépünk [...] Tehát nem csak olyan szabályokat alakít ki, amik a rendre vonatkoznak, [...] hanem olyanokat is, amik építenek minket, amik számunkra jók” (Attila, 21 éves)

1. táblázat Protektív tényezők az interjúalanyok élettörténetében egyéni, családi/kapcsolati és közösségi/gyermekvédelmi szinten

Protektív tényezők		
Egyéni	Családi/Kapcsolati	Közösségi/Gyermekvédelmi
önkontroll, szabálykövetés, alkalmazkodó képesség	testvérekkel való együttes elhelyezés	nevelőszülő
sikermotiváció, teljesítmény-motiváció	szülőkkel való kapcsolattartás	megfelelő családi típusú elhelyezőközpont
intelligencia, tanuláshoz való pozitív viszony	párkapcsolat	egyetemista lakóotthon
függetlenség, önállóság	barátok	nevelők
pozitív énkép	keresztszülők	mentorok
énhatékonyság, önbizalom, belső kontrollhely	nevelőszülő családja	osztálytársak
felelősségérzet		tanárok
tervezés		hobby: sportolás
hit, remény, élet értelmébe való hit		
hobby: olvasás		

Forrás: saját szerkesztés

ÖSSZEZÉS

A fiatalok élettörténeteiben a védőfaktorok több szinten is megnyilvánulnak. Egyeseket ők hoznak magukkal, másokat a család vagy gyermekvédelem biztosít a számukra. Az élettörténeti interjúkban azonban más és más összetevői domborodnak ki a rezilienciának. Van, akinél az egyéni belüli tényezők hangsúlyosak, mint alkalmazkodó képesség, önbizalom, sikermotiváció, más élettörténeti interjúkban a kapcsolati tényezők jelentik a fő szálát: a nevelőszülővel vagy párjukkal való kapcsolat, végül vannak olyan narratívák, ahol a gyermekvédelem által biztosított egyéb tényezők állnak a középpontban, mint például egy jól működő családi típusú gyermekotthon.

Egyes élettörténeti narratívákban feltűnő a védőfaktorok aránytalansága. Míg például egyéni belüli protektív tényezők bőven azonosíthatók egy élettörténetben, a gyermekvédelmi rendszernek magán az ellátáson kívül nem tulajdoníthatunk különösebb segítséget, támogatást vagy erőforrást. Az ilyen típusú narratívában a gyermekvédelem nem biztosít érzelmi és pszichológiailag biztonságos környezetet, inkább nehezítő és kedvezőtlen körülményként jelenik meg rideg, stresszkeltő és személytelen elhelyezési helyszíneivel, akadályként, amelyet le kell küzdeni.

A nevelőszülőnél nevelkedett fiatalok narratívájában túlnyomórészt a nevelőszülő a központi szereplő, mint támogató, segítő, védelmet biztosító személy, rezilienciát elősegítő első számú védőfaktor, míg a családi típusú gyermekotthonban nevelkedett fiatalok narratívájá-

ban az egyéneken belüli védőfaktorok hangsúlyosak, mint az önállóság, alkalmazkodó készség, sikermotiváció, önbizalom, küzdő identitás.

A gyermekvédelmi gondozásban nevelkedett fiatal felnőttek több módon is próbálnak jelentést, értelmet tulajdonítani nehéz tapasztalataiknak, töresekkel teli élettörténeteiknek. Jelen tanulmányban öt eltérő narratívátípust különítettem el, amely mind más-más módon igyekszik értelemmel felruházni a gyermekvédelmi identitást és élethelyzetet. Az első narratívátípus, „jobb így” narratíva úgy könyveli el a gyermekvédelembe való bekerülést, mint két alternatíva közül a jobbik megoldást. A fiatalok nem feltétlenül negatívumként tekintenek gyermekvédelmi gondozott státuszukra, hanem némi mérlegelés után úgy értékelik ki a helyzetüket, mint ami a javukra dőlt el és a jóllétüket inkább szolgálja, mintha otthon maradtak volna. A gyermekvédelmi rendszer pozitív oldalaira koncentrálnak. A második típusú keretezés, a hála narratívája nagymértékű és kifejezett elégedettséget és köszönetet fejez ki saját gyermekvédelmi státuszukkal kapcsolatban. Nem negatív érzéseket és gondolatokat társítanak a gyermekvédelmi rendszerhez, hanem ajándékként tekintenek rá, olyan védőhálóként, amely sok szenvedéstől mentette meg őket, pozitív, biztonságos irányba terelte az életüket vagy különleges fejlődési lehetőséget biztosított. A harmadik típusú narratíva (negatív tapasztalat mint tudás) a negatív tapasztalatokat hasznos tanulsággá, tudássá, bölcsességgé fordítja át. A negyedik típus, a túlélő önállóság narratívája a szülők nélkül való felnövekvést mint az önállóság, függetlenség, önérvényesítés, éhhatékonyosság és harcosságot azonosítja. Az ötödik típusú narratívában, a gyermekvédelmi identitás narratívájában egy sajátos gyermekvédelmi önmeghatározás körvonalazódik, ami azt sugallja, hogy a gyermekvédelmi szakellátás a reziliencia kiváltója lehet, ha a gyermek ennek megfelelően keretezi és értelmezi a kihívásokat, rezisztensen, de rugalmasan reagál rájuk.

Jelen tanulmány a kedvezményezettek részéről nyújthat egyfajta visszaigazolást a gyermekvédelmi rendszer számára, hogy bizonyos alapelvek, gyakorlatok (pl. a testvérek együttes elhelyezése, szülőkkel való kapcsolattartás támogatása, különösen, ha a gyerek igényli) protektív faktorokat jelenthetnek a gyerek pozitív adaptációja, fejlődése szempontjából. Ezzel együtt komoly hiányosságokra is rámutat, fejlesztési irányokat is kijelöl, tekintve, hogy a családi típusú gyermekotthonba való elhelyezést nem feltétlenül élték meg kedvezően a fiatalok és vannak, akik egész ellátásuk során nem tapasztaltak személyre szóló és minőségi segítségnyújtást, odafordulást és támogatást a rendszer dolgozóinak részéről. Vannak olyan fiatalok, akiknek boldogulása elsősorban a saját készségeiknek és erőfeszítéseiknek köszönhető. Ennek fényében a nevelők és szakemberek támogatásán, képzésén kívül az egyéni készségfejlesztésre, személyiség- és önismeretfejlesztésre is célszerű lenne sokkal nagyobb hangsúlyt fordítani a gyermekvédelmi rendszeren belül. Ezenkívül pedig a gyermekeket, fiatalokat tanácsos lenne segíteni pozitív gyermekvédelmi identitásuk kialakításában és abban, hogy a fent vázolt rezilienciát segítő különböző típusú feldolgozások, értelmezések ne legyenek véletlenszerűen kialakulók. Egyik interjúalany (Attila, 21 éves) esetén keresztül is láthatjuk, hogy a fiatalok ebben való támogatása, segítése nagymértékben előmozdítja a rezilienciát.

A kvalitatív tanulmány egyoldalúan, csupán az ellátottak nézőpontjából világít rá a rendszerre és arra, hogyan értelmezik a gondozottak saját helyzetüket és erőforrásaikat. Tanácsos megvizsgálni a rendszer többi szereplőjének meglátásait, a szakértők szempontjait is, hiszen ezek feltérképezésével más protektív faktorai jelenhetnek meg a gyermekvédelmi háttérű élettörténeteknek és összetettebb képet kaphatunk a reziliencia alakulásáról.

IRODALOM

- Anghel, R. – Dima, G. (2008): Young people's transitions from public care top adulthood. International research and practice. In: Stein, M., Munro, E. (szerk.): Child Welfare Outcomes Series. London: Jessica Kingsley Publishers.
- ANPDCA (2024) <https://copii.gov.ro/1/> (Utolsó letöltés: 2024. 01. 10.)
- Anthony, E. J. (1987): Children at high risk for psychosis growing up succesfully. In: Anthony, E. J. – Cohler, B. J. (szerk.): The invulnerable child. New York: Guilford Press, 147.184.
- Block, J. – Kremen, A. M. (1996): IQ and ego-resiliency: Conceptual and empirical connections and separatness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70: 349–361. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.70.2.349>
- Campean, C. – Constantin, P. – Mihalache, E. (2010): Resurse și nevoi de suport înintegrarea socială a copiilor și tinerilor protejați în servicii rezidențiale de protecție a copilului. Research report. FRDS
- Dalianis, M. K. (1994): Early trauma and adult resiliency: A mid-life follow-up study of young children whose mothers were political prisoners during the Greek Civil War. Doctoral dissertation, Stockholm: Karolinska Institute.
- Egeland, B. – Carison, L. – Stroufe, L. A. (1993): Resilience as process. Special issue: Milestones in the development of resilience. *Development and Psychopathology*, 5: 517–528. <https://doi.org/10.1017/S0954579400006131>
- Freedman, M. (1993): The kindness of strangers. San Francisco: Jossey-Bass.
- Freitas, A. L. – Downey, G. (1998): Resilience: A Dynamic Perspective. *International Journal of Behavioral Development*, 22(2): 263–285. <https://doi.org/10.1080/016502598384379>
- Hetherington, E. M. – Stanley-Ragan, M. – Anderson, E. R. (1989): Marital transitions. A child's perspective. *American Psychologist*, 44: 303–12. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.2.303>
- Herrenkohl, F. C. – Herrenkohl, R. C. – Egolf, B. (1994): Resilient early school-age children from maltreating homes: Outcomes in late adolescence. *American Journal of Orthopsychiatry*, 64: 301–9. <https://doi.org/10.1037/h0079517>
- Homoki, A. (2014): Gyermekvédelmi gondozottak reziliencia vizsgálata a Dél-Alföldi és az Észak-Alföldi Régióban. Doktori (PhD) értekezés, Debrecen.
- Lösel, F. – Bliesener, T. (1994): Some high-risk adolescents do not develop conduct problems: A study of protective factors. *International Journal of Behavioral Development*, 17: 753–777. <https://doi.org/10.1177/016502549401700411>
- Luke, N. – Coyne, S. M. (2008): Fostering self-esteem: Exploring adult recollections on the influence of foster parents. *Child and family Social Work*, 13: 402–410. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2008.00565.x>
- Luthar, S. S. – Cicchetti, D. – Becker, B. (2000): The Construct of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work. *Child Development*, 3: 543–562. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164>

- Masten, A. – Best, K. – Garmezy, N. (1990): Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, 2: 425–444. <https://doi.org/10.1017/S0954579400005812>
- Masten, A. S. (1994): Resilience in individual development: Successful adaptation despite risk and adversity. In: M. C. Wang – E. W. Gordon (eds.), *Educational resilience in inner-city America: Challenges and prospects* Hillsdale, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates, 3–25.
- Masten, A. S. (1999): Resilience comes of age: Reflections on the past and outlook for the next generation of research. In: Glantz, M. D. – Johnson, J. – Huffman, L. (eds.): *Resilience and development: Positive life adaptations*. New-York: Plenum, 282–296.
- Masten, A. S. – Reed, M. G. J. (2002): Resilience in Development. In: Snyder C. R. – Lopez, S. J. (eds.): *Handbook of Positive Psychology*. Oxford: Oxford University Press, 74–88.
- McAdams, D. P. (1995): What do we know when we know a person? *Journal of Personality*, 63: 365–396. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1995.tb00500.x>
- McAdams, D. P. (2006): The redemptive self: Generativity and the Stories Americans live by. *Research in Human Development*, 3: 81–100. https://doi.org/10.1207/s15427617rhd0302&3_2
- McAdams, D. P. – Reynolds, J. – Lewis, M., Patten, A. – Bowman, P. J. (2001): When bad things turn good and good things turn bad: Sequences of redemption and contamination in life narrative, and their relation to psychosocial adaptation in midlife adults and in students. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27: 208–230. <https://doi.org/10.1177/0146167201274008>
- McWey, L. M. – Acock, A. – Porter, B. (2010): The impact of continued contact with biological parents upon the mental health of children in foster care. *Child Youth Serv. Rev.*, 32(10): 1338–1345. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2010.05.003>
- Moskovitz, S. (1983): *Love despite hate: Child survivors of the Holocaust and their adult lives*. New York: Schocken.
- Neagu, G. – Petrescu, C. (2017): *Methodology for working with young people in rural areas and within the child protection system*. <http://iccv.ro/sites/default/files/Methodology.pdf> (Utolsó letöltés: 2024. 01. 10.)
- Nelson, L. R. (2014): „Shaping” foster family communication: How communication sustains and functions in foster families. (Thesis) University of Missouri, URL: <https://mospace.umsystem.edu/xmlui/bitstream/handle/10355/44310/research.pdf?sequence=1> (Utolsó letöltés: 2024. 01. 10.)
- Nelson, L. R. – Horstman, H. K. (2016): Communicated meaning-making in foster families: Relationships between foster parents’ entrance narratives and foster child well-being. *Communication Quarterly*. <https://doi.org/10.1080/01463373.2016.1215337>
- Radke-Yarrow, M. – Brown, F. (1993): Resilience and vulnerability in children of multiple-risk families. *Development and Psychopathology*, 5: 581–92. <https://doi.org/10.1017/S0954579400006179>

- Ribiczey N. (2008): A rizikótényezőktől a protektív mechanizmusokig: a reziliencia fogalmának alakulása a pszichológiában. *Alkalmazott pszichológia*, X/1–2.: 161–171.
- Rutter, M. (2000): Resilience Reconsidered: Conceptual Considerations, Empirical Findings, and Policy Implications. In: Shonkoff, J. P. – Meisels, S. J. (eds.): *Handbook of Early Childhood Intervention*. Cambridge: Cambridge University Press, 651–682. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511529320.030>
- Rutter, M. (2007): Resilience, competence, and coping. *Child Abuse & Neglect*, 4: 321–338. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.02.001>
- Samuels, G. M. – Pryce J. M. (2008): „What doesn’t kill you makes you stronger”: Survivalist self-reliance as a resilience and risk among young adults aging out of foster care. *Children and Youth Services Review* 30: 1198–1210. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2008.03.005>
- Seifer, R. – Sameroff, A. J. – Baldwin, C. P. – Baldwin, A. (1992): Child and family factors that ameliorate risk between 4 and 13 years of age. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 31: 893–903. <https://doi.org/10.1097/00004583-199209000-00018>
- Vandervort, F. E. – Henry, J. – Sloane, M. A. (2012): Building Resilience in Foster Children: The Role of the Child’s Advocate. *Child. Legal Rts*, 3: 1–24.
- Wallerstein, J. S. – Kelley, J. B. (1980): *Surviving the breakup: How children and parents cope with divorce*. New York: Basic Books.
- Wallerstein, J. S. – Blakeslee, S. (1989): *Second chances: Men, women, and children a decade after divorce*. New York: Ticknor and Fields.
- Werner, E. E. – Smith, R. (1982): *Vulnerable but invincible: A study of resilient children*. New York: McGraw-Hill.
- Werner, E. E. – Smith, R. S. (1989): *Vulnerable but invincible: A longitudinal study of resilient children and youth*. New York: Adams, Bannister, Cox.
- Werner, E. E. – Smith, R. S. (1992): *Overcoming the odds: High risk children from birth to adulthood*. Ithaca, NY: Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/9781501711992>
- Werner, E. E. (1991): *The role of caring adults and religious coping efforts in the lives of children of alcoholics. Final Report to the Lilly Endowment, Inc., Indianapolis, IN.*
- Werner, E. E. (2000): Protective factors and individual resilience. In: Meisels, S. J. – Shonkoff, J. P. (eds.): *Handbook of early childhood intervention*. Cambridge: Cambridge University Press, 132–155. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511529320.008>

Új tendenciák a jólét kapcsán Napjaink jóléti modelljének szakirodalmi elemzése

Kovács Fruzsina

KOVÁCS FRUZZINA: DE Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program; kovacsfruzsi97@gmail.com

ABSZTRAKT A magyar jóléti állam működésének változása megannyi szakpolitikai elemzés kapcsán került előtérbe az elmúlt évek során. Számos kutató hívta fel a figyelmet a magyar modell tendenciózus átalakulására, sokan pedig kritikával illették a rendszer hangsúlyeltolódásait. A tanulmányunk célja annak vizsgálata, hogy szakirodalmi áttekintés mentén nevezhető-e Magyarország jóléti államnak egyáltalán, és ha igen, akkor a kormány szociálpolitikája milyen jóléti modellbe sorolható napjainkban. Elemzési szempontként Esping-Andersen három klasszikus jóléti állam alapfeltételét használtuk, és különböző tanulmányok mentén elemeztük a feltételek teljesülésének lehetőségét. Tanulmányunk konklúziója az, hogy a szociális jogok érvényesülésének, a piac okozta egyenlőtlenségek mérséklésének és az állam szerepének vizsgálata mentén a magyar modell típusbéli besorolása nem lehetséges, sőt az is megkérdőjeleződik, nevezhető-e Magyarország jóléti államnak egyáltalán?

Kulcsfogalmak: jóléti állam, szociális jogok, újraelosztás, egyenlőtlenség, jóléti paradoxon

New tendency in welfare. Literature analysis of today's welfare model

ABSTRACT The changing functioning of the Hungarian welfare state has been the subject of much policy analysis in recent years. Many researchers have drawn attention to the tendency of the Hungarian model to change, and many have criticised the system's shifting emphasis. The aim of this paper is to examine whether Hungary can be called a welfare state at all and, if so, which welfare model the government's social policy can be classified nowadays. As an analytical criterion, we used Esping-Andersen's three classical basic conditions of a welfare state and analysed the possibility of fulfilling these conditions along the lines of different studies. The conclusion of our study is that, in the light of the analysis of the enforcement of social rights, the reduction of market inequalities and the role of the state, it is not possible to classify the Hungarian model as a welfare state, and it is even questionable whether Hungary can be called a welfare state at all.

Keywords: welfare state, social rights, redistribution, inequality, welfare paradox

BEVEZETÉS

A jóléti állam szerepvállalása, szükségszerűségének politikai megítélése, illetve a társadalomban betöltött szerepe is lényeges változásokon ment keresztül a második világháborútól napjainkig (Tomka 2008). E változások középpontjában főként az a kérdés állt, hogy az állam milyen mértékben vegyen részt a piaci folyamatok kontrollálásában, és hogyan mozdítsa előre a társadalmi igazságosság érvényesülését. Jelenleg is nemzetközi közgazdaságtani és szociálpolitikai kutatások középpontjában áll az a kérdés, mennyire legyen hangsúlyos az állami beavatkozás mértéke, hogyan valósulhat meg a leghatékonyabban a szolidaritás elve a gyakorlatban,

illetve milyen jóléti politikai intézkedések mentén lehet előmozdítani a társadalmi egyenlőséget (Piketty 2015, Watson 2014, Atkinson 2019, Fraser 2016).

A nemzetközi vitákkal párhuzamosan a magyar társadalompolitika területén lezajló diskurzusok keretében is kiemelkedő téma a hazai jóléti állam működése, és az elmúlt évtizedben bekövetkezett számos változása. Napjainkban már az is a szakpolitikai viták tárgya, hogy mi minősül jóléti államnak, és a viták során körvonalazódó jellemzők alapján a 2010-es kormányváltás utáni változásokat követően nevezhető-e Magyarország jóléti államnak egyáltalán.

Vannak kutatók, akik megkérdőjelezik a jóléti állam klasszikus értelemben vett létezését napjaink Magyarországon (Pogátsa 2019), míg mások inkább a politikai ideológia, és ezzel együtt a szociálpolitika jobbrtolódását hangsúlyozzák (Csillag – Szelényi 2015, Szikra 2015, Kolosi – Szelényi – Tóth 2022). A szakmai diskurzusok középpontjában nem csupán a jóléti paradigma és annak értelmezése áll, hanem a magyar jóléti rendszer karaktervonásainak meghatározása is.

Az alábbi tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy az elmúlt évtizedben született írások keretében a hazai kutatók miként vélekednek a jóléti állam működéséről, mit gondolnak, Magyarországra érvényes-e még a jóléti állam meghatározás, és ha igen akkor az Esping-Anderdersen (1990) által meghatározott klasszikus jóléti állam tipológiát alapul véve milyen szociálpolitikai rendszerbe sorolják a magyar jóléti modellt, a legutóbbi kormányváltást követően.

Ahhoz, hogy a következő fejezetekben a szerzők által hangsúlyozott, napjaink magyar jóléti modelljére jellemző karaktervonásokat és az Esping-Andersen által definiált ideáltipikus jóléti modelleket összevehetjük, a tanulmány első részében röviden bemutatjuk a jóléti állam klasszikus típusait.

A JÓLÉTI ÁLLAM IDEOLÓGIÁJÁNAK FŐBB ELMÉLETI KERETEI

A jóléti államok tipizálását illetően számos elmélet született az elmúlt évszázad során. A tanulmány terjedelmének rövidege miatt mi a téma szempontjából leginkább releváns típusokat szeretnénk kiemelni.

Az egyik legfontosabb mérföldkő a különböző jóléti ideológiák kialakulásában a bismarcki, illetve beveridge-i biztosítási rendszerek létrejötte, melyek közül az első a későbbi konzervatív, míg a második a későbbi liberális szociálpolitikai modellnek lett alapvető ismertetőjegye.

A bismarcki modell lényege, hogy az egészségügyi ellátást, elsősorban a társadalombiztosítási rendszeren keresztül finanszírozzák. A szolgáltatások finanszírozása azokból a járulékokból valósul meg, melyeket a munkavállalók és munkaadók az egyén jövedelme alapján kötelezően befizetnek. A társadalombiztosítási rendszerben lehetséges a kimaradás abban az esetben, ha az egyén nem fizet járulékot. A bismarcki modell fő célja az egyenlő hozzáférés lehetőségének biztosítása, illetve a társadalmi szolidaritás megteremtése (Németh 2007).

Ezzel szemben a beveridge-i modell képviselői az egészségügyi ellátásokat járulékok helyett általános adókból finanszírozzák. A rendszerben nincs lehetőség a kívülmaradásra. A modell célja, hogy egészségügyi szolgáltatásokat nyújtson minden állampolgárnak rászorultság, nem pedig fizetőképesség alapján (Németh 2007).

Míg a Bismarck és Beveridge által létrehozott egészségügyi rendszerek konzervatív, illetve liberális elvek mentén valósították meg a szolidaritás elvét, addig Esping-Andersen tipizálása

alapján azt láthatjuk, hogy az európai jóléti ideológiák a kilencvenes évekre ennél jóval differenciáltabbakká váltak.

Esping-Andersen jóléti államokkal kapcsolatos elméletében tizenkét szempont alapján vizsgálja Európa országait, és e szempontok mentén sorolja be őket különböző szociálpolitikai modellekbe. Szempontjai közt szerepel az állami beavatkozás és az újraelosztás mértéke, a jóléti intézmények és magánbiztosítás szerepe, a szociális jogok alapja, illetve a szegénység mértéke a vizsgált országokban (Esping-Andersen 1990). A kutatás alapján Esping-Andersen három fő jóléti modellt körvonalaz: a konzervatív, a liberális, illetve a szociáldemokrata modellt. Az állami beavatkozás és újraelosztás mértéke a szociáldemokrata rendszerekben a legnagyobb, őket követik a konzervatív, majd liberális modellek. A jóléti intézmények szerepe a szociáldemokrata rendszerekben egyenlősítő, a konzervatív rendszerekben státuszmegőrző, míg a liberális rendszerekben piackorrigáló. A magánbiztosítás szerepe a liberális rendszerekben a legnagyobb, a konzervatív országokban korlátozott, míg a szociáldemokrata államokban kicsi. Ugyanilyen sorrendet vélhetünk felfedezni a szegénység mértékének vizsgálatakor is, mely a liberális országokban a legnagyobb, a konzervatív országokban mérsékelt, míg a szociáldemokrata rendszerekben alacsony (Esping-Andersen 1990).

Esping-Andersen három jóléti állam típusra fókuszáló modellje, a kétezres évek elején kiégszült a mediterrán, illetve kelet-közép-európai modellekkel (Cerami 2005, Fenger 2007, Gal 2010, Adascalitei 2012). A következőkben ezek jellemzőit is bemutatjuk néhány mondatban.

A mediterrán modellben elhelyezkedő országok – Portugália, Spanyolország, Görögország – sajátja, hogy a jóléti kiadások a többi európai országhoz viszonyítva relatíve alacsonyak, a rendszer pedig főként rászorultsági alapon szelektál. Az újraelosztás szempontjából a legfőbb jóléti juttatás szerepét az öregségi nyugdíj tölti be, emiatt gyakori jelenség a korai nyugdíjazás (Bonoli 1997). Mivel a biztosítási rendszer alapját a munkavállalók után befizetett járulékok képezik, jelentős a szakszervezetek szerepe, illetve a munkaképes korú népesség és a foglalkoztatás védelme (Orosz 2019). Az adott országok értékrendszerében kiemelkedő helyet foglal el a vallás és a család, az alapvető szükségletek kielégítésének felelőssége a kulturális sajátosságok révén tehát nem az államra, hanem a családra hárul (Gal 2010).

A kelet-közép-európai országok – Észtország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Szlovénia, Lettország, Bulgária, Csehország – modelljének alapvető ismérve, hogy ötvözi a korábbiakban ismertetett jóléti tipológiákat (Cerami 2009). Cerami szerint az adott országokban felismerhetők a klasszikus értelemben vett konzervatív szociálpolitikai jegyek. Kiemelkedő szerepe van a munkának és a biztosításnak, a pénzbeli ellátások keresetfüggők és rendkívül hangsúlyosak, az állam általi védelemhez pedig munkán keresztül vezet az út (Cerami 2005). Aidukaite mindemellett arra is felhívja a figyelmet, hogy bár a szociális védelem alapja a biztosítás, a közép-kelet-európai országokra a mediterrán modell karaktervonásaihoz hasonlóan jellemző, hogy a szociális kockázatok elleni védelemben a család szerepe a legfontosabb (Aidukaite 2010). A családi erőforrások középpontba kerülésére azért van szükség, mert a szociális ellátások szintje alacsony. Ezek az ellátások nem tudják biztosítani az alapvető szükségletek kielégítését, az elszegényedés kockázata pedig magas (Simonyi 2015).

Az Esping-Andersen tipológiájára épülő, s azt további két modellel kiegészítő jóléti állam tipológiától eltérő modellszerkezetet fogalmazott meg Yörük, Öker és Tafoya 2022-ben. A kutatók véleménye szerint napjaink OECD országainak piaccgazdasága négy jóléti rezsimtípust különböztet meg: az intézményi, a neoliberális, a populista és reziduális rendszereket

(Yörük – Öker – Tafoya 2022). Az állam az újraelosztást mind a négy rezsimtípusban más és más módon hajtja végre. Míg az intézményes jóléti államok az univerzális alapokon járó szociális programokat helyezik előtérbe, addig a neoliberális rezsimek a piaci mechanizmusokra támaszkodva rászorultsági elv mentén valósítják meg a redisztribúciót. A reziduális jóléti államok – melyek már inkább csak Kelet-Európában fellelhetők – korlátozott szociális védelmet és juttatásokat biztosítanak, a populista rendszerek pedig célzott szociális programokra támaszkodva biztosítanak előnyöket a társadalom egy-egy jól körül határolható csoportjának (Yörük – Öker – Tafoya 2022).

A fent felsoroltak alapján azt láthatjuk, hogy számos olyan elmélet született az évtizedek során, mely a jóléti állam főbb típusait hivatott meghatározni. A legtöbb kutató alapvető elemzési dimenzióként használta az állam szerepét, az újraelosztás során alkalmazott szelekció módszerét, illetve a szolidaritás megvalósulásának módját. Az említett elemzési dimenziók pedig megannyi szociálpolitikai kutatás alapjául szolgáltak a továbbiakban. A következőkben ezeket az elemzési dimenziókat vesszük górcső alá néhány, az utóbbi nyolc évben született tanulmány segítségével, de előbb kitérünk az elemzés módszertanára.

A TANULMÁNY MÓDSZERTANA

Az alábbi tanulmány a hazai szociálpolitikai folyamatokat értelmező magyar szakirodalom szisztematikus elemzésére tesz kísérletet. Az áttekintés során törekszünk a kiválasztott írások mintáinak és tendenciáinak felvázolására, kiemeljük a közös témákat, következtetéseket, illetve a szerzők által azonosított eltéréseket. A szisztematikus áttekintés és kritikai elemzés mélyebb betekintést tesz lehetővé a jóléti állam karaktervonásainak megragadására irányuló kutatásokba (Webster – Watson 2002).

Jelen tanulmány készítése során azok az írások kerültek az elemzés fókuszába, melyek a jóléti állam működésére, jellemzőinek alakulására vonatkozóan törekedtek meghatározó sajátosságok azonosítására. Az elemzésbe bevont tanulmányok kiválasztása tematikus leválogatással történt. A keresést a Google Scholar online felületen elérhető írások körében szerveztük. A tematikus leválogatás során a keresőfogalmak az alábbiak voltak: *jóléti állam, újraelosztás, szociálpolitika, jóléti modell*.

A keresést követően 916 darab találatot szűrt ki az online rendszer (miután a kutatások publikálásának dátumát 2015 utánra szűkítettük, 359 darab vizsgálандó írásunk maradt). A rendelkezésünkre álló írásokból azok a kutatások kerültek kiválasztásra, melyek a leggyakrabban hivatkozott kutatók által íródtak, és amelyek a téma szempontjából legfrissebb adatbázisokkal dolgoztak.

A tanulmányok elemzését három Esping-Anderseni tipizálásból (Esping-Andersen 1990) kölcsönzött szempont alapján valósítottuk meg, így kutatásunk fókuszában azok az írások maradtak, melyek az alábbi elemzési szempontok mentén vizsgálták a 2010 utáni korszak magyar szociálpolitikáját:

- szociális jogok biztosítása a dekommodifikáció hangsúlyozásával,
- a piac okozta egyenlőtlenségek kezelése a jóléti újraelosztás során,
- az állam, piac és egyén szerepének szabályozása.

A következőkben annak elemzésére tettünk kísérletet, hogy az Esping-Andersen által megadott három alapkritérium a vizsgált tanulmányok mentén teljesül-e napjaink Magyarországon.

SZOCIÁLIS JOGOK BIZTOSÍTÁSA ÉS DEKOMMODIFIKÁCIÓ 2010 UTÁN

Ahhoz, hogy a hazai kutatók meglátásait összegezzük annak kapcsán, hogy hogyan alakult a szociális jogok biztosítása a 2010-es kormányváltást követően, először röviden tisztáznunk kell a szociális jogok fogalmát.

Szociális jognak minősül minden olyan jog, melyet újabb generációs jogok nevezünk, s amely az emberi méltóság védelmével kapcsolatos. Ide tartozik például az oktatáshoz, lakhatáshoz, egészségügyi ellátáshoz való jog (Dirnóczki 2019). A fejezet terjedelmének rövidege miatt arra nem nyílt lehetőségünk, hogy az összes szociális joggal kapcsolatos kutatást megvizsgáljuk, ezért kiválasztottuk azt az egy alapjogot, amellyel az elemzésbe vont tanulmányok szisztematikus kiválasztása során a leggyakrabban találkoztunk. Ez az alapjog pedig nem más, mint a lakhatás.

A lakáspolitikát vizsgáló tanulmányok területén leggyakrabban használt elemzési dimenzió a finanszírozás bizonyult, így mi is ennek mentén kívántuk górcső alá vonni a kiválasztott tanulmányokat. Az Esping-Andersen jóléti államokra vonatkozó tipizálása alapján a szociális jogok – tehát többek között a lakhatás jogának – garantálása a szociáldemokrata modellben alanyi jogon jár, a konzervatív modellben munkavégzéshez, míg a liberális modellben rászorultsághoz kötött (Esping-Andersen 1990). A következő tanulmányok mentén azt fogjuk vizsgálni, hogy a hazai kutatók meglátásai alapján, a magyar jóléti rendszer a lakhatás biztosítása mentén milyen modellbe sorolható, illetve tekinthető-e jóléti rendszernek egyáltalán.

Kolosi, Szelényi és Tóth 2022-ben megjelent írása szerint a magyar lakáspolitikát 2010 után, finanszírozási szempontból főleg a társadalom felsőbb tizedeinek kedvez, mivel az elmúlt évtizedekben az ingatlanpolitika inkább szolgálta a befektetés célú épületek létrehozatalát, mintsem a szociális jogok garantálását (Kolosi – Szelényi – Tóth 2022). A kutatók elemzik, hogy bár a lakásárak emelkedése növeli az ingatlanok értékét és ezáltal a tulajdonosok vagyonát, ezek az ingatlanok főként a felsőbb társadalmi rétegek kezében összpontosulnak. Kiemelik továbbá, hogy az átlag középosztály számára megfizethető, alacsonyabb minőségű ingatlanok, jellemzően olyan területen helyezkednek el, ahol a lakásárhoz hasonlóan a szociális szolgáltatások színvonala is alacsony. A lakhatás tehát nem garantált alanyi jogon minden állampolgár részére, a kormány által eszközölt szelekció nyertesei pedig a felsőbb társadalmi rétegek.

A fenti kutatáshoz hasonló eredményekre jutott Gagy, Jelinek és Pósfai is, akik egy 2019-ben megjelent cikkükben azt taglalják, hogy a hazai lakáspolitikát finanszírozása, a szociális jogok garantálását és a társadalmi reprodukciót, vagy a tőke profit újratermelődését szolgálja-e (Gagy – Jelinek – Pósfai 2019). A kutatók eredményei szerint a 2010 után lakáspolitikát szinte kizárólag az építőipar, és azon keresztül a felsőbb társadalmi rétegeket célozza, a perifériára szorult szegényebb rétegek pedig kiszorulnak. Az állam nem kíván hangsúlyt fektetni a szegényebb társadalmi csoportok lakhatásának finanszírozására, sőt a tanulmány azt is leírja, hogy az otthonteremtési programokba illeszkedő intézkedések az építőiparon keresztül felhalmozódó tőkét, a rezsimhez közelálló oligarchák irányába terelik, a középosztálynak szóló

támogatások pedig ezt a folyamatot hivatottak elősegíteni (Gagyí – Jelinek – Pósfai 2019). A tanulmány kimondja tehát, hogy a magyar lakáspolitikai erősen szelektál, viszont nem a liberális rendszerekre jellemző kritériumok mentén, hanem a munkavégzés mentén megszerezhető anyagi helyzet alapján.

Elek és Szikra is a fentiekhez hasonló eredményekre jutott, a CSOK mint otthoneremtési támogatás vizsgálata kapcsán (Elek – Szikra 2018). A kutatók eredményei alapján a CSOK és az ahhoz hasonló finanszírozású támogatások mind az építőipar élénkítését és az anyagi szempontból jobb helyzetű társadalmi csoportokat célozzák. Elek és Szikra tanulmányukban arra is kitérnek, hogy az otthoneremtési programokkal párhuzamosan a kormány 2015-ben megszüntette a lakásfenntartási támogatásokat és az adósságkezelési szolgáltatásokat. A cikk szerint jelenleg nem pusztán a szociális jogok garantálása az, ami megkérdőjelezhető, de a jelenlegi rezsim lakáspolitikája egyenlő a szegényellenességgel (Elek – Szikra 2018).

Szintén a szegényekkel, azon belül is hajléktalanokkal kapcsolatos attitűdöt vizsgálja Szőőr-Fülöp Luca, illetve Csoba Judit 2023-ban megjelent munkája. A tanulmány azt taglalja, hogy hogyan alakultak át a jóléti állam szociális garanciái a sérülékeny társadalmi csoportok körében. A vizsgálat kiterjed a hajléktalanokkal kapcsolatos diskurzusokra is (Szőőr-Fülöp – Csoba 2023). A kutatás szerint lényeges eltérés figyelhető meg a kormánypárti, illetve ellenzéki sajtóorgánumok hajléktalanokkal kapcsolatos diskurzusában. Míg a kormánypárti lapok főként pejoratív jelzőkkel illetik a társadalom utcákon élő tagjait, addig az ellenzéki lapok cikkeinek fókuszában a szociális jogok hiánya áll. A hatalomnak alávetett sajtóorgánumok elősegítik a hajléktalanoktól való félelem térnyerését, hangsúlyt helyeznek a deviáns viselkedésre, és elősegítik a stigmatizációt. A tanulmány egyik konklúziója, hogy a kirekesztő mechanizmus elősegítése, illetve a megbélyegzés jól körülhatárolható a közéletet érintő médiában, így a hajléktalanok szociális jogai ezzel még inkább sérülnek (Szőőr-Fülöp – Csoba 2023).

A fenti tanulmányok elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy a lakhatáshoz való jog semmiképp nem garantált alanyi jogon minden állampolgár számára, hiszen az alsóbb társadalmi rétegek kiszorulnak a lakáspolitikai intézkedések kedvezményezett köréből (Kolosi – Szélényi – Tóth 2022, Gagyi – Jelinek – Pósfai 2019, Elek – Szikra 2018, Szőőr-Fülöp – Csoba 2023). Mivel a lakhatás és a hozzá hasonló szociális jogok leginkább a piacon megvásárolhatók, az egyén piactól való függése erős, a dekommodifikáció szerepe pedig ebből kifolyólag rendkívül gyenge. Kérdés, hogy ha a dekommodifikációnak gyakorlatilag minimális szerepe van napjaink szociálpolitikájában, akkor nevezhetjük-e a magyar rendszert jóléti államnak egyáltalán? Az elemzett tanulmányok mentén nem zárhatjuk ki teljesen, hogy a magyar rendszer beilleszkedik valamely ismertetett tipológiába, mivel a kormány különböző támogatások által igyekszik hozzájárulni az egyes társadalmi csoportok lakhatásához, viszont a támogatott csoportok lehatárolását egy szokatlan szelekciós mechanizmus mentén hajtja végre.

A rendszer nem érint alanyi jogon mindenkit, és nem is rászorultsági alapon szelektál, hiszen éppen azok esnek ki a szociális védőhálóból, akiknek leginkább igényük lenne a közösség támogatására. Ez alapján tehát a hazai jóléti állam nem tekinthető szociáldemokratának, és semmiképp nem liberális. A 2010 utáni magyar jóléti rendszerhez a lakáspolitikai finanszírozása alapján leginkább közelálló jóléti ideológia a konzervatív, mivel jövedelem- és státuszfüggő az, hogy az egyén milyen mértékben képes hozzáférni a lakhatási támogatásokhoz, viszont ezzel együtt azt is fontos kiemelni, hogy ez a fajta szelekció csak a felsőbb társadalmi rétegek státuszát konzerválja, ez az ismérv pedig, egyetlen Esping-Anderseni modellnek sem sajátja.

PIAC OKOZTA EGYENLŐTLENSÉGEK KEZELÉSE A JÓLÉTI ÚJRAELOSZTÁS SORÁN

A továbbiakban olyan kutatásokat elemzünk, melyek a 2010 utáni állam redisztribúció elemzésére fókuszálnak. A következő tanulmányok vizsgálata során, a korábbiakhoz hasonlóan ismét az Esping-Andersen jóléti modellekre vonatkozó tipizálást fogjuk vezérfonalként használni. A szóban forgó kutatás kimondja, hogy a redisztribúció mértéke a szociáldemokrata rendszerekben jelentős, a konzervatív rezsimekben közepes, míg a liberális országokban alacsony. Ezzel együtt szintén fontos szempont, hogy az újraelosztást megvalósító jóléti intézmények a szociáldemokrata rendszerekben egyenlősítő, a konzervatív rezsimekben státuszmegőrző, míg a liberális országokban piackorrigáló szerepet töltenek be (Esping-Andersen 1990). A következőkben e szempontok alapján elemezzük azt, hogy a magyar kutatók mit gondolnak, a redisztribúció mentén sorolható-e valamely modellbe napjaink Magyarországa.

Az utóbbi nyolc év egyik kiemelendő kutatása Krekó, Érös és Greskovits 2021-ben publikált írása, mely az adórendszer és az újraelosztás kapcsolatát vizsgálja. A tanulmány ismerteti, majd elemzi az adóreform (2011–2013) keretében bevezetett egykulcsos adórendszert, és leírja annak egyenlőtlenségekre kifejtett hatásait. A kutatók amellet érvelnek, hogy az új rendszer a magas jövedelműeknek, illetve a sokgyermekes családoknak kedvező, viszont a gyermektelen, alacsony jövedelemmel rendelkező személyeknek kedvezőtlen. A tanulmány szerint a családi adókedvezmény minimálisan változtat az átlagos adóterhelés eloszlásán, a rendszer pedig a legfelsőbb jövedelmi tized három- vagy többgyermekes családjainak kedvez leginkább (Krekó – Érös – Greskovits 2021). A kutatás kiemeli, hogy az egykulcsos adórendszeren keresztül a kormány ugyanolyan mértékben von el jövedelmet a felső és az alsó társadalmi rétegektől, a családi adókedvezményen keresztül megvalósuló redisztribúció azonban az alsó és felső jövedelmi decilisek esetében már nem egyformán kedvező. Az egysávos jövedelemadó keretében működő transzferek az egyenlőtlenséget nem csökkentik, hanem növelik, mert a legfontosabb transzferforma, a családi adókedvezmény nem az alsó, hanem a felső jövedelmi tizedeknek előnyös. Ebben az esetben az újraelosztás tehát legjobb esetben is csupán státuszmegőrző, melynek előnyeit a jól kereső, felső jövedelmi tizedekhez tartozó többgyermekes családok élvezik.

Ezt az álláspontot erősíti Bogdán Gergely egy 2019-ben publikált írása is, amelyben a magyarországi jövedelmi egyenlőtlenségek kialakulásának okát vizsgálja. A kutató a tanulmány során külön fejezetet szentel az állami befolyás és az újraelosztás mértékének, illetve hatásának. Bogdán négy különböző terület – oktatáspolitiká, munkaerőpiaci szabályozás, adórendszer és szerzett járadékok – vizsgálata mentén arra a következtetésre jut, hogy többek között az egyenlőtlen újraelosztásnak köszönhetően az elmúlt évtized során nőttek a jövedelmi egyenlőtlenségek Magyarországon, a középosztály vásárlóereje pedig csökkent (Bogdán 2019). A kutató érvként sorakoztatja fel az oktatáspolitikára szánt GDP csekély mértékét, a közfoglalkoztatásban dolgozók rendkívül alacsony bérét, az egysávos adórendszert, illetve a szerzett járadékok egyenlőtlen megoszlását (Bogdán 2019).

Bogdán szerint bár az állami újraelosztás mértéke jelentős, a jóléti intézmények szerepe pedig státuszkonerváló, a társadalmi pozíció megőrzésének lehetősége mégis pusztán a felsőbb jövedelmi tizedek kiváltsága, hiszen az újraelosztás mértékének ellenére a középosztály vásárlóereje egyre csökken, az elszegényedés kockázata pedig évről évre nő (Bogdán 2019).

Vastagh egy 2016-os tanulmányában szintén a redisztribúció szerepét vizsgálja a nyugdíjak, a szociális szolgáltatások, az adórendszer, a foglalkoztatás és a családtámogatások vonatkozásában (Vastagh 2016). A kutató, főként nemzetközi összehasonlítás segítségével igyekszik keretbe helyezni a magyar szociálpolitika 2010 utáni változásait, és a következő eredményekre jut. A magyar jóléti állam a korábbi nyugat-európai válságban lévő jóléti államokhoz hasonló tendenciákat követ, tekintve, hogy a rendszer, a dekommodifikációtól a rekommunikáció irányába tolódik. Az állam a különböző szociális transzfereken keresztül főként a jómódú, és az arra érdemes állampolgárokat segíti, és a társadalom sérülékenyebb és kiszolgáltatottabb rétegein takarékoskodik. Ezzel együtt Vastagh azt is kijelenti, hogy bár az állam, gyakorlatilag szelektív módon válogatja meg a támogatásra érdemeseket, mégis nagy szerepet játszik abban, hogy a hazai gyenge magángazdaságból fakadó alacsony foglalkoztatást kompenzálja, és az ezzel együtt járó esetleges szegénységet megakadályozza. A tanulmány összegzésében a kutató nagy hangsúlyt fektet az újraelosztás belső struktúrájára. Vastagh szerint a redisztribúció mértékét nem a rendelkezésre álló pénzmennyiség határozza meg, hanem az állam politikai akarata annak kapcsán, hogy a rendelkezésre álló tőkéből kinek, és milyen mértékben jutnak támogatásokat (Vastagh 2016).

Szintén a jóléti újraelosztás működését vizsgálja Szikra Dorottya egy 2018-as tanulmányában, és Vastagghoz hasonlóan ő is kitér az „érdemesség” napjainkban betöltött szerepére. A vizsgálat során a kutató a nyugdíjrendszer és családpolitikai reformok elemzésén át igyekszik azt bemutatni, hogy a kormányváltást követő újraelosztás kevésbé fókuszál az egyenlőtlenségek tompítására, annál inkább a „dologtalanok” megbüntetésére. Szikra a tanulmány első fejezetében a nyugdíjrendszer változásaira fókuszál, kiemelten részletezve a 2012-es nyugdíjreform intézkedéseit, melyeknek hatására a jövedelmi különbségek nőttek. A második fejezetben a hangsúly a családpolitikai intézkedésekre helyeződik. Szikra kiemeli a 2011-es sarkalatos törvényt – melyek kimondják, hogy a családpolitikát el kell választani a rászorultsági alapon működő szociálpolitikától –, szemlélteti a családi pótlék és a családi adókedvezmény kettősségének problematikáját, majd bemutatja a jobb anyagi helyzetű családok – az arra érdemesek – jutalmazó politikáját a GYED, a GYED-Extra, illetve egyéb családpolitika támogatások (CSOK, Babaváró hitel) ismertetésén át. A tanulmány összegzése szerint szokatlan módon épp az újraelosztás révén, a társadalmi különbségek nőnek, az univerzális ellátásokról a hangsúly pedig a szelektív diszkrecionális ellátások irányába tolódik (Szikra 2018).

Szikrához hasonlóan szintén az érdemesség-érdemtelenség megítélésének problémáját helyezi fókuszba Csillag és Szelényi 2015-ben publikált tanulmánya, mely a 2010 utáni magyar politikai ideológia keretbe helyezésén át vizsgálja az újraelosztás működését napjainkban. A kutatók szerint a kormányváltás utáni politikai ideológia egyfajta sajátos jobboldali konzervativizmus, melyet posztkommunista tradicionalizmusként is definiálhatunk (Csillag – Szelényi 2015). Az eszközölt ideológia legfőbb jellemzője, hogy határozottan elválasztja az „érdemes dolgozókat” a „lustáktól és dologtalanoktól”, és gyakorlatilag kizárja az újraelosztás egyes csatornáiból azokat, akik nem érdemlik meg az állam segítségét. Mivel az ideológia mentén az arra érdemtelenség nem szolgálnak rá a közösség támogatására, ezért az újraelosztás is az arra érdemesekre fókuszál, a társadalom azon tagjaira, akik az adott eszméknek megfelelően beilleszkednek a munka alapú társadalom ideológiájába, és a hagyományos családmodellek fenntartásába (Csillag – Szelényi 2015).

Csillag és Szelényi kutatása rávilágít egy a fejezetünk szempontjából kiemelkedő momentumra, mégpedig arra a tényre, hogy a 2010 után magyar szociálpolitikában az érdemesség, így a támogatások alapját is, a munka képezi. Ezt az Esping-Anderseni tipizálás mentén akár konzervatív jegyként is definiálhatnánk, hiszen a konzervatív modell sajátja, hogy a szociális jogok munkavégzéshez kötöttek (Esping-Andersen 1990). Viszont a kontinentális modell a hazai esetben ilyen formában azért nem érvényesül, mert a 2010 utáni magyar munkaerőpiac nem minden szegmense biztosít a munkavállalónak olyan státuszt, mely megfelelő lenne az adott szociális transzferek igénybevételére. A rendszer nem számol a fekete foglalkoztatás mértékével, az alacsony jövedelmekkel, melyek kizárják a munkavállalót a családtámogatási transzferek igénybe vevőinek köréből, nem számol a nők kritikus munkaerőpiaci helyzetével, vagy épp a támogatások összegét tendenciózusan megelőző ingatlanárakkal. Tehát annak ténye, hogy az egyes szociális transzferek csak a foglalkoztatáson keresztül elérhetőek, egyenlő azzal, hogy a társadalom egy határozott szelete nem érintette az állam általi redistribúciónak, függetlenül attól, hogy az újraelosztás mértéke jelentős, vagy sem.

A fenti tanulmányok mentén az láthatjuk, hogy a magyar kutatók hasonlóan vélekednek a 2010 utáni újraelosztó mechanizmusokat illetően. A kormányváltást követő redistribúció főként az érdemesek jutalmazására, nem pedig a szegénység mérséklésére fókuszál, az újraelosztásból pedig paradox módon épp azok esnek ki, akik leginkább rászorulnának a közösség támogatására (Krekó – Erős – Greskovits 2021, Bogdán 2019, Vastagh 2016, Szikra 2018, Csillag – Szelényi 2015). A piac okozta egyenlőtlenségek kezelése nem mérséklődik a redistribúció által, sőt, a kormány intézkedései még inkább elősegítik a társadalmi szakadékok mélyülését. A rendszer nem piackorrigáló és nem is egyenlősítő. Az állami újraelosztás mértéke nagy, viszont a jóléti intézmények kizárólag a felsőbb jövedelmi tizedek státuszát hivatottak megőrizni. Bár az alacsony mértékű, de célzott újraelosztás is lehet egyenlősítő, és a jelentős mértékű jövedelmi transzferek is betölthetnek piackorrigáló szerepet, a magyar rendszerre egyik modell sem érvényes. Nincs olyan a magyar modellhez hasonló ismert rendszer, melyben az állam a szociális transzfereken keresztül kifejezetten a jómódúakat segítené, ahogy olyan rendszer sincs, ahol a szelektálás módját az érdemesség határozza meg. A magyar modellben a jóléti államok egyik alapfeladata, a piac okozta egyenlőtlenség korrigálása a redistribúció útján nem teljesül. Így a jóléti államnak mint modellnek az érvényesülése kérdőjeleződik meg.

AZ ÁLLAM, PIAC ÉS EGYÉN SZEREPÉNEK SZABÁLYOZÁSA

A kutatás elméleti fejezetében összegeztük, hogy az állam, egyén és piac szerepének hangsúlyossága, minden esetben az adott ország szociálpolitikai modelljének függvénye. Egyes rendszerekben az állami gondoskodás mértéke mérvadóbb, míg máshol a szabadpiac és a piacon önállóan megszerezhető javak jutnak nagyobb szerephez. A következő fejezetben azt vizsgáljuk, hogy a hazai kutatások eredményei alapján a három szereplő közül ki dominált inkább az elmúlt évtized során, és elemezzük, hogy ezek alapján Magyarország milyen szociálpolitikai modellbe sorolható, de előbb néhány mondat erejéig ismét kitérünk a korábban is mankóként használt tipizálásra.

Esping-Andersen eredményei mentén azt láthatjuk, hogy az állam szerepe a szociáldemokrata rendszerekben jelentős, a konzervatív rezsimekben közepes, míg a liberális országokban

alacsony. A család szerepe a konzervatív modellben leginkább kiemelkedő, a liberális rendszerek az egyénre helyezik a fókuszot, a szociáldemokrata országokban pedig főként a közösség, tehát az állam jut a legjelentősebb szerephez, illetve felelősséghez (Esping-Andersen 1990).

Kutatásunk jelen elemzési dimenziójának szempontjából az egyik legkiemelkedőbb tanulmány, Mózer Péter, Tausz Katalin és Varga Attila 2015-ban publikált írása. A tanulmány a segélyezési rendszer változásait taglalja a 2010-es kormányváltást követően, és arra a kérdésre keresi a választ, hogy a segélyezési rendszer mennyire szolgálja napjainkban a szegénység enyhítését (Mózer – Tausz – Varga 2015). Az írás nem konkrétan az állam szerepének pozicionálására koncentrál, viszont a segélyezés változásának vizsgálatához sorra veszi az összes releváns törvényt, melyek alapján kiolvasható, hogy az állam kevésbé kíván részt venni a peremhelyezett csoportok alapvető szükségleteinek kielégítésében, mint korábban (Mózer – Tausz – Varga 2015).

Az elemzés során a kutatók az alábbi következtetésekre jutnak. A központi költségvetésből segélyezésre juttatott források 2010 óta évről évre alacsonyabbak, a segélyezési struktúra változása miatt – a kormányzati felelősség fokozatos leépítése miatt – a rendszer egyik legnagyobb veszélye a túlzott diszkrecionalitás. A deklarált törvények mentén látható, hogy az állam az alapvető szükségletek kielégítésének felelősségét igyekszik az állampolgárra helyezni, és azt szeretné elősegíteni, hogy az állampolgár a piacon megtalálható javak megszerzésére önállóan legyen képes. A közösség csak akkor kíván segíteni az egyénnek, ha az a munkaerőpiacon nem boldogul, és ha „nem kap munkát még a közfoglalkoztatás keretén belül sem” (Varga Mihály 2014). A kutatás szerint az említett elvet kitűnően szemlélteti az „Út a munkába program”, a „bérpótló juttatás”, vagy a „foglalkoztatás helyettesítő támogatás” elnevezése is (Mózer – Tausz – Varga 2015). Összességében tehát az írás során a kutatók amellett érvelnek, hogy az államról a hangsúly az egyénre tolódik, ha pedig az egyén képtelen alapvető szükségleteinek kielégítésére, akkor az állam a segélyezési rendszeren keresztül inkább igyekszik a munkahelyszerzést motiválni, mintsem az egyén szociális szükségleteit kielégíteni.

Hasonló következtetésekre jut Szikra Dorottya 2018-ban publikált írásában, melyben a kutató a nyugdíjrendszer és a családtámogatási rendszer reformjának elemzésén át vizsgálja a magyar jóléti rendszer átalakulását (Szikra 2018). A tanulmány elméleti keretében Szikra az Európai Szociális Modellt veszi alapul, és annak alapvető pillérjeihez igyekszik illeszteni a magyar szociálpolitika 2010 óta deklarált ideológiáját. A nyugdíjrendszert érintő változásokat taglaló fejezetben a kutató a magánnyugdíjvagyon államosításán, a rokkantnyugdíjak kivezetésén, és az előrehozott nyugdíjazás megszüntetésén át szemlélteti, hogy bár a nyugdíjrendszer gazdasági fenntarthatósága megvalósult 2010 után, a nyugdíjasok közötti jövedelmi különbségek nőttek. Szikra nagy hangsúlyt fektet arra, hogy 2010 után a nyugdíjak mértéke főként a munkaerőpiacon betöltött szerep és az ott megszerzett jövedelem függvénye, és az állami kompenzáció és szolidaritás pedig egyre inkább háttérbe szorul azoknál az egyéneknél, akik nem képesek önállóan, a piaci elvek mentén jövedelmet és státuszt biztosítani maguknak idős korukra (Szikra 2018).

Hasonló következtetésre jut a családtámogatási rendszerek elemzésekor a tanulmány második fejezetében. Kiemeli, hogy mivel a családok támogatásának egy legalapvetőbb eszköze a családi adókedvezmény, ezért a munkaerőpiacról kiszorult családok gyermekei ugyanúgy ki-szorulnak a támogatási rendszerből is (Szikra 2018).

Szikra elemzésében amellet érvel, hogy a nyugdíj összegének mértékéért és a családi adókedvezmény mértékéért egyaránt az egyén a felelős. A piacon betöltött szerep függvénye az, hogy az egyén a munkája révén milyen jövedelemhez képes hozzájutni, és hogy e jövedelem mentén később milyen nyugdíjra, illetve adókedvezményre számíthat. Az állampolgár tehát minden körülmények között a piacra kényszerül. A közösség szolidaritása és az állami jelenlét a szociális jogokkal együtt háttérbe szorul, helyét pedig a liberális ideológia mentén központi helyet elfoglaló piacon való versenyeztetés veszi át.

Szintén a piac szerepét, azon belül is a munkaerőpiac integrációs mechanizmusait vizsgálta Illéssy, Huszár és Csizmadia egy 2017-ben megjelent kutatása. A tanulmány munkaerőpiaci statisztikák és adatok segítségével elemzi a 2010 utáni foglalkoztatáspolitikai egyes társadalmi csoportokra vetített hatásait. A kutatás alapvetően kimondja, hogy a kormányváltás óta regnáló hatalom a munka alapú társadalom eszménye mentén, főként a munkaerőpiacon kívánja megvalósítani a társadalmi integráció előmozdítását és nem saját feladatként tekint arra (Illéssy – Huszár – Csizmadia 2017). A munkaerőpiacra terelés érdekében az állam egyre gyengébb szociális védelmet biztosít azoknak a személyeknek, akik kiesnek a piacról. Bár a kormány kijelentései szerint a munkaerőpiaci státusz szavatolja az alapvető szükségletek kielégítésének feltételeit, a tanulmány szerint a jövedelmi szegénység ugyanúgy érinti a foglalkoztatottak tábort is, mint a munkanélkülieket. Ugyanez a helyzet a relatív szegénységi ráta alakulásának terén is (Illéssy – Huszár – Csizmadia 2017).

Illéssy, Huszár és Csizmadia tanulmánya is világosan kimondja, hogy az állam munkaerőpiaci politikájában leginkább a piacra és a piacon betöltött szerepre kíván hangsúlyt fektetni. A kormány itt tervezi megvalósítani az alapvető integrációt, ez az a tér, melyen keresztül a jóléti transzferekhez való hozzáférést biztosítja, és itt kívánja megvalósítani az általa vélt társadalmi igazságosság elvét. Szikra kutatásához hasonlóan a fenti írás is rávilágít, hogy a jelenlegi rendszer legnagyobb problémája az, hogy a munkavégzés nem képes garantálni az alapvető szükségletek kielégítését, és még kevésbé képes garantálni a társadalmi státusz pozitív értelemben vett konzerválódását. A magyar modellben az egyén nem minden esetben jut szociális garanciákhoz a piacon, ha pedig képtelen az önálló és gazdasági szempontból kifizetődő munkavégzésre, az állam nem biztosít számára olyan szociális hálót, melynek segítségével visszaintegrálódhatna ugyanebbe a rendszerbe.

A fent elemzett tanulmányok mentén azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az állam a szociális garanciák biztosítása helyett azok szavatolását a piacra bízza, a piacon megvásárolható jogok viszont nem mindenki számára elérhetők. Az állam egyre kevésbé kíván részt venni az állampolgárok piaci szerepének erősítésében is, hiszen a képessé tétel alapvető pillére lenne az oktatáspolitikai és az egészségügy fejlesztése. A piac ilyen mértékű dominanciája a liberális jóléti rezsimnek sajátja, viszont a liberális rendszerek rászorultsági alapon szelektálnak, és az állam által létrehozott szociális védőháló segítségével próbálják visszaintegrálni a társadalom azon tagjait, akik a piaci keretektől kiszorulnak. Ez a tendencia viszont hazai viszonylatban nem valósul meg.

A fenti tanulmányok alapján Magyarországon az egyén magára marad, és szinte kizárólag a saját felelőssége munkaerőpiaci státuszának kialakítása és esetleges integrálása, ennek a felelősségnek a terhe pedig nemcsak az állampolgárt nyomorítja meg, de a gazdasági versenyképességet is gátolja, többek között a piac kárára.

Az Esping-Anderseni tipizálás alapján és a piac, állam és egyén szerepének elemzése mentén Magyarország tiszta szociálpolitikai besorolása nem lehetséges. A rendszer leginkább a liberális rezsimre jellemző jegyekkel rendelkezik, viszont még a liberális modellekben is nagyobb mértékben biztosított az alapvető szükségletek kielégítése, mint Magyarországon. Így tehát a továbbiakban is kérdés, hogy a fenti szempontrendszer alapján hazánk jóléti állama egyáltalán?

ÖSSZEGZÉS

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy megvizsgálja, hogyan vélekednek a magyar szakpolitikai elemzések Esping-Andersen jóléti állam alapfeltételeinek és tipológiájának hazai érvényesülését illetően. A kutatás során 2015 után publikált tanulmányokat vontunk górcső alá, és arra kerestük a választ, hogy az Esping-Andersen által ismert tipizálás mentén milyen modellbe sorolható a hazai jóléti állam a 2010-es kormányváltás után, és jóléti államnak minősül-e egyáltalán.

Elemzési szempontként Esping-Andersen három jóléti államra vonatkozó alapfeltételét, a szociális jogok biztosítását, a piac okozta egyenlőtlenségek kezelését, és az állam-piac-egyen szerepének hangsúlyozását használtuk, és olyan tanulmányokat elemeztünk, melynek középpontjába az alábbi kérdések vizsgálata került. Az elemzés során a következő eredmények születtek.

A vizsgált kutatások alapján Esping-Andersen három jóléti alapfeltételének teljesülése nem követhető világosan a magyar jóléti modell elemzése során 2010-et követően. A szociális jogok biztosítása nem garantált a társadalom egészére nézve, és bár a jogokkal érintett célcsoport lehatárolásának módszere leginkább a konzervatív tipológiához hasonló, a kontinentális modellre jellemző közepes mértékű dekommodifikáció mégsem érvényesül a szociális jogok biztosítása révén. A piac okozta egyenlőtlenségek kezelése nem csupán nem mérséklődik, hanem egyenesen növekszik az állami beavatkozás és a jóléti újraelosztás módszere által, tehát Magyarország modellbéli besorolása ez alapján az ismérv alapján sem lehetséges. Az állam, egyén és piac hármását vizsgálva a fenti tanulmányok alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a rendszer a hangsúlyt az egyénre fekteti, viszont az egyén szerepe oly mértékben kiemelkedő, amely tendencia már a liberális tipológiára sem tekinthető jellemzőnek.

Körössényihez (2015) csatlakozva talán kimondhatjuk, hogy a magyar szociálpolitikának valóban nincs saját ideológiája, és nem sorolhatjuk azt kategorikusan egyetlen jóléti modellbe sem, ez alapján pedig kérdéssé válik, hogy valóban klasszikus értelemben vett jólétet eredményez-e azoknak az elveknek és ideológiáknak az érvényesítése, melyet napjaink szociálpolitikája képvisel.

IRODALOM

- Atkinson, A. (2019): *Measuring Poverty Around the World*. Princeton: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9780691191898>
- Adascalitei, D. (2012): *Welfare State Development in Central and Eastern Europe: A State of the Art Literature Review*. *Studies of Transition States and Societies*, 4(2): 59–70.

- Aidukaita, J. (2010): Welfare Reforms in Central and Eastern Europe: A New Type of Welfare Regime? *Ekonomika* 89(4): 1392–1258. <https://doi.org/10.15388/Ekon.2010.0.969>
- Bogdán G. (2019): Jövedelmi egyenlőtlenségek és a középosztály helyzete Magyarországon. In: Válogatott tanulmányok kutató hallgatók munkáiból az EFOP 3.6.1-16-2016-00012 számú projekt keretében végzett kutatások eredményeiből. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem, 74–128.
- Bonoli, Giuliano (1997): Classifying welfare states: a two-dimension approach. *Journal of Social Policy*, 26(3): 351–372. <https://doi.org/10.1017/S0047279497005059>
- Cerami A. (2009): Változó Közép-Európa: a jólét és a szociális segélyezés kialakuló modelljei. *Esély – Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*. 1: 28–50.
- Csillag T. – Szelényi I. (2015), „Drifting from liberal democracy. Neoconservativ ideology of managed illiberal democratic capitalism in post-communist Europe.” *Intersections EEJSP* 1(1): 18–48. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i1.28>
- Dirnóczy T. (2019): Szociális jogok. In: Jakab A. – Könczöl M. – Menyhárd A. – Sulyok G. (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. <http://ijoten.hu/szocikk/szocialis-jogok> (Utolsó letöltés: 2023. 11. 30.)
- Elek Zs. – Szikra D. (2018): Fordított újraelosztás a lakáspolitikában. A CSOK versengő céljai. *Új Egyenlőség*. <https://ujegyenloseg.hu/fordított-ujraelosztas-a-lakaspolitikaban-a-csok-versengo-celjai/> (Utolsó letöltés: 2023. 11. 30.)
- Fenger, M. (2007): Welfare Regimes in Central and Eastern Europe: Incorporating Post-Communist Countries in a Welfare Regime Typology. *Contemporary Issues and Ideas in Social Sciences* 3(2): 1–30
- Fraser N. (2016): Contradictions of Capital and Care. *New Left Review*, 100: 99–117.
- Gagy Á. – Jelinek Cs. – Pósfai Zs. (2019): Lakhatási helyzet a válság után. *Fordulat*. http://fordulat.net/pdf/26/FORDULAT26_GAGYI_JELINEK_POSFAI_VIGVARI_LAKHATASI_HELYZET_A_VALSAG_UTAN.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 11. 30.)
- Gal J. (2010): Is there an extended family of Mediterranean welfare states? *Journal of European Social Policy* 20(4): 283–300. <https://doi.org/10.1177/0958928710374374>
- Esping-Andersen, G. (1990): *The Tree Words of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Illésy M. – Huszár Á. – Csizmadia P. (2017): Munkaerőpiaci integrációs mechanizmusok Magyarországon a 2010-es években. In: Kovach I. (szerk.): *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. (szerk.) (2022): *Ingtatlanvagyon és társadalmi mobilitás. Társadalmi Riport 2022*. Budapest: TÁRKI.
- Körösényi A. (2015): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Krekó J. – Erős H. – Greskovits B. (2022): *A magyar adórendszer újraelosztási hatásai*. Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies. Budapest: Eötvös Lóránt Research Network.

- Mózer P. – Tausz K. – Varga A. (2015): A segélyezési rendszer változásai. *Esély*, 3: 43–66.
- Németh Gy. (2007): Egészségbiztosítási alapmodellek. *Esély*, 5: 42–65.
- Orosz Á. (2019): A jóléti állam rezsimtípusai az Európai Unióban. *Európai Tükör*, 4: 67–83. <https://doi.org/10.32559/et.2019.4.4>
- Piketty T. (2015): A tőke a 21. században. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Simonyi Á. (2015): Szociálpolitikai változások a kelet-közép-európai országokban. *Esély*, 2: 3–41.
- Szikra D. (2018): Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában. In: *Lépték és irónia*. Budapest: L'Harmattan; MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 219–240.
- Szikra D. (2018): Távolodás az európai szociális modelltől – a szegénység. *Magyar Tudomány*, 179(6): 858–871. <https://doi.org/10.1556/2065.179.2018.6.14>
- Szőőr-Fülöp L. – Csoba J. (2023): A jóléti állam kirekesztő mechanizmusai. *Esély*, 2: 3–21. <https://doi.org/10.48007/esely.2022.2.1>
- Tomka B. (2008): A jóléti állam Európában és Magyarországon. Budapest: Corvina Kiadó.
- Vastagh Z. (2016): Az állami újraelosztás és a jövedelmi egyenlőtlenségek politikai természete. Budapest: Napvilág Kiadó, 155–191.
- Watson S. (2014): Does Welfare Conditionality Reduce Democratic Participation? *Comparative Political Studies*, 48(5): o.n. <https://doi.org/10.1177/0010414014556043>
- Webster J. – Watson R. (2002): Analyzing the past to prepare for the future: writing a literature review. *Management Information Systems Research Center, University of Minnesota*, 26(2): o.n.
- Yörük E. – Öker I. – Tafoya G. (2022): The four global worlds of welfare capitalism: Institutional, neoliberal, populist and residual welfare state regimes. *Journal of European Social Policy*. <https://doi.org/10.1177/09589287211050520>

Internetes hivatkozások

- Pogátsa Z.: Itt nincs jóléti állam. *hvg.hu* 2019. június 07. https://hvg.hu/gazdasag/20190607_Pogatsa_Itt_nincs_joleti_allam (Utolsó letöltés: 2023. 11. 05).
- Tóth Cs. T.: Orbán szerint a jóléti állam „már nem működő struktúra” többé. *MÉRCE*. 2020. július 8. <https://merce.hu/2020/07/08/orban-szerint-a-joleti-allam-mar-nem-mukodo-struktura-tobbe/> (Utolsó letöltés: 2023. 11. 05).
- Brückner G. – Előd F.: Interjú Szikra Dorottyával: A bankok és az építőipar etetésére épült a megszorítások miatt szűkülő családpolitika. 2023. július 14. <https://telex.hu/podcast/2023/07/14/tema-podcast-bruckner-gerovel-szikra-dorottyababavaro-csok-szigoritas-megszoritas-illiberalis-szocialpolitika-joleti-allam-demografia> (Utolsó letöltés: 2023. 11. 05).